

**JOHN LOCKE'UN TOPLUM SÖZLEŞMESİ KURAMI
VE ANAYASACILIK**

Ercan ÖZÇELİK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**Doç. Dr. Ayhan CEYLAN
2011**

Her hakkı saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

Ercan ÖZÇELİK

JOHN LOCKE'UN TOPLUM SÖZLEŞMESİ KURAMI
VE ANAYASACILIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Ayhan CEYLAN

ERZURUM-2011

...../...../20....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

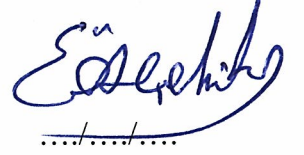
Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "John Locke'un Toplum Sözleşmesi Kuramı ve Anayasacılık " adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Ercan ÖZÇELİK

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Ayhan CEYLAN danışmanlığında, Ercan ÖZÇELİK tarafından hazırlanan bu çalışma 25/01/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Nihat BULUT

İmza:

Jüri Üyesi : Doç Dr. Ayhan CEYLAN

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. İbrahim ÖZBAY

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 13 / 06 / 2011

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUM SÖZLEŞMESİ KURAMINDA TARİHİ GELİŞİM VE KLASİK KURAMCILARDAN HOBBS VE ROUSSEAU'DA TOPLUM SÖZLEŞMESİ KURAMI

1.1. ANTİK YUNAN'DA TOPLUM SÖZLEŞMESİ.....	5
1.2. ORTAÇAĞ SİYASAL DÜŞÜNCESİNDE TOPLUM SÖZLEŞMESİ.....	6
1.3. REFORMASYON DÖNEMİNDE TOPLUM SÖZLEŞMESİ.....	9
1.4. YENİÇAĞDA TOPLUM SÖZLEŞMESİ: HOBBS ve ROUSSEAU'DA TOPLUM SÖZLEŞMESİ.....	12
1.4.1. Thomas Hobbes ve Toplum Sözleşmesi Kuramı.....	12
1.4.1.1. Doğa Durumu	12
1.4.1.2. Doğa Yasaları.....	15
1.4.1.3.Hobbes'un Kuramında Devlet.....	17
1.4.1.3.1. Devletin Doğuşu (Sözleşme).....	17
1.4.1.3.2. Devletin (Egemenin) Hakları.....	19
1.4.1.3.3.Egemenin Görevleri	20
1.4.1.3.4.Sözleşme ile Kurulmuş Devlet Çeşitleri.....	21
1.4.1.4. Egemen Karşısında Birey: Özgürlük ve Uyrukların Özgürlüğü Sorunu.....	22
1.4.2 Jean Jaques Rousseau ve Toplum Sözleşmesi Kuramı.....	23
1.4.2.1. Doğa Durumu	23
1.4.2.2. Bağımlılığın Doğuşu ve Nedenleri.....	26

1.4.2.3. Uzmanlaşma, Mülkiyet ve Eşitsizlik.....	26
1.4.2.4. Uyruğun Egemen Karşısındaki Durumu ve Özgürlük Sorunu	28
1.4.2.5. Siyasal Toplumun Temeli.....	28
1.4.2.6. Kölelik Sorunu.....	29
1.4.2.7. Sözleşmenin Yapılması.....	29
1.4.2.8. Genel İrade.....	30
1.4.2.9. Egemen Gücün Sınırları.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

JOHN LOCKE'UN TOPLUM SÖZLEŞMESİ KURAMI

2.1. DOĞA DURUMU	32
2.2. SİYASAL TOPLUMUN NEDENLERİ.....	38
2.3. RIZA KAVRAMI.....	42
2.4. SİYASAL TOPLUMUN KURULUŞU VE AŞAMALARI.....	47
2.5. KUVVETLER AYRILIĞI.....	52
2.5.1. Yasama Erki.....	53
2.5.2. Yürütme Erki.....	56
2.5.3. Federatif Erk.....	58
2.6. İNSAN HAKLARI ANLAYIŞI.....	59
2.7. MÜLKİYET ANLAYIŞI.....	60
2.8. DİRENME KURAMI.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHN LOCKE'UN TOPLUM SÖZLEŞMESİ KURAMI VE ANAYASACILIK

3.1. KURAMSAL BOYUTUYLA ANAYASACILIK	67
3.1.1. Anayasacılık Kavramı, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	67
3.1.1.1. Genel Olarak	67
3.1.1.2. Anayasacılığın Tanımı	68
3.1.1.3. Anayasacılığın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	69
3.1.2. Anayasacılık İlkeleri	73
3.1.2.1. Anayasanın Üstünlüğü.....	73

3.1.2.2. Hukuk Devleti	74
3.1.2.3. İnsan Hakları.....	74
3.1.2.4. Kuvvetler Ayrılığı	75
3.1.2.5. Federalizm (Adem-i Merkeziyetçilik).....	78
3.1.3. Anayasacılık ile Doğal Hukuk ve Doğal Haklar.....	79
3.1.4. Anayasacılık ve Toplum Sözleşmesi	80
3.1.5. Anayasacılık ve Demokrasi	81
3.1.6. Anayasacılık ve Egemenlik	84
3.2. JOHN LOCKE VE ANAYASACILIK	
3.2.1. Locke'da Sözleşme ve Anayasacılık.....	86
3.2.2. Locke'da Doğal Hukuk ve Anayasacılık	87
3.2.3. Locke'da Demokrasi Anlayışı ve Anayasacılık	88
3.2.4. Locke'da Egemenlik Anlayışı ve Anayasacılık	92
3.2.5. Locke'da Kuvvetler Ayrılığı ve Anayasacılık	95
3.2.6. Locke'da Direnme Hakkı Kuramı ve Anayasacılık	99
3.2.7. Locke'da Rıza Kavramı ve Anayasacılık	103
3.2.8. Locke'da Özgürlük Düşüncesi ve Anayasacılık	105
3.2.9. Locke'un Anayasacılığa Etkisi	109
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	123
ÖZGEÇMİŞ.....	130

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

JOHN LOCKE'UN TOPLUM SÖZLEŞMESİ KURAMI VE ANAYASACILIK

Ercan ÖZÇELİK

Danışman: Doç. Dr. Ayhan CEYLAN

2011-Sayfa: 130 +V

Jüri: Doç. Dr. Ayhan CEYLAN

Prof. Dr. Nihat BULUT

Doç. Dr. İbrahim ÖZBAY

Bu tez öncelikle Klasik Liberalizmin kurucusu sayılan John Locke'un toplum sözleşmesi kuramı olmak üzere, diğer toplum sözleşmesi kuramcılarından Thomas Hobbes ve Jean Jaques Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramı ve John Locke'un siyasi fikirlerinin anayasacılığın gelişimi üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Toplum sözleşmesi kuramları, bilimsel gerçekliği karşılamamakla birlikte farazi olarak "Devlet" olgusunun ortaya çıkışını teorik çerçevede ele alan kuramlardır. Her üç filozof, devlet denen siyasal toplumun ortaya çıkışını, siyasal bir kurumlaşma öncesi anlamına gelen "doğa durumu" tasviri ile ele almışlardır. Doğa durumu, Thomas Hobbes için "insan insanın kurdudur" yaklaşımının esas alındığı savaş durumunu simgelerken, Rousseau bu durumu bilimsel gelişmelerden uzak, "akıl"dan çok "merhamet" in ağır bastığı ve insanların eşit bir şekilde yaşadığı bir ortam olarak tasvir etmiştir. Rousseau'ya göre insanlar arasındaki eşitsizlik tarımın ve uygarlaşmanın başlaması ile bozulmuştur. Ünlü filozof John Locke ise doğa durumu ile ilgili insanların özgür ve eşit olduğu bir resim çizer. Filozoflar, doğa durumu betimlemelerinden sonra, insanların bir araya gelerek sözleşme yolu ile oluşturdukları devlet olgusuna ulaşırlar. Devlet, Hobbes için dokunulmaz, aşkın bir misyon üstlenir. Rousseau, halkın iradesinin yansıdığı bir devlet modeli öngörürken, Locke ise bireylerin doğa durumunda sahip olduğu hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarının koruyucusu olan bir devlet prototipi çizer.

Tez çalışması ikinci olarak, filozof John Locke'un anayasacılık fikrinin gelişimine katkısını ele almaktadır. Anayasacılık, sınırlı devleti ve insan hak ve özgürlüklerinin korunmasını esas alan bir yaklaşım olmakla birlikte gelişimini ilk olarak Locke'un ortaya attığı kuvvetler ayrılığı kuramına ve onun bireye verdiği öneme borçludur.

Anahtar Kelimeler: Locke, Hobbes, Rousseau, doğa durumu, doğal hukuk, toplum sözleşmesi, devlet, anayasacılık, kuvvetler ayrılığı, insan hakları, constitution, social contract.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

JOHN LOCKE'S SOCIAL CONTRACT THEORY AND CONSTITUTIONALISM

Ercan ÖZÇELİK

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ayhan CEYLAN

2011-Pages: 130+V

Jury: Assoc. Prof. Dr. Ayhan CEYLAN

Prof. Dr. Nihan BULUT

Assoc. Prof. Dr. İbrahim ÖZBAY

This thesis primarily aims at analyzing not only the social contract theory of John Locke, who is considered as the founder of Classical Liberalism, but also the social contract theory of Thomas Hobbes and Jean Jacques Rousseau, who are the other social contract theoreticians, and the effect of John Locke's political ideas on the development of constitutionalism. Social contract theories deal with the existence of the phenomenon of "State" in a theoretical and hypothetical way, but not by meeting the needs of scientific truth. Those three philosophers dealt with the emergence of the political society which is called as state with the description of state of nature which refers to the background of political institutionalization. While state of nature symbolizes warfare which Thomas Hobbes assimilates it to the metaphor of "man is a wolf to man" (*Lt. homo homini lupus*), Rousseau describes it as the environment in which human beings live equally away from the scientific developments and "affection" plays an important role more that "wise" does. To Rousseau, the equality among human beings collapsed at the outbreak of agriculture and civilization. Famous philosopher John Locke draws a picture about the state of nature on which people are free and equal. After describing the state of nature, philosophers mention that people reach the phenomenon of the state that they founded by means of contract. To Hobbes, state assumes an inviolable and excessive mission. While Rousseau anticipates a state model in which exists, Locke draws a prototypical picture of state which is the protector of individuals' rights of life, freedom and property in the state of nature.

The thesis secondly deals with the contribution of the philosopher Locke on the development of the idea of constitutionalism. Constitutionalism is an approach which is based on limited state and the protection of human rights and freedom while it owes its development primarily to theory of division of powers which was pointed out primarily by Locke and his regarding individuals remarkably.

Key Words: Locke, Hobbes, Rousseau, state of nature, natural law, social contract, state, constitutionalism, division of powers, human rights

KISALTMALAR DİZİNİ

A.Ü.H.F.D.	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
A.Ü.S.B.F.D.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız.
C.	: Cilt
C.Ü.	: Cumhuriyet Üniversitesi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
Ed.	: Editör
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
s.	: Sayfa
v.s.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusunu ele aldığı yaklaşımlarla, kendisinden sonraki düşünürleri olduğu kadar, sınırlı devleti tesis etmeye çalışan çağımızın liberal devlet anlayışını da etkileyen John Locke'un siyasi fikirleri oluşturmaktadır. John Locke, insan haklarını hiçe sayan otoriter devletlerin, birey üzerindeki baskısına dair kaygılar taşımıştır. Bütün siyasi teorilerini, bireyin hak ve özgürlüklerini korumayı taahhüt eden, varlık sebebi bireyi daha özgür bir ortamda yaşatmak olan devletin eylem ve işlemleri oluşturmuştur. Locke bütün bunları iktidarın yetkilerini dağıtmak, bireylere ve devlete karşı bazı haklar vermek sureti ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. J. Locke devleti korkulan değil bilakis korkuyu dağıtmak için var olan bir aygıt olarak tasarlamıştır. Nitekim, devletin tehlikeli bir hale bürünmesinin önüne geçmek isteyen modern anayasacılık fikrine katkıları, onu başvurulması gereken bir kaynak haline getirmiştir.

Çalışmama bilgi ve tecrübeleriyle değerli katkılarda bulunan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Ayhan CEYLAN'a, yüksek lisans sürecinde şahsıma kıymetli vakitlerini ayıran bölüm hocalarıma, ve desteklerini benden esirgemeyen kıymetli aileme teşekkürlerimi arz ederim.

GİRİŞ

Modern siyasî-hukukî kavramlar zaman içerisinde tedricen meydana gelmişlerdir. Devlet kavramı Batı’da özellikle Jean Bodin’in egemenlik kavramıyla birlikte yeşermeye başlamıştır. Devlet kelimesi çeşitli dönemlerde; “site devleti”, “feodal devlet” gibi farklı şekillerde kullanılmış, modern anlamını ise XVI. yüzyıldan itibaren elde etmeye başlamıştır.¹

Toplum sözleşmesi kuramları kurumsallaşmış siyasal iktidar anlamında “devlet”in nasıl ortaya çıktığı?, devlet öncesi toplumsal durumun hangi şartlarda yaşandığı? gibi sorulara cevap niteliğindeki tezleri ihtiva eder. Toplum sözleşmesi kuramları, yüzyıllardır filozoflar ve siyaset bilimciler tarafından cevabı aranan “devlet nedir?” sorusunu tarihî ve sosyolojik bir temele dayandırarak veya bu soruya farazî olarak cevap vermeye çalışan görüşlerdir. Devletsiz toplumların olduğunu düşünürsek, insanların siyasal bir birlikteliğe nasıl adım attığını, “devlet” denen kuruma ne şekilde ulaşıldığını anlamak için toplum sözleşmesi kuramlarının araştırılması gereklidir.

Pozitif hukuka kaynak teşkil etmesi açısından “sözleşme”, mülkiyet hakkının ve irade özgürlüğünün ifadesidir. Başka bir anlatımla istenilen hukuksal sonuca ulaşabilmek için tarafların karşılıklı ve birbirlerine uygun irade beyanı sözleşme olarak ifade edilmektedir.² Sözleşme kavramı genel olarak en az iki tarafın yazılı veya yazısız karşılıklı irade beyanlarını anlatırken çalışmamızın konusunu oluşturan “Toplum Sözleşmesi” kavramı yazılı olmayan anlaşmayı ifade etmektedir. Buna göre toplum sözleşmesi, toplumu (devleti) meydana getiren fertlerin hak ve yükümlülüklerinin kaynağını açıklarken, kendi bencil tutumlarından vazgeçen bireylerin, teker teker her bireyin çıkarları ile birlikte, genelin çıkarı ve iyiliği adına bir toplum meydana getirmek amacıyla aralarında yaptıkları, kendilerini yönetme haklarını ortak bir hakeme devrettikleri yazılı olmayan anlaşmadır. Toplum sözleşmesi, toplumun kökeni ile birlikte ussal bir kabulün sonucu olarak, bireyin topluluktan önce geldiğini, devletin ve hukukun kökenini bireylerin bilinçli olarak yaptıkları akde dayandıran anlayış ve öğretilerdir.³

Toplum sözleşmesi dünyevi olanla dinsel ya da Tanrısal olanın ayrılmasıdır. İktidarın kaynağını Tanrısallıktan uzak, toplum temelinde ele alan bir yaklaşımın ürünüdür.

¹ Cemal Bali Akal, *Sivil Toplumun Tanrısı*, (2. Baskı), Engin Yay., İstanbul 1995, s. 25-28.

² Yasemin Işıktaç, *Hukukun Kaynağı Olarak Sözleşme*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2007, s.203.

³ Kamu Hukuku, (t.y), Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2010, http://www.turkcebilgi.com/toplum_s%c3%B6zle%C5%9Fmesi/ansiklopedi

Temel çıkış noktasını insanların oluşturduğu toplum sözleşmesi kavramı, devlet öncesi durumu ifade etmek için kullanılan “doğa durumu” ile kurumsallaşmış hiçbir siyasî iktidarın olmadığı bir zamanı ve mekânı resmeder.

Devletin oluşumu ile ilgili, ilkel dönemde yaşayan insanların artan sorunlarını çözmek için devletin icat edildiğini⁴ savunan fikirlerin yanında, devletin ortaya çıkışını çatışma kuramlarına dayandıran görüşler de mevcuttur. Bunlardan bir kısmı varsayımlara dayanan hipotetik teoriler, diğer bir kısmı ise insanların siyasal topluma geçişini tarihsel ve sosyolojik olarak inceleyen teorilerdir.⁵ Toplum sözleşmesi hipotezleri her şeyden önce bir varsayıma dayanan, kesin bir bilimsellik ifade etmeyen görüşlerdir. Kapani’ye göre toplum sözleşmesi teorileri devletin nasıl ortaya çıktığını açıklayan kuramlar değildir. Bu teoriler devletin kaynağının ne olduğu değil, devletin yani “siyasal toplum’un” ne olması gerektiğine ilişkindir.⁶

Toplum sözleşmesi kavramı ilk kez Antik Yunan’da dillendirilmeye başlanmıştır. Günümüz modern devletlerini karşılamasa da, Antik Yunan’da siyasî kurumların mevcut olduğu görülür. Bunlardan en önemlisi Polis devletleridir. Antik Yunan’da, her şeyin kaynağını insan olarak gören Sofistlerce devletin bir sözleşme sonucu oluşturulduğu tezi işlenmiştir. Ortaçağ’a gelindiğinde kilise-devlet düalist yapısının da etkisiyle “egemenlik” kavramının yokluğunda gelişme kaydedemeyen kavram, kiliseye karşı oluşturulan reformasyon hareketlerinin etkisi ve Bodin’in “egemenlik” kavramını yaratmasıyla Althusius, Grotius ve Suarez gibi düşünürler tarafından işlenmeye başlamıştır.

Hiç şüphesiz, ilkçağlardan itibaren siyasî kurumsallaşmalar mevcut olmuştur. Ancak günümüz modern devletlerinin ortaya çıkması genel görüşe göre 15. ve 16. yüzyıllara dayanmaktadır. Her siyasî örgütlenme “devlet” olarak tanımlanamaz. Kabile halinde yaşayan insanlardan millet unsuruna varan insanlara kadar, her insan grubu bir topluluğu ifade etmektedir.⁷ Ancak toplulukların devlet haline gelmesi siyasal, hukuksal ve idarî olduğu kadar, tek ve yasal zorlama yetkisini de gerektirir.

Günümüz modern devletlerinin kökenine ilişkin bilgiler ilk klasik sözleşmecî olan Thomas Hobbes tarafından ortaya atılmıştır. Hobbes, o zamana kadar yaygın görüş olan

⁴ Bekir Berat Özipek, “Devlet”, Mümtaz’er Türköne (Ed.), *Siyaset*, Lotus Yay., Ankara 2008, s. 72.

⁵ Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, (14. Basım), Bilgi Yay., Ankara 2002, s.38.

⁶ Kapani, s.38.

⁷ Cengiz Çuhadar, “Batı Filozoflarının Düşüncesinde Devlet Kavramı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (12), 2007, 111-119.

siyasal iktidarın Tanrı kaynaklı olduğu fikrini alaşağı ederek, iktidarı topluma indirgemıştır. İnsanların acımasız, doğal durumun ise savaş hali olduğundan bahisle, insanlar arasında süren acımasız savaşın son bulması adına, bir araya gelen halk, aralarında yaptıkları sözleşme sonucu iktidarın mutlak sahibi ve “ölümlü Tanrı” olarak adlandırılan devleti kurmuşlardır.

Tezimizin konusunu oluşturan John Locke da, doğa durumunu özgürlükçü ve eşitlikçi bir durum olarak tasvir etmiş, kendilerine Tanrı tarafından doğuştan verilmiş olan hakların başkaları tarafından gasp edilmesi ile yokluğu hissedilmeye başlanan ortak yargı verip, adil yönetimi gözetecek iktidara toplumsal sözleşme yolu ile ulaşmıştır.

Jean-Jaques Rousseau ise, sanayinin ve tarımın (uygarlığın) ilerlemesi ile doğa durumunda eşit halde yaşayan insanlar arasındaki dengenin bozulduğunu, böylelikle eşitsizliğin arttığını ileri sürerek, insanların doğal haldeki özgürlüklerine yeniden kavuşmak adına kendi iradelerini genel iradeye devretmek sureti ile yapılan sözleşme sonucu kutsallık atfedilen devleti inşa etmiştir.

Toplum sözleşmesi kuramları, özellikle Locke’un sözleşme kuramı, yalnızca devletin kökenine ilişkin bilgilerle günümüz modern devletlerinin doğuşu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamamış, aynı zamanda modern anayasacılığın oluşmasında ve ilerlemesinde de çok önemli katkılar sunmuştur. Devlet iktidarını bireysel hak ve özgürlükler lehine, kanun yolu ile sınırlandırmayı ve bu yolla sorumlu ve sınırlı bir devlet inşa etmeyi prensip alan anayasacılık kavramı, John Locke’un birey merkezli sözleşme kuramının etkisiyle, gerek dünyanın ilk yazılı anayasa çalışmalarına gerekse sınırlı devletin tesis edilmesine büyük katkı sağlamıştır. Anayasacılık kavramının kökeni ile ilgili değişik görüşler ileri sürülse de, John Locke’un kavram üzerindeki etkisi genel kabul görmüştür.

Çalışmamızın konusunu oluşturan “John Locke’un Toplum Sözleşmesi Kuramı ve Anayasacılığın Gelişimi” ile ilgili sonuca ulaşmadan önce, John Locke’un toplum sözleşmesi kavramının daha iyi anlaşılabilmesi açısından evvela toplum sözleşmesi kavramının Antik Yunan’dan başlayan felsefi temelleri (kavramın kökeni) incelenecek, daha sonra Ortaçağ ve reformasyon dönemi Avrupası’nda kavram üzerinde ortaya atılan çalışmalara yer verilecektir. Yeniçağ’da klasik sözleşmecî düşünürlerden Thomas Hobbes ve Jean Jaques Rousseau’nun toplum sözleşmesi kuramlarının incelenmesinin ardından, çalışmamızın başat konusu olan John Locke’un sözleşme kuramı genişçe irdelenecektir.

En nihayetinde Anayasacılık kavramının tarihî gelişim serüvenine yer verilecek, Locke'un anayasacılığın gelişimi üzerindeki etkisine ulaşılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUM SÖZLEŞMESİ KURAMINDA TARİHİ GELİŞİM VE KLASİK KURAMCILARDAN HOBBS VE ROUSSEAU'DA TOPLUM SÖZLEŞMESİ KURAMI

1.1. ANTİK YUNAN'DA TOPLUM SÖZLEŞMESİ

Genelde bilimsel, siyasî ve felsefî gelişmelerin Yunanlılar'a dayandırılmasının nedeni, onların medeniyet alanında inkâr edilemez katkılarındanır. Şüphesiz doğayı ve insanın yapısını ilk düşünen Yunanlılar değildir. Ancak akıl aracılığıyla insanı ve tabiatı düzene sokmaları, Batı medeniyetine çok önemli katkılar⁸ sunmaları Yunanlılar'ı bu alanda ayrıcalıklı kılmıştır. Toplum sözleşmesi kavramının ilk izlerine Antik Yunan'da rastlanmıştır. M.Ö. V. yüzyılda ortaya çıkan sofist akımla birlikte, devletin insanlar arasında yapılan bir sözleşme sonucu ortaya çıktığı görüşü ileri sürülmeye başlamıştır.

Antik Yunan'daki siyasî ve sosyal gelişmelerin incelenmesinin gerekli olduğu bir dönemde ortaya çıkan sofizm akımı, gerçekçi eski rejimin siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik bir eleştirisidir. Sofistler, farklı fikirlere sahip ve farklı siyasî düşünce okullarına mensupturlar. Sofistler arasında en ünlü düşünür Protagoras'dır. Protagoras, insan yaşamı ile doğanın gelişmesinin paralel olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, insanın gelişim çizgisi ileride siyasal örgütlenmeyi ortaya çıkarmıştır. Bu siyasal örgütlenme, toplum sözleşmesi sonucu ortaya çıkan bir siyasî örgütlenme tarzındadır.⁹

Sofizm akımı, aristokrat değerlere, kurumlara, kurallara ve inançlara ağır eleştirilerde bulunurken, sosyal ve siyasal kuralların insan yapısı olduğunu, bu nedenle değişmez hiçbir şeyin olmadığını savunmuştur.¹⁰

Sofizm, “insan her şeyin ölçüsüdür” görüşüyle açıklanabilir. İnsanları birey olarak ele alan sofistlere göre insan kendi menfaatini düşünen bencil bir varlıktır. Doğruların ve gerçeklerin insana göre değişim gösterdiğini savunan sofistler, insan üzerinde mutlak bir doğrunun ve iyinin olmadığını savunmuşlardır. Her şeyin ölçüsünü insana indirgeyen sofistler; sosyal, siyasal ve kültürel hayatı düzene sokan kuralların da değişebileceğini, bu kuralların ilahî olmadığını savunmalarıyla¹¹ da bir dogmayı yıkmışlardır. Eğer toplumsal ve

⁸ William Ebenstein, *Siyasî Felsefenin Büyük Düşünürleri*, (4. Basım), (Çev. İsmet Özel), Şule Yay., İstanbul 2005, s.15.

⁹ Jacob Ben-Amittay, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Savaş Yay., Ankara 1983, s.57.

¹⁰ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, (9. Bası), Beta Yay., İstanbul 2000, s.11.

¹¹ Göze, s.11.

siyasal kuramlar insan ürünü yapılar ise, sofistlere göre insan değiştikçe bu yapılar da değişmelidir.

Sofistler, devletin oluşumu ile ilgili öngörüsül fikirlerinde, bütün insanların özgür bir şekilde, kendi keyfiyetlerini sınırlamak sureti ile onlar için vazgeçilmez özgürlükleri daha da güçlendirmek adına, kendi aralarında yaptıkları bir sözleşme sonucu ortaya çıktığını savunmuşlardır.¹² Bireyci oldukları söylenebilen sofistlere göre “devlet”, insan yapısı bir kurumdur. Devlet, insanların bir arada daha güvenli yaşamaları için, zaten eşit olan insanların, karşılıklı rıza sonucu bir araya gelmeleri ile mümkün olmuştur.

Devletin oluşumunu sözleşmeye dayandıran sofistler, bu görüşleri ile toplum sözleşmesi kuramcılarına yaklaşırlar. Sofistlerin göze çarpan özelliklerinden biri de onların demokrasiyi gerçek manada savunmalarıdır. Sofistler arasında farklı düşünsel okullara ait olan bazı düşünürler, devletin oluşumunun bir sözleşmeye dayandırıldığını kabul etmekle birlikte, güç ilişkisine dayanan bir iktidarın yönettiği toplumda, eşitliğin olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Buradaki eşitsizlik güce dayalı bir eşitsizliktir.¹³

Devletin oluşumunu toplum sözleşmesi teorilerine dayandıran görüşler ile ilgili Akbay, toplum sözleşmesi teorisine gerçek anlamı ile ilk defa Epicure’de (M.Ö. 342-271) rastlandığını iddia eder. Epicure, insanın toplumsal bir varlık olduğundan bahisle, birbiri ile sık sık mücadele eden insanların çektikleri acı sonucunda biraraya gelerek, karşılıklı anlaşma ile devleti inşa ettiklerini savunur.¹⁴ Genel felsefesi bireye dayanan Epicure, insanlar arasında savunulan değerlerin anlaşmaya bağlı olduğu ve yaptığı değerlendirmeleri deneysel verilere dayandırması düşüncesi ile kendisinden sonra gelen Hobbes ve Hume gibi düşünürleri etkilemiştir.¹⁵

1.2. ORTAÇAĞ SİYASAL DÜŞÜNCESİNDE TOPLUM SÖZLEŞMESİ

Pozitif olsun olmasın bütün ilmi gelişmeler kümülatif olarak gelişme kaydedirler. Bilim ilerlerken daha önce ortaya atılan fikirler ileride referans alınacak bir nokta ve ilham kaynağı olarak dururlar. Ortaçağ’da “toplum sözleşmesi” kavramı incelendiğinde, yetkin anlamda modern devletin oluşumunu tarihsel ve farazî olarak açıklayan görüşlere

¹² Amittay, s.57.

¹³ Sofistlerin eleştirdiği “güce dayalı eşitsizlik” fikri, onların aristokrat değerlere karşı olmalarının sonucudur. İktidar yalnızca soylulardan oluştuğu takdirde yönetim yine kendi çıkarlarına hizmet edecektir. Demokrasi, yönetenlerin halk aracılığıyla iş başına gelmelerini gerekli kılar. Soylulardan oluşan yönetim halktan uzak olacağı için, böyle bir yönetimde gerçek manada eşitlik söz konusu olmayacaktır.

¹⁴ Muvaffak Akbay, (1945). “Devletin Menşeiini İctimai Mukaveleye İstinat Ettiren Nazariyeler”, *AÜHFD*, 2(4), 85-109

¹⁵ Amittay, s.77.

ulaşmanın zorluğu ile karşılaşırız. Ortaçağ daha çok kilise-devlet (veya din-devlet) yapıları arasındaki mücadeleye tanıklık eder. Bu dönemde sözleşme kavramı daha çok kilise belgeleri arasında rastlanan, papanın etkin olduğu bir takım de facto (fiilî) durumlar için değerlendirilebilen, “anlaşma” niteliğinde belirir.

Ortaçağ zaman diliminin en paradokslu yönlerinden biri o dönem mevcut olan kurumların yoğun derecedeki plüralizmi ile yine o dönemin dinî ve felsefî düşüncelerinin birliği sağlamak için dile getirdikleri derin özlem arasındaki zıtlıktır. Ortaçağ’da temel kurumsal yapı olarak göze çarpan sistem feodal sistemdir. Feodal düzen, Batı dünyasının o dönemde yaşadığı temel ayrılıkları ve adem-i merkeziyetçi anlayışı yansıtmıştır. Felsefî, dinî, kültürel ve siyasî gelişmeler Tanrı kaynaklı fikirlerden ibaret olup, toplumun, tabiatın ve buna dayalı olarak bütün kâinatın birliği Tanrı’nın ve cihanı kuşatan (alemşûmul) ilahî kanunun (aklın birliği) bir olmasından kaynaklanmıştır. Aynı şekilde insan bedeni ve ruhu arasındaki ikilik de ilahî ve dünyevi iktidar arasındaki iki farklı düzenin (papa-kral) kaynağı olarak belirmiştir.¹⁶

Modern devletin kökenini açıklayan toplum sözleşmesi kuramları, sistematik olarak XVI. ve XVII. yüzyıllara rastlar. “teoride ve pratikte devlet var mıydı?” sorusu Ortaçağ için düşünüldüğünde anlamsız bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Her şeyden öte böylesi modern bir devletin varlığı “egemenlik” kavramının o devletin kalbinde durmasına, siyasî iktidarla egemenliğin kaynaşmasına bağlıdır. Çünkü, sözleşme kuramcılarına göre belli bir sözleşme dâhilinde oluşan devlet kurumu, siyasî ve hukukî olarak iktidarın kaynağını topluma indirgemıştır. Ortaçağ’da yaşanan siyasî ve dinî gelişmeler incelendiğinde iktidar (siyasî iktidar sujesinin kim ya da ne olduğu) sorununun Ortaçağ Hristiyan düşüncesinin temel sorunu olduğu fikrine ulaşılır. Buna rağmen Ortaçağ Hristiyan düşüncesinin siyasî iktidar sorunsalı egemenlik bağlamında oluşmamıştır. Ortaçağ ile Yeniçağ arasındaki hayati fark bundan kaynaklanmaktadır. Ortaçağ’da teokratik anlayışın hâkim olması, Papa’nın siyasî iktidarıyla kralın iktidarının çatışması, iktidarın yalnızca Tanrı’dan geleceği düşüncesinden tecessüm eden bir anlayışın ürünüdür ki, bu anlayış egemenlik kavramı ile uyuma göstermez niteliktedir. Tanrısallıkla birleştirilen güç ve siyasî iktidarın Tanrı tarafından kime verildiği sorunu Ortaçağ’da devlet kavramının oluşumunu engelleyen başlıca etmendir. A priori Tanrısallık nedeni ile siyasî iktidar sorunu Tanrı ile bağlantının ötesine

¹⁶ Ebenstein, s.107.

geçememiş, Tanrı kaynaklı düalist yapı Yeniçağ'da keşfedilecek devlet kavramının oluşmasının önünde set gibi durmuştur.¹⁷

Ebenstein, feodalizm çağında ne toplumsal hakların ne de kurumların Ortaçağ öncesi ve modern çağlarda olduğu kadar net bir şekilde ortaya konulamadığını öne sürer.¹⁸ Ortaçağ'ın önemli düşünürlerinden biri olan Salisbury'li John o dönemde, -Tanrısal iktidarı savunuyor olsa da- kralla tiran arasındaki farkı ortaya koymak suretiyle, kanunî bir idareden sapan tirana karşı direnme hakkını ortaya koymuşsa bile, aslında direnme hakkının temelinde Tanrısal kuralların olduğunu, kuvvete dayalı yönetim sergileyen tiranın bu haliyle Tanrı'nın inayetine saldırıyor olduğunu ve bundan dolayı direnmenin bir hak olduğunu öne sürer. Salisbury'li John bu haliyle ileride John Locke'un toplum sözleşmesi tezinin önemli bir konusunu oluşturan "direnme hakkı" kavramına kaynaklık yapmıştır. Onun direnme hakkının merkezine Tanrı'yı alması iktidarın Tanrısal olduğu, iktidarı kullananın da Tanrı tarafından yetkilendirildiği tezini doğrular niteliktedir. Modern devlet (demokratik devlet) halka dayanmak zorunda olduğundan, Ortaçağ siyasal düşüncesinde bu manada hiçbir kurum ya da düşünce belirmiş değildir.¹⁹ Klasik toplum sözleşme kuramcılarında olduğu gibi tam olarak sözleşme kavramını karşılamıyor olsa da, Ortaçağ Avrupası'nda sekülerizm ve teolojik olarak iktidarın kaynağını ikiye ayıran, dinî iktidarın kaynağını Tanrı'ya dünyevi iktidarın kaynağını ise halk ile yapılan sözleşmeye dayandıran Manegold'un²⁰ fikirleri de modern devletin kuruluşunu açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Toplum sözleşmesi kuramlarının Ortaçağ düşüncesindeki yeri incelenirken Padua'lı Marsiglio'nun siyasal kuramından bahsedilmesi gerekmektedir. Din bilim ve felsefe profesörü olan Marsiglio, 1324 yılında kaleme aldığı "Defensor Pacis" (Barışın Koruyucusu) adlı eserinde bilimin yargılarının dinin dogmatizmine yeğ tutulması gerektiğini ifade etmiştir. İbn-i Rüşdçülüğün aşırı kanadından etkilendiği gözlenen Marsiglio, kilisenin siyasî oyunlarına karşı çıkmış dinî iktidarın devlete bağımlı olması gerektiğini ifade etmiştir. İnsani, siyasî, dinî ve felsefî kurum ve kuruluşların kökeni insana dayanmaktadır. Özellikle kurumlar ve toplumun onayını gerektiren faaliyetler insanın

¹⁷ Akal, s.74-75.

¹⁸ Ebenstein, s.102.

¹⁹ Ebenstein, s.103-104.

²⁰ Hatice Umut, *Yeniçağ'da Toplum Sözleşmesinin Felsefî Temelleri ve Namık Kemal'e Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. İlahiyat Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, İstanbul 2007.

anlama yetisi ile ilgilidir. Marsiglio devletin kurum ve kurullarını bir araç olarak görürken, bunları aynı zamanda da halkın egemenliğine dayandırmıştır.²¹

Ortaçağdan modern çağa geçişte bir halka olarak görülen Marsiglio, yönetim alanında “halkın rızasından” bahsetmiş, kanun koyucunun ve kanunun öncelikli etkileyicisinin halk olduğunu dile getirmiştir. İlahi otorite karşısında, beşeri hukukun geçerli sayılması için bu durumu meşrulaştıracak temel kaynak insan topluluğudur. Roma Hukuku’nun temel kaynağı olarak gösterilen halk, Ortaçağ’da yeniden canlanmış ve kanunun kaynağı olarak halk gösterilmiştir. Buna bağlı olarak -her ne kadar demokratik halk egemenliği belirtilmese de-, kanun yapan parlamento üstünlüğü dile getirilmiştir. Marsiglio kanunun kaynağına nasıl halkı yerleştirmişse, topluluğun iradesini de halka dayandırmış, bu itibarla yöneticilerin otoritesi topluluğun iradesini yansıtmıştır.²² Marsiglio’nun siyasî kuramı, siyasî iktidarın kaynağını halka dayandıran toplum sözleşmesi kuramı ile tam olarak örtüşmese de paralellik arz ettiği görülmektedir.

Özetle belirtecek olursak, Ortaçağ siyasal düşüncesinde “toplum sözleşmesi” kavramının modern anlamda devleti tanımlayan muhteviyatına ulaşılması mümkün gözükmemektedir. Her ne kadar dönemin düşünürleri arasında sözleşme, anlaşma, rıza, irade gibi kavramlar işlenmiş olsa da, bu görüşler Yeniçağ’da ortaya atılan sözleşme kuramlarına uzak düşmektedir. Ortaçağ’da tam anlamıyla devlet aygıtının oluşmamasında, düalist yapının varlığı, “egemenlik” kavramın yokluğu ve siyasalın Tanrısallık kaynaklılığı görüşü etkin rol oynamıştır.

1.3. REFORMASYON DÖNEMİNDE TOPLUM SÖZLEŞMESİ

Toplum sözleşmesi kuramları her ne kadar Hobbes ile başlatılıyor ise de devletin kökenine insanı yerleştiren dolayısı ile siyasal toplumun “sözleşme sonucu” olduğu tezleri üzerinde duran başka düşünürler de mevcuttur. Ortaçağ siyasî düşüncesini etkileyen kimi düşünürler kendilerinden sonra gelen fikirleri etkilemiş ve bu yönüyle haleflerine rehberlik etmişlerdir. Ortaçağ süresince siyasal konular kilisenin sahip olduğu etki altında teolojik olarak işlenmiştir. Kilisenin ayrıcalıklarını koruma istekleri ancak koşullar ulusal bir devletin ortaya çıkmasına elverişli olduğu bir dönemde rejimle uzlaşma hareketine dönüşmüştür. XV. yüzyılda madencilik, endüstri ve ticaretin gelişmesi feodalizmi güçlendirmiş 30 yıl savaşlarına son veren anlaşma olan 1648’de imzalanan Westphalia

²¹ Amittay, s.113-114.

²² Ebenstein, s.152-159.

Barışı -her ülkenin dinî, yöneticinin dinîne göre belirlenecektir kuralı- sonucu Katolik kilisenin yenilgisi gerçekleşmiştir. İmparatorluk otoritesi ve dolayısı ile devlet, kilise karşısında güç kazanmış, reformasyon hareketi ile ulusal devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Reformasyonun Lutherizm işbirliğine girmesi özgürlüklerin ve diğer insanî ilkelerin gelişmesi ile sonuçlanmıştır. Döneme damgasını vuran reformasyon, Lutherizm ve Calvinizm sonucu ulusal devletlerin kilise karşısında ivme kazanması egemenlik kavramını da gündeme taşımıştır.²³ Devletin toplum kaynaklı tezleri kendilerinden önceki fikirlerin itici gücü ile kendilerinden sonra gelenleri etkileyen fikir adamları tarafından işlenmeye başlamıştır.

1557-1638 yılları arasında yaşamış olan Johannes Althusius, Aristoteles'in insanı toplumsal bir hayvan olarak gördüğü tezini, kendi felsefesinin temeline yerleştirmiştir. Althusius, yapay oluşumların insan gereksinimlerinin sonucu olarak oluştuğunu savunmuştur. Buna göre, kendi başına yeterli olmayan insan, temel gereksinimlerini karşılamak üzere doğal olarak çeşitli topluluklar oluşturmuştur. Toplumsal yaşamın kurulması ve yönetilmesi anlamına gelen "sembiyotik" kelimesini kullanan Althusius, ortak bir yaşama gereksinim duyan insanların sembiyotlar halinde (birlikte veya dayanışmacı) yaşamak için bir araya geldiklerini dile getirir. İnsanoğlu her ne kadar doğal bir birlikteliğe meyilli ise de, sembiyotik toplumlar bir sözleşme sonucu kurulurlar. Toplumun en temel biriminin aile olduğu tezini işleyen Johannes Althusius, aile babalarının sözleşme ile korporasyonları, korporasyonlardan siteleri oluşturduklarını daha sonra bölgesel topluluk olan eyaletin ardından en geniş topluluk olarak isimlendirilen devlete ulaştıklarını ifade etmiştir. Ona göre, siyasal iktidarın kökeni sözleşmeye dayanmakla birlikte, yapılan sözleşme halk ile üst yönetici arasında yapılmaktadır.²⁴

Toplum sözleşmesi kuramcısı olarak adlandırılabilcek bir başka isim ise (1583-1645) Grotius'dur. Devletin temeline aileyi yerleştiren Grotius aile kurumunun olmadığı yerde devletin olamayacağını ileri sürmüştür. Ona göre, aile ilkel toplumdan modern toplumlara kadar varlığını sürdürmüş çekirdek bir yapıdır. Devletin kuruluşuna ilişkin öngörüler Grotius'un sözleşmecî düşünürler arasında görülmesini sağlamıştır. Grotius'a göre ilkel toplumlar, sadeliğin ve sevginin egemen olduğu toplumlardır. Rasyonel bilgi

²³ Amittay, s.130-135.

²⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, (3. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 2004, s.70-78.

öğrenilmeye başlandıktan sonra bu sade yaşam ortadan kalkmaya başlamıştır. Rasyonel olarak iyinin ve kötünün öğrenilmesi insanlar arasında hırsla neden olmuş, sonuçta toplumsal bölünme gerçekleşmiştir.²⁵

Bütün bunlardan anlaşılması gereken kargaşa ortamından kurtulmak için bir sözleşme sonucu sivil topluma geçildiğidir. Devlet olgusuna geçilmeden önce insanların içinde bulunduğu doğa durumundan bahseden Grotius, klasik sözleşmeciler olan Hobbes, Locke ve Rousseau'nun sözleşme kuramlarına uzak düşmekle birlikte, gerek insan doğasının getirdiği zorunluluklar gerekse ortak bir irade sonucu oluşan devletin, insanlar arasında yapılan bir sözleşmenin ürünü olduğunu savunmuştur.²⁶

Toplum sözleşmesi kuramlarından bahsedilirken özellikle üzerinde durulması gereken bir başka düşünür de Francisco Suarez'dir. Akal, klasik siyasî düşünce tarihinin Jean Bodin'in egemenlik kuramından Hobbes'a uzanan sosyal sözleşme kuramıyla laik modern devletin ortaya çıkışının açıklanmasında XVII. yüzyıl İspanyol düşüncesinin ve Suarez'in sosyal sözleşme kuramının görmezden gelindiğini iddia eder.²⁷

Derinliklerini Antik Yunan'da bulan sosyal sözleşme kuramını Hobbes için gerekli olgunluğa eriştiren düşünür Suarez'dir. Fikir babalığını Aquinolu Thomas'ın yaptığı "her türlü iktidar, halk aracılığıyla Tanrı'dan gelir" kuramını sistemleştiren Suarez, aileyi ve bireyi üstün bir iktidarın boyunduruğuna koyan ve topluluğun oluşmasının ön koşulu olan açık veya zımnî bir anlaşma sonucu oluşan siyasî birlik fikrini ortaya atmıştır.²⁸

Siyasal iktidar, Suarezle birlikte insan yaratısına dönüşmüş, insanların bağımsız iradelerine dayalı olarak toplumsal bir sözleşme ile kurulmuştur. İnsanlar toplumsal yazgılarını özgür bir irade ile belirleyerek, kendilerini üstün bir güce boyun eğmeyi gerektiren bir bağımlılık anlaşması yapmışlardır. Bu şekilde çıplak bir kalabalık olarak nitelendirilebilecek topluluk, toplumsal sözleşme ile siyasal-ahlaksal bir kişilik kazanmıştır. Suarez, hür irade ile yapılan bir sözleşme sonucu ortaya çıkan siyasal toplumun ortak bir amaca yöneldiği bu bütüne, "mistik siyasal corpus" adını vermiştir.²⁹

²⁵ Yıldırım Torun, *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*, Kaknüs Yay., İstanbul 2005, s.102.

²⁶ Ağaoğulları, Köker, s.103.

²⁷ Akal, s.83.

²⁸ Akal, s.84-86.

²⁹ Ağaoğulları, Köker, s. 147.

1.4. YENİÇAĞ'DA TOPLUM SÖZLEŞMESİ: HOBBS ve ROUSSEAU'DA TOPLUM SÖZLEŞMESİ

Klasik toplum sözleşmesi kuramcıları diye adlandırılan isimler; Thomas Hobbes, John Locke, Jean Jaques Rousseau'dur. Bu isimler Yeniçağ'a damgasını vuran isimlerdir. Bu dönem modern hukukî ve siyasî çağı ilan eden, Aristotelesçi gelenekten ayrılan bir dönemdir. Klasik sözleşmecilerin en büyük özelliği devletin kökenini kendinden öncekilerden farklı olarak sistematik bir biçimde ele almaları ve iktidarın kaynağını topluma indirgemeleridir. Klasik kuramcılardan ilki eserini XVII. yüzyılın ortalarında oluşturan Thomas Hobbes'dur.³⁰

1.4.1. Thomas Hobbes ve Toplum Sözleşmesi Kuramı

Thomas Hobbes'u önemli kılan en önemli nokta, o güne kadar devletin oluşumunu açıklayan görüşlerin sistematikten uzak olması, Hobbes'un da bu boşluğu doldurmasıdır. İktidarın Tanrı merkezli meşrulaştırılması inancı, Hobbes'un toplum sözleşmesi kuramı ile değişim göstermiştir. İktidarın kaynağını topluma dayandıran Hobbes, oluşturduğu siyasal topluma (devlete) aşkın bir güç bahşetmek sureti ile o güne kadar görülmemiş bir devlet inşaa etmiştir. Hobbes, klasik sözleşmecilerin ilki ve modern devletin oluşumunu sistemli olarak kurgulayan ilk düşünür olması hasebiyle önem arz etmektedir.

1.4.1.1. Doğa Durumu

Hobbes, doğa durumunu açıklamadan önce *Leviathan* adlı kitabının 13. bölümünde “*İnsanlar doğuştan eşittir*”³¹ diyerek söze başlar. Doğa insanları eşit yaratmıştır. Fiziken daha kuvvetli veya daha hızlı düşünebilen bir insan var olsa bile, iki insan arasındaki fark, bunlardan birinde bulunan farkın diğerinde olmadığı sonucunu çıkaracak kadar büyük değildir. İnsanda mevcut olan zihinsel yetenekler, bedensel yeteneklere göre daha eşit şekilde bulunur. Bilimle kazanılmış ustalıklar bir yana bırakılırsa, insanlar arasında zihinsel olarak bir eşitlik mevcuttur.

Hobbes'a göre, *eşitsizlikten güvensizlik doğar*. İnsanlar arasındaki yetenek eşitliğinden, herkesin amaçlarına erişme umudu doğmaktadır. İki kişi sahip olamayacakları

³⁰ Thomas Hobbes, 5 Nisan 1588 yılında İngiltere'nin Malmesbury kentine bağlı Wiltshire'da doğdu. İlk ve orta okul öğreniminden sonra on beş yaşında Oxford Üniversitesi Magdelen College'a girdi. Daha sonra dönemin II. Devonshire Kontu olan William Cavendish'in evinde bir tür özel öğretmenlik görevlerinde bulundu. Dönemin siyasî çalkantılarını yaşayan Hobbes matematik, doğa bilimleri ve felsefe gibi alanlara yöneldi. Devlet kuramına ilişkin görüşlerini en ünlü eseri olan 1651 yılında yayımladığı *Leviathan* adlı eserinde işledi. Thomas Hobbes, Hardwick Hall şatosunda 1679 yılında öldü. Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, (3. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 2004, s.166-175.

³¹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, (8. Baskı), (Çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010, s.99.

bir amacı hedeflediklerinde aralarındaki bu eşitlik onları birbirlerine düşman yapar. İnsanlar amaçları olan varlıklarını korumak, bazen de zevk almak amacı ile birbirlerini yok etmeye ve egemenlikleri altına almaya çalışırlar. Hobbes bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

*“Bir istilacının herhangi bir başka tek kişinin gücünden korkmadığı bir durumda; eğer ekilir, biçilir, yapı kurulur ve kendisine iyi bir yer edinilirse, başkalarının onu yalnızca emeğinin ürününden değil, canından veya özgürlüğünden de yoksun kılmak için güçlerini birleştirip gelmeleri beklenebilir. Ancak, yeni istilacı da başka bir istilacının tehdidi altındadır.”*³²

Güvensizlikten de savaş doğar, der Hobbes. İnsanlar, bir başka insana duydukları güvensizlikten kurtulmak için, kendisi için tehlikeli olabilecek kadar büyük başka bir kuvvet kalmayıncaya kadar, diğerlerini cebren veya hile ile baskı altına almaya çalışacaktır. Hobbes’a göre mantıklı yol budur. Dolayısı ile kendi varlığını korumak isteyen insan, başkaları üzerindeki egemenliğini artıracaktır.

Hobbes, bütün bu açıklamalardan sonra bir çıkarım elde eder. Ona göre, insan doğasında kavga nedeni sayılan üç durum vardır. Bu üç temel kavga nedeni; rekabet, güvensizlik, şan ve şereftir. Hobbes, kavga nedeni olarak saydığı rekabeti, insanları kazanç elde etmeye sürükleyen bir unsur olarak değerlendirir. İnsan doğasında kavga sebebi olarak sayılan güvensizlik unsuru, insanlar arasındaki güvensizlik sonucu doğmuştur. Şan ve şeref unsuru ise, insanın toplum içerisindeki konumunu yükseltecek olan şöhret kazanmasının unsurudur. Hobbes’un politik görüşünde, insanlar arasında savaş ve güvensizlik olsa da, tehlikeli insanların sınıfı çok daha dar ve sınırlıdır.³³ Hobbes doğa durumunda, neredeyse her zaman, sürekli bir dizi güç arzusuna atıfta bulunmuştur. Hobbes’un insanların güç elde etme arayışını arttıran bir takım dış etkenleri saptaması, tamamen doğa durumundan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Brandon, Hobbes’un insan doğası algılayışının görüldüğü kadar kötü olmadığı, onun doğa durumu betimlemesinin tamamen doğanın kendisinden kaynaklandığı yorumunu yapmıştır.³⁴

³² Hobbes, s.100.

³³ Deborah Baumgold, “Hobbes’s Political Sensibility: The Menace of Political Ambition”, Mary G. Dietz (Ed.), Thomas’s Hobbes and Political Theory, University Press of Kansas, Kansas 1990, s.76.

³⁴ Eric Brandon, *The Coherence of Hobbes’s Leviathan*, Continuum Press, Easton Bristol 2007, s.22.

Hobbes'un temel kaygısı güvenlik sorunudur. Bu sorun, korku ile de açıklanabilir. Hobbes'da görünmez olan şey, kuvvetlerin korku yaratacağı³⁵ kaygısıdır. Herkesin herkese eşit olduğu bir durumdan söz eden Hobbes insanları, hırslarının kurbanı olan bencil varlıklar olarak göstermektedir. Bütün bunlar aslında Hobbes'un monist ve materyalist anlayışının bir sonucudur.³⁶

Herkesin herkese karşı savaş halinde olduğu bir durumda, devlet denen o korkutucu iktidarın varlığı gereklidir. Hobbes'a göre insanları korku altında tutacak bir güç olmadıkça insanlar tam bir kaos halinde yaşamak zorundadır. "İnsan insanın kurdudur" anlayışının hâkim olduğu Hobbes'un doğa durumu tasvirinde, savaş halinde olan insanlar bu savaş sonucunda ölüm korkusu, yalnızlık ve buhran içine girerler. Öyle ki çalışmaya yer yoktur, uygarlığa ilişkin hiçbir gelişme yaşanmaz, ticaret yapılmaz. İnsanın doğasında olan bu bencillik insanları savaşa itmiştir. Reşit olan insanlar kendi arzularının peşinden koşarak, kendi güvenliklerini gerekçe göstererek bu duruma gelmişlerdir. Hobbes, Rousseau'nun doğa durumu tasvirine burada ters düşmektedir, çünkü Rousseau'ya göre insanlar uygarlığın gelişmesi ile sefil bir hale düşmüşlerdir.³⁷

Doğa durumu savaş hali olduğuna göre, böylesi korkunç bir durumda mülkiyetin olmadığını belirten Hobbes, mülkiyet kavramını güce dayandırır. Adaletin, mülkiyetin, iyi niyetin olmadığı ve bütün çaresizlikler içerisinde bunalan insanlar savaş durumundan ancak akıl yoluyla kurtulur. Hobbes, "*akıl, insanların üzerinde anlaşabilecekleri uygun barış şartlarını gösterir*"³⁸ derken, akla işaret etmektedir. Akıllı barışa yönelten sebepler ise, ölüm korkusu, insanların arzuladıkları rahatlığa kavuşmaları ve amaçlarını elde etme istekleridir.

Hampsher-Monk "*Modern Siyasal Düşünce Tarihi*" adlı çalışmasında Hobbes'un doğa durumu anlayışı ile ilgili insan yaşamında kötü diye tabir edilecek özelliklerin hayvansal davranışlara temayül etmekten değil, yalnızca, insanlık yaşamından kaynaklandığını, bu durumun ise Hobbes'un aykırı (paradoks) fikirlerinden biri olduğunu

³⁵ Kayhan Karataş, (t.y), "Thomas Hobbes: Toplum Sözleşmesi", Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2008, <http://kayhankaratas75900.blogcu.com/thomas-hobbes-toplum-sozlesmesi/2677499>

³⁶ Adnan Güriz, (1955). "Hobbes: Şahsiyeti ve Siyasî Fikirleri", *AÜHFD.*, 12(1-2), 298-315., 17 Kasım 2009, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhf-arsiv/AUFH-1955-12-01-02-341>

³⁷ Hobbes, doğa durumunu tasvir ederken insanların eşit olduğunu ancak, kötülüğün ve kinin kol gezdiği bir savaş ortamının bulunduğunu iddia eder. Doğa durumunda insanlar arasındaki eşitlik fikri Rousseau'da da mevcuttur. Hobbes ile Rousseau'nun doğa durumu tezlerinin çatışmasındaki temel nokta, Hobbes tarafından doğa durumuna atfedilen savaş haline karşı Rousseau tarafından savunulan kardeşçe bir yaşamın varlığı fikridir. Rousseau, doğal halin eşitliğin ve mutluluğun olduğu bir ortam olduğunu savunur.

³⁸ Hobbes, s.103.

iddia eder.³⁹ Hobbes'un insan doğası ile ilgili genellikle ölüm korkusundan bahsetmesine atıfta bulunan Gough ise, "*The Social Contract*" adlı eserinde Leviathan'a vurgu yaparak; insanların egemene olan itaatinin ölüm korkusundan kaynaklandığını belirtirken "*for fear of death*" tabirini kullanır. Yaşamak ve özgür kalmak için bu gereklidir.⁴⁰

Doğal durumun savaş hali olduğunu söyleyen yalnızca Hobbes değildir. İbni Haldun, Hobbes'dan önce insanların, birbirlerinden gelecek kötülüklerden korunmak için devleti meydana getirdiklerini söylemiştir. Hobbes ise bu durumu, psikolojik açıdan titizlikle ve sistematik olarak incelemiştir.⁴¹ Doğa durumunun toplumsallığı ile ilgili Ağaoğulları ve Köker ise Hobbes'un doğa durumu betimlemesinin, bazı uygarlık niteliklerinden soyutlanmış bir toplum durumundan başka bir şey olmadığını söyler.⁴²

1.4.1.2. Doğa Yasaları

Hobbes doğa yasaları ile ilgili görüşlerine "doğal hak nedir?" sorusu ile başlar. Bu sorunun cevabı ile özgür düşünce vurgulanmaktadır. Hobbes'a göre doğal hak, insanın kendinî koruması için güç kullanması -insan bunu yaparken keyfî davranabilmelidir- ve kendi mantığı ile ulaşmak istediği amaca giden yolu seçme özgürlüğüdür.⁴³ Özgürce güç kullanan ve özgür iradesiyle amaca giden yolu ve yöntemi seçebilen insan, doğal haklara sahiptir. Doğal hakkı elde etmek, özgür olmayı gerektiren bir durum olduğuna göre, "özgürlük" kavramından anlaşılması gereken şey, insanın dilediğini yapmasını engelleyen dış engellerin yokluğudur. Doğal durumdan kurtulmayı, insanları baskı altına alan ve bunu korku ile gerçekleştiren egemenin varlığı ile açıklayan Hobbes, hak, yasa gibi hukuksal boyutları olan kavramları da "özgürlük" düşüncesine dayandırmıştır.

Bu noktada göze çarpan şudur: Hobbes, doğal yasaların insanın kendi hayatını tehlikeye atacak unsurları egale eden bir ilkeler topluluğu olduğundan bahsetmektedir. Bu bağlamda, Hobbes "hak" kavramını, bir eylemi yapmak ya da yapmamak iradesi (özgürlüğü), "yasa" kavramını ise, bir eylemi icraata geçirip geçirmemek arasında hüküm belirten ifadeler olarak ele almakta, ancak, insanların kollektiviteden ayrı bireysel özgürlüklerinin olup olmadığı, toplumsal düzenin sağlanmasının nasıl olacağı ve bütün

³⁹ Iain Hampsher Monk, *Modern Siyasal Düşünce Tarihi*, Say Yay., İstanbul 2004, s.44

⁴⁰ J.W. Gough, *The Social Contract A Critical Study of its Development*, Second Edition, Oxford Press, London 1963, s.110.

⁴¹ Mustafa Kemal Günay, (Ocak 2009), "Hobbes'ta Doğa Durumu Çözümlemesinin Eleştirisi", *Ethos: Felsefe ve Toplum Bilimlerde Diyaloglar*, 1(4), 1-14

⁴² Ağaoğulları, Köker, s.202.

⁴³ Hobbes, s.103.

insanların ortak mutluluklarını temin edecek genel bir yasanın nasıl oluşturulacağı noktalarında eksik kalmaktadır.⁴⁴ Toplumsal mutlulukta kimin hakkının referans alınacağı? sorusu Hobbes’da tam olarak cevap bulmaz. Çünkü, herkesin her şeyi yapabildiği bir toplum, bir nevi hiç kimsenin hiçbir şey yapamadığı bir toplumdur.

Herkesin herkesle savaş halinde olduğu bir toplumda temel doğa yasası, herkesin her şeyi yapmaya hakkının olduğudur. Dolayısıyla böyle bir ortamda - insan ne kadar güçlü ve akıllı olursa olsun- hiç kimse doğanın kendisine verdiği yaşama güvencesine sahip olamaz.⁴⁵ Hayatın güvence altında olmadığı bir durumda, insanlar barışı elde etmek için çaba sarf etmelidir. Hobbes, barışın yararlarından faydalanmak gerektiğini bunun, aklın genel kuralı olduğunu söyler. Dolayısı ile doğanın birinci temel yasası; “barışı aramak ve izlemektir.”⁴⁶

Hobbes, birinci temel doğa yasasından sonra ikinci yasaya ulaşır. Bu yasa, insanın barışı ve kendinî koruma isteğinin ancak bu haklardan vazgeçmekle mümkün olacağını ifade eder.⁴⁷ Herkesin kendi hakkından feragat etmesi gerektiğini belirten Hobbes aksi halde savaş durumunda olan insanların barıştan yararlanamayacaklarını ifade etmektedir. Bununla birlikte Hobbes’ta doğal yasalar bağlayıcı değildir. Bir yasanın bağlayıcı olabilmesi için yaptırıma ihtiyaç vardır. Oysa Hobbes’un yasaları, doğa durumunda yaptırım içermediğinden bağlayıcı değildir.⁴⁸

Hobbes’un fikirlerinde egemen yeni bir varlık, yaptıkları taahhütleri teyit eden bireyler arasında yapılan anlaşma sonucu ortaya çıkmaktadır.⁴⁹ Bu konuda Furtun, “*Thomas Hobbes ve Doğa Kanunları*” adlı çalışmasında sözleşmenin varlığının kanıtının verilen sözün tutulmasında, egemenin varlığının kanıtının ise kendisine has zorlayıcı gücünün olmasında yattığını ifade eder.⁵⁰ Doğa yasalarının kolay ve ebedi olduğunu dile getiren Hobbes, onların vicdani olarak bağlayıcı olduklarını, fiilen bağlayıcılığının ise ancak, güvenlik gerekçesi ile geçerli olabileceğini belirtir. Bu durumu eserinde: “*Doğa yasaları*” ‘*in foro interno*’ olarak, yani onların var olması arzusu bakımından

⁴⁴ John Stuart Mill, *Hürriyet Üstüne*, (Çev. Mehmet Osman Dostel), Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara 2003, s. 8.

⁴⁵ Hobbes, s.104.

⁴⁶ Hobbes, s.104.

⁴⁷ Hobbes, s.104.

⁴⁸ Fahri Bakırcı, (2008), “Hobbes’ta Sözleşmenin Kökeni Akıl mıdır?”, *AÜSBFD*, 3 (63), 1-48

⁴⁹ Ayşen Furtun, *Thomas Hobbes ve doğa kanunları*, Asil Yay., Ankara 2005, s.55.

⁵⁰ Furtun, s.55.

bağlayıcıdırlar, fakat ‘in foro externo’ olarak, yani uygulamaları bakımından her zaman bağlayıcı değildirler.”⁵¹ şeklinde ifade eder.

1.4.1.3. Hobbes’un Kuramında Devlet

Hobbes’a göre devletin kuruluş amacı bireysel güvenliktir.⁵² Doğa halinde büyük bir kaos içerisinde yaşayan insanların kendilerini kısıtlamalarının ana sebebi, güvenli bir ortamda daha mutlu yaşamak arzusudur. İnsanların daha güvenli bir yaşam sürmeleri, onları korku içinde tutacak ve böylece yasalara uymaya zorlayacak bir devlet kurmalarına bağlıdır. Bu devlet egemen olan güçtür.

Salt doğa yasaları insanları güven içerisinde tutamaz. Daha önceleri de belirtildiği gibi doğa yasalarının ancak vicdanen bağlayıcılığı vardır. Maddi anlamda bağlayıcı olmayan doğa yasaları, akitler, sözleşmeler, yeminler *“kılıcın zoru olmadıkça”* güvence altına alınamazlar. Dolayısı ile bütün unsurları güvence altına alacak *“iktidara”* gerek duyulmuştur. İnsanları, birbirlerinin eziyetinden, yağmalarından ve birbirlerini egemenlikleri altına almaktan kurtaracak şey, birkaç kişinin bir araya gelmesiyle belirmez. Hobbes, *“güvenliğimiz için itimat” edebileceğimiz çokluk, herhangi bir sayı ile değil, korktuğumuz düşmana kıyasla belirlenir*⁵³ derken, gücün caydırıcılığının gerekliliğini ifade eder.

Hobbes’un, *“zorlayıcı bir güç”* olmaksızın toplum halinde yaşayan varlıkların bu yaşam tarzlarının gerekçelerini açıklama fikri, aslında insanların niçin bir iktidara ihtiyaç duyduklarının cevabıdır. Bu bağlamda Hobbes’un fikirlerinden şu çıkarsama yapılabilir: Hobbes’a göre devleti ortaya çıkaran unsurlar, insanların birarada daha güvenli yaşamalarının sebeplerini birbirlerine söyleyebilmeleri, kendileri için değerli olan şeylerden hoşlanmaları ve doğal bir mutabakata sahip olmayıp, bilakis akde dayalı anlaşmalarıdır.

1.4.1.3.1. Devletin Doğuşu (Sözleşme)

Hobbes, Leviathan adlı eserinde sözleşmeyi; *“alenî sözleşme”* ve *“zımnî sözleşme”* olarak ikiye ayırmaktadır. Alenî sözleşme, anlamı bilinerek, idrak edilerek kesin ifadeler şeklinde olurken zımnî sözleşme ise, vücut hareketleri, susma vb. şekilde yapılan hareketler sonucunda oluşur. Hobbes, sözleşmeler hak devri anlamına geldiği için, sözleşme işaretlerinin, geçmişi, günümüzü ve geleceğimizi kapsayabileceğini belirtir.

⁵¹ Hobbes, s.124.

⁵² Hobbes, s.133.

⁵³ Hobbes, s.134.

Hobbes, toplumsal sözleşmeye ve oluşturulan toplumun meşruiyetine sadece devletin kuruluş aşamasında ihtiyaç duyar. Bu anlamda meşruiyet sadece devleti kuran bir unsurdur. Ancak, devletin kurulması sonucu meşruiyet unsuru, siyasal iktidarı sınırlandırabilme korkusuyla ortadan kaybolur.”⁵⁴

Hobbes devletin oluşumunu insanların, yabancıların saldırılarından, birbirlerinin zararlarından korunmak ve daha mutlu yaşamak için “bütün kudret ve güçlerini” tek bir iradeye sahip iktidara devretmeleri ile açıklar. İnsanlar devleti, kendi iradelerini iktidarın iradesine katmak sureti ile yapılacak olan bir anlaşma sonucu oluştururlar. Yapılan bu anlaşmayla, insanların bütün gücünü ve imkânlarını kullanan “ölümlü Tanrıya” ulaşılır.

“...(T)ek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk, bir DEVLET, Latince CIVITAS, olarak adlandırılır. İşte o EJDERHA’nın veya daha saygılı konuşursak, ‘Ölümsüz Tanrının’ altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz, o ‘ölümlü Tanrının’ doğuşu böyle olur”.⁵⁵

Bu tanımlamayı yapan Hobbes, kurulan devletin, yani o güçlü “ejderhanın”, “egemen”, onun dışında kalan herkesin ise “uyruk” olduğunu söyler. Egemenlik iki şekilde elde edilir. Bunun ilk şekli, başkalarını korkuyla ve zorla egemenliğe boyun eğdirmeye, ikinci yolu ise yapılan sözleşmedir.⁵⁶ Konu ile ilgili Ağaoğulları ve Köker, Hobbes’un iktidarı meşru göstermek için devleti antik dönemden kalma bir kuram olan, sözleşme ile açıkladığını ifade etmişlerdir. Onlara göre Hobbes, değişik bir uygulama ile egemeni sözleşme dışında bırakmıştır.⁵⁷

Konuyla ilgili Şenel de paralel ifadeler kullanmıştır. Şenel, sözleşmenin uyruklar arasında yapılmış bir sözleşme olduğunu, egemenin uyruklara karşı hiçbir yükümlülük altına girmediğini ifade etmiştir. Egemenin uyruklar üzerindeki gücü, uyrukların kendilerini yönetme haklarını tümüyle egemene devretmelerinden kaynaklanmaktadır.⁵⁸

Hobbes’un kendi sistemi içinde çelişkiye düştüğü görülebilir. Bu çelişki, insanların sözlerinde durmasının altında yatan bir çelişkidir. İnsanlar iktidarı, ortak bir rıza ve kuracakları güce itaat ile oluşturmuşlardır. Bununla birlikte, oluşturdukları iktidara itaat etmek için söz veren insanlar iktidarı, verilen sözlerden cayılmaması için zorlayıcı bir güç

⁵⁴ Halis Çetin, (2002). “Egemenlik ve Hukuk İlişkisi Üzerine”, *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (2), 1-16.

⁵⁵ Hobbes, s.136.

⁵⁶ Hobbes, s. 136-137.

⁵⁷ Ağaoğulları, Köker, 213.

⁵⁸ Alaattin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, (10. Basım), Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2002, s.326.

olarak yaratmışlardır. Konu ile ilgili Arnhart, Hobbes'un içerisinde bulunduğu çelişkiyi dile getirirken olaya can alıcı bir noktadan yaklaşır. Ona göre, eğer insanlar kendilerine faydalı olacağını düşündükleri konularda birbirlerine ihanet etme eğilimi içerisinde ise toplumun mutabakatı ile oluşacak bir sözleşme imkansızdır. Böyle bir eğilimin olmadığı durumda ise sözleşmenin yapılması gereksizdir.⁵⁹ Hobbes'un sistematigine bir eleştiri de Zabunoğlu tarafından yöneltilmektedir. Zabunoğlu, Hobbes'un sözleşme kuramının kendi içerisinde içinden çıkılmaz çelişkilerle dolu olduğunu belirtmiştir.⁶⁰

1.4.1.3.2. Devletin (Egemenin) Hakları

Hobbes'a göre devleti kurmak, insanların kendi aralarında akit yaparak, kendilerini temsil etmek üzere bu temsil haklarını bir kişiye veya heyete bırakmaları ile olur. Kurulan iktidara ister oy versin isterse vermesin, iktidarın alacağı bütün kararlar, insanların kendi eyleymiş gibi sahiplenilmelidir. Hobbes, halkın rızası ile gerçekleşen ve bir hak devrinden ibaret olan devletin kurulmasının sonuçlarını şu şekilde dile getirir:

Egemene tabi olan uyruklar yaptıkları sözleşme gereği, egemenin alacağı bütün kararlara saygı göstermelidir. Devlet kurulduktan sonra, egemenin tasarrufu veya izni olmaksızın hiçbir uyruk başka bir egemene bağlanmak için aralarında sözleşme yapamaz. Egemen sözleşmeye dahil değildir. Egemen, hiçbir şekilde uyrukları tarafından cezalandırılmaz. Uyruklar adına karar verecek olan egemendir. Egemen kendi uyrukları için neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda tek karar vericidir.

Hobbes aşkın kudret verdiği "ejderhasına" antidemokratik bir vasıf yüklemiştir. Kuramın geneline bakıldığında da bu antidemokratik yapı net bir şekilde görülmektedir. Hobbes'un devleti bu manada efendi-köle ilişkisini andırır. Egemen, devlet kurulduktan sonra gerek pozitif, gerekse doğal yasaların uygulanması sonucu ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözüme kavuşturma ve yargılama yetkisine sahiptir. Egemen, toplumu savaşta ve barışta sevk ve idare edecek yöneticileri ve memurları atama hakkına sahip olduğu gibi, insanlara dilediği gibi ceza, ödül, manevi paye verme hakkına da sahiptir.

Egemeni egemen yapan bu haklardır. Hobbes'un devleti, aşırı güç ve yetkiyle donatılmış olmakla birlikte bu haklar bölünemez nitelik taşımaktadır. Hobbes'a göre, yetkileri bölünmüş bir krallık egemenliğini daha fazla sürdüremez. Bu haklar "egemen

⁵⁹ Arnhart, s.201-201.

⁶⁰ Yahya Kazım Zabunoğlu, "Thomas Hobbes, Hayatı, Eserleri ve Hukukî Fikirleri", *AÜHFD*, 14 (1-4), 1957, 219-240.

güçten feragat edilmesi dışında, asla yok olamaz."⁶¹ Hobbes, bütün maddi ve manevi değerleri devlete yönlendirmiştir. Şan, şeref, doğruluk, iyilik hep devletin varolmasından türeyecektir. İnsanların varlığı onun varlığıdır ve güç onun yokluğundan daha zararlıdır.⁶² Ekici, bireyin özne olarak yapabileceği tasarrufların egemen tarafından sınırlandırılabileceği olgusuna da burada dikkati çeker.⁶³

Hobbes, "egemen" düşüncesini, yurttaşların, kayıtsız şartsız bu iktidara inanmalarına bağlamış ve adalet kavramını devletin varolmasını anlama biçimiyle ilişkilendirmiştir.⁶⁴

Hobbes'un doğa durumunda "bencil" diye tanımladığı insanların, kendi haklarını bütün yetkileri kendisinde toplayan egemene bırakmalarını anlamak güçtür. Hobbes bu durumu, barış içinde yaşamak ile ilişkilendirse de, onun yetkileri, İbranice "*su canavarı anlamına gelen*"⁶⁵ Leviathan'a bırakmasında bir tezatlık bulunur.

1.4.1.3.3. Egemenin Görevleri

Hobbes egemene görev olarak halkın iyiliğinin ve güvenliğinin sağlanması sorumluluğunu yükler. İnsanlar, barış içerisinde yaşasınlar ve kendilerine gelebilecek herhangi bir tehlikeden korusunlar diye sözleşme yaparak egemeni oluşturmuşlardır. O halde egemenin görevi, sözleşmenin amacıdır. Egemen, sözleşmenin yapılmasının sebeplerini engellemekle, sözleşmenin amacını gerçekleştirmekle görevlidir. "*Egemen, bu göreve doğa yasası ile bağlıdır ve hesabını, doğa yasasını yaratan Tanrı'ya ve sadece ona vermekle yükümlüdür.*"⁶⁶

Egemen, uyruklarına "*yönetimi değiştirmeye özenmemeleri*", başka yönetimleri tercih etmemeleri ve diğer ülkelerdeki zenginliği arzulamamaları gerektiğini öğretmelidir. Egemenin, halkına öğreteceği ve kendisinin görevi olan şeyler yalnızca bunlar değildir. Egemen, insanlara, başka popüler kimselere özenmemelerini, onlara ilgi duymamalarını ve egemene itiraz etmemelerini de öğretmelidir.

Hobbes'un egemene yüklediği görevlerden bazıları anti-demokratik olduğu kadar, egemenin uyruğuna karşı kuşkucu yaklaşımlarının olduğunu da göstermektedir. Özellikle

⁶¹ Hobbes, s.144

⁶² Hobbes, s.144-145.

⁶³ Ekrem Ekici, "Hobbes ve Rousseau: Toplumsal Sözleşme Kuramı" *Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi (Kaygı)*, 6(Bahar), 2006, 78-89.

⁶⁴ Amittay, s.167.

⁶⁵ Mete Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş yazılar (Derleme)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2002, s.205.

⁶⁶ Hobbes, s.249.

egemenin uyruğuna, popülaritesi olan insanlara hayran olmamalarını, egemen gücü kötülememelerini ve ona karşı itiraz edilmemesini öğretmesi anti-demokratik yönetimlerdeki usulleri çağrıştırmaktadır.

Bununla birlikte egemenin kendi uyruğuna karşı getirdiği bu yasaklar, uyruklar tarafından egemene karşı her an bir başkaldırı olacakmış izlenimi vermektedir. Bu durum ise, Hobbes'un ahlaksal görelilik şüphesinin yanında yeni kuşkucu bir yapı ürettiğinin kanıtıdır.⁶⁷

Hobbes aslında yurttaşlara, egemenin tehditlerine karşı “hayatlarını savunma hakkını” vermiştir. Ancak o, toplu eylemleri kabul etmemiştir.⁶⁸ Toplumsal hareketliliği kabul etmeyen yalnızca Hobbes değildir. Şüphesiz, yönetimlerin zayıf bile olsalar değiştirilmemesi ve halkın bu yönde harekete geçirilmemesini isteyen⁶⁹ Taoculuk da bu manada Hobbes ile paraleldir. Konfüçyüsçülük ise eğitimin ailede başlaması gerektiğini, insanın bencil ve güç sahibi olması tutkusunun eğitim yolu ile giderileceğini öğütler.⁷⁰ Hobbes'un düşüncesinde her şey, “egemendir”. Çünkü, uyruğun varlık sebebi de egemendir. Bu böyle olmadığı takdirde ülke kaosa sürüklenecektir.⁷¹

1.4.1.3.4. Sözleşme ile Kurulmuş Devlet Çeşitleri

Hobbes, sözleşme ile kurulan devlet çeşitlerini 3'e ayırır. Bunlar: Monarşi, demokrasi ve aristokrasidir.

Tek kişinin egemenliğinde olan bir devlet, monarşi diye tanımlanır. Yönetime çoğunluğun ya da herkesin katılması ile oluşan devlet türü demokrasi veya halk devleti, sadece belirli bir grup adına yönetime sahip olan bir heyetten bahsedilirse bu devlet türü de aristokrasi adını alır.

Söz konusu yönetimler arasında bazı farklar mevcuttur. Bu fark “iktidar” farkı değildir. Her üç yönetimi birbirinden ayıran temel fark, onların barış ve güvenliği sağlamalarındaki yetenekten kaynaklanan farklardır.⁷² Monarşilerde halkı temsil eden kişinin çıkarı ile kamu çıkarları aynıdır. Bu özdeşlik monarkın gücünü ve zenginliğini

⁶⁷ Richard Tuck, “Thomas Hobbes, Kuşkucu Devlet”, (Ed. Hikmet Özdemir), *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Alfa Yay., İstanbul 2001, s. 140.

⁶⁸ Arnhart, s.218.

⁶⁹ Amittay, s.29.

⁷⁰ Amittay, s.31.

⁷¹ Çetin Yetkin, *Siyasal Düşünceler Tarihi-1*, Salyangoz Yay., İstanbul 2008, s.249.

⁷² Hobbes, s.147.

halktan almasında yatar. Uyrukların zengin olması monarkın fakirliğini engeller. Demokrasi ve aristokrasi de ise zararlı görüşler ve iç savaştan etkilenme vardır.⁷³

Hobbes'un yönetim biçimleri üzerindeki değerlendirmeleri incelendiğinde, monarşilerin ayrı bir yer tuttuğu, monarşik bir yönetimin salık verildiği açıkça gözlenebilir. Hobbes'un monarşik yönetimleri tercih etmesi Doğan'a göre, despotizmdir. Bu durumu kabullenmek rasyonel değildir.⁷⁴

1.4.1.4. Egemen Karşısında Birey: Özgürlük ve Uyrukların Özgürlüğü Sorunu

Hobbes, doğa durumunu tanımlarken insanların eşit olduğundan bahsetmiştir. Bu eşitlik herkes için tehlike yaratan bir durumu işaret eder. İnsan hareketlerini sınırlayan kuralların olmaması, fiziken ve aklen herkesin eşit olması gibi gerekçeler savaş durumunu yaratmak için yeterli sayılmıştır. Herkesin her şeyi yapmaya hakkının olması özgürlüğü çağırırsa da, bu özgürlük sınır çizilemez bir özgürlük olduğundan sınırsız bir özgürlük baskıya ve şiddete dönüşür. Hobbes'a göre özgürlük veya hürriyet, *“engelleme olmaması demektir.”*⁷⁵

Hobbes “engelleme” kelimesi ile hareketin önündeki fiziki engeli kasteder. O, özgürlüğü genel anlamda bir insana yüklerken, özgür insan tanımını da yapmış olur. Ona göre, özgür insan *“gücü ve zekasıyla yapmaya muktedir olduğu şeylerde, istediği şeyleri yapması engellenmemiş insandır.”*⁷⁶

İnsanlar sözleşmeleri, barışı sağlamak ve kendi güvenlikleri açısından kaygısızca yaşamak adına yapmışlardır. Bunu yaparlarken bir taraftan egemen, diğer taraftan da toplum yasaları tarafından sınırlandırılmışlardır. İnsanlar, kendilerini sınırlayan şeyleri görmemezlikten gelerek istedikleri gibi davranış sergileyebilirler. Ancak, Hobbes'un özgürlük ile tutarlı gördüğü “korku” karşısında bu kurallara uymak zorunda kalırlar.

Uyruğun sahip olduğu özgürlüğün sınırı, egemenin kendisine verdiği özgürlük kadardır. Ancak, toplumsal yasaların cevap verdiği noktalarda bu yasalara aykırı olmamak şartı ile uyruk, en akılcı anlamda istediğini yapmakta özgür sayılmıştır. Hobbes bu durumu, *“yasalarca müsaade edilen”* cümlesi ile açıklarken başka bir yerde ise egemenin *“yasaklamamış olduğu”* ifadesine yer verir. Bu durumun ortası yoktur. Uyruğun özgürlüğü, ya yasanın izin verdiği ya da yasaklanmamış eylemlerle sınırlıdır. Yasanın uygun gördüğü

⁷³ Hobbes, s.147.

⁷⁴ Aysel Doğan, “Hobbes'un Mutlak Egemenlik Hakkındaki İkilemi”, *Liberal Düşünce*, 9(35), 2004, s.123.

⁷⁵ Hobbes, s.162.

⁷⁶ Hobbes, s.163.

bir eylemi gerçekleştiren yurttaş özgür olduğu gibi aynı zamanda yasal davranmış olacaktır. Bu anlamda düşünüldüğünde özgürlüklerle yasalar aynı şeyleri ifade edecektir.

Uyruklar, yasal dahi olsa kendilerine saldıranlara karşı varlıklarını savunma özgürlüklerine sahiptirler.⁷⁷ İnsanın amacı, kendi varlığını korumak ve güvenli bir şekilde yaşamaksa, kendi vücut bütünlüğüne gelebilecek bir zarar karşısında kendisini savunma hakkı vardır. Bu anlamda Hobbes'un, "meşru müdafa" hakkını benimsediği görülür.

Hobbes kişi yaşamını ve güvenliğini en üst noktaya taşımaktadır. Her şeyden öte, Hobbes'un bireysel özgürlüğe verdiği değer, bütün yetkilerle donattığı egemenin bile üstündedir. Bu üstünlük ancak hayatın tehlikeye girdiği durumlar için geçerlidir. Buradan Hobbes'un bireysel özgürlüğü kendisinden önceki düşünürlerden daha fazla işlediği sonucunu varılabilir.⁷⁸ Hobbes'un bağımsızlık görüşü, bireyin varlığına karşı oluşacak tehlikeye bağlıdır. Bireyin yaşamı tehlikeye girdiğinde Hobbes, egemene karşı duruş sergiler.⁷⁹ Ona göre insan, yaşamını tehlikeye atan egemene karşı direnme hakkına sahiptir denebilir.

1.4.2. Jean-Jaques Rousseau ve Toplum Sözleşmesi Kuramı

1.4.2.1. Doğa Durumu

Doğa durumu hali, diğer tüm toplum sözleşmesi kuramcılarında olduğu gibi J.J. Rousseau⁸⁰ tarafından da işlenmiştir. Halk tarafından sözleşme ile oluşturulan egemen, egemenliğin halka dayalı olduğunu gösterir. Oysa, Tanrısal hukuk kuramlarına göre egemenliğin kaynağı Tanrı'dır.⁸¹

Rousseau, doğa durumunu incelemesine insanın biyolojik evreleriyle başlar. Bu yöntemle insanın doğa durumundaki hali ile ilgili daha iyi bir kanıya varacağına inanır. Rousseau'ya göre insanlar, "balta girmemiş" ormanlarda yaşarken doğayı ve hayvanları taklit etmiştir. Doğada yaşayan insanlar, tabiat halinin zorluklarına, mevsimlere, diğer vahşi hayvanlara karşı zor mücadeleler vererek vücutları bozulmaz sağlam bir hal almıştır.

⁷⁷ Hobbes, s.169.

⁷⁸ Arnhart, s.216.

⁷⁹ Jeffrey R. Collins, *The Allegiance of Thomas Hobbes*, Oxford University Press, New York 2005, s.134.

⁸⁰ Jean-Jaques Rousseau, 28 Haziran 1712 yılında Cenevre'de doğdu. 1728 yılında Cenevre'den kaçan Rousseau bu tarihten sonra gezginci bir hayat yaşadı. 1744 yılında Paris'e dönen Rousseau, Voltaire ve Diderot ile yakın bir dostluk kurdu. "Bilimler ve Sanatlar Üzerine" adlı makalesi ile büyük üne kavuşan Rousseau, "Emile" ve "Toplum Sözleşmesi" isimli eserleri ile zirveye tırmandı. Paris yakınlarında bulunan Ermonenville'de 1778 yılında öldü. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s.10-22.

⁸¹ Jean-Jaques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, (7. Baskı), (Çev. R.Nuri İleri), Say Yay., İstanbul 2002, s.43.

Rousseau doğal insanı tasvir ederken, daha iyi anlaşılması açısından onları uygar insanlarla karşılaştırır. Doğanın o sert şartlarında, hayatta kalma mücadelesinin zorunlu sonucu olarak fiziki güç elde etmiş olan insan, uygar insan ile karşılaştırılırken çeşitli örneklerle daha somut bir sonuca varılır:

“Vahşi insanın vücudu bildiği biricik alet olduğundan, onu çeşitli kullanımlarda kullanır; bizim vücutlarımız ise idman yokluğundan buna elverişsizdir ve de zorunluluğun onu edinmeye zorladığı güç ve çevikliği bizim hünerlerimiz ve ustalığımızı elimizden alıyor. O, bir baltaya sahip olsaydı, bileği, o kadar sağlam dalları kırıp koparabilir miydi? Bir sapanı olsaydı, eliyle bu kadar hızlı taş atabilir miydi? Bir merdivene sahip olsaydı, ağaca o kadar kolay tırmanabilir miydi?”⁸²

İnsanların yaşam tarzları arasındaki eşitsizliklerin onların kimini aylak, kimini çalışkan, kimini hazlarına düşkün yaptığını ifade eden Rousseau, kötü yiyeceklerin, düzensiz beslenmenin ve aşırılıkların insanı sağlığından ettiğini oysa doğanın insana sağlıklı yaşamayı emrettiğini söyler.

Doğa halinde yaşayan insan ile uygar insan arasındaki farkın azımsanmayacak kadar büyük olduğu Rousseau’nun fikirlerinden anlaşılmaktadır. Hayvanların doğal haldeyken daha güçlü olduğunu söyleyen Rousseau, onların evcilleşmesi ile üstünlüklerini kaybettiğini söyler.⁸³ İnsanlar açısından da aynı şey söz konusudur. İnsanlar *“toplumsallaşır ve kökleşirken zayıf, korkak, sürünür hale gelirler.”*⁸⁴

İnsanın uygarlaşmasına ve uygarlaşmasının getirdiği kayıplara bakılırsa uygarlaşan insanlar, içgüdüleriyle hareket eden vahşi insanlardan daha acınacak bir durumdadırlar. Rousseau insanın ilk halinin “fark etmek ve hissetmek” olduğunu söyler⁸⁵ Bu şartlarda insanlar hayvanlarla eşit bir seviyede bulunurlar. Bu eşitlik “ortak payda” olarak düşünülmelidir. Bu durum, uygarlığın ilerlemesine kadar bu ortak zeminde devam eder. Rousseau’nun, insanlar ve hayvanlar arasındaki ortak ilişkiye sıkça vurgu yapması belki de onun Yunan kaynaklarından esinlenmesindendir. Çünkü insanın siyasal bir hayvan olduğu görüşü⁸⁶ Antik Yunan’da da mevcuttur.

⁸² Rousseau, s.89.

⁸³ Rousseau, s.93.

⁸⁴ Rousseau, s.93.

⁸⁵ Rousseau, s.97.

⁸⁶ Robert Wokler, “J.J. Rousseau: Ahlaki Çöküş ve Özgürlük Arayışı”, (Çev. Mimar Türk Kahraman), (Der. Brian Redhead), *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Alfa Yay., İstanbul 2001, s.164.

Rousseau, diğer sözleşme kuramcılarından Grotius, Hobbes ve Locke'un doğal insan tasvirlerini eleştirmektedir. Çünkü onlar, uygar insanda bulunan özellikleri doğal insana yüklemişlerdir. Kısacası gereksinme, cimrilik, kıskançlık, gurur gibi uygar insana has özellikler diğer toplum kuramcıları tarafından doğal insana aktarılmıştır.⁸⁷ Rousseau'nun doğal insanı özgürdür. Bu insanlar, istekleri ve tutkuları basit gereksinmelerin ötesine geçmeyen, gelecek kaygısı olmayan yapıdadırlar. Hobbes, doğa durumundaki insana Rousseau'nun tam tersi bir mana yükler. Ona göre insanlar bencildir, güvensizdir. Hobbes'un bu görüşünü eleştiren Rousseau, savaş durumuna sebep olacak davranışların uygar insana has olduğunu söyler. Doğa durumunda insanlar arasında savaş yoktur. İstekleri sınırlı olan insan savaşmak yerine, merhamet duygusunun da etkisiyle kaçmayı yeğler.⁸⁸

Hobbes'un doğal durum tasvirini eleştiren Rousseau, onu eleştirmekle kalmamış aynı zamanda kendince doğruları söylemiştir. Ona göre doğa hali, insanların kendi yaşamlarını sürdürebilmeleri için kendilerine gösterdikleri özenin yanında, başkalarına da en az zararı verecek düşüncede oldukları, barışa ve yaşama en elverişli durumdur.⁸⁹ Oysa Hobbes tersini iddia etmiştir. Hobbes'a göre doğa durumu “*İnsanın insanla savaş halinde olduğu durumdur.*”

Rousseau ve Hobbes arasında keskin farkların olduğu dikkat çeker, aslında doğa yasasının hâkim olduğu doğal durumla ilgili şu sorulabilir. Koyunlar gibi uysal bir yaşayışın olduğu durum mu? Yoksa karıncaların mücadelecı yapılarının hâkimiyeti gibi çetin geçen doğa durumu mu?⁹⁰ Birinci sorunun cevabı Rousseau'nun doğal durum tasvirinden, ikinci sorunun cevabı ise Hobbes'un betimlediği doğa durumu tezinden çıkarılabilir.

Rousseau'ya göre doğa halinde herkes özgürdür. Özgürlük özel mülkiyet ile yitirilir. Hiçbir şeyi olmayan insan bağımlı olamaz, sosyal eşitsizlik ve sömürü düzeni insanların mülk edinmeleri sonucu ortaya çıkar. Bağımlılık zincirleri arasındaki halka özel mülkiyettir. Eşitsizlik, doğa durumunda hissedilir, ama buradaki eşitsizlik etkisiz elemandır. Dolayısıyla, doğal durumdaki eşitsizlik Rousseau'nun dikkatini çekmez.

⁸⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s.35.

⁸⁸ Ahmet Atak, “J.J. Rousseau'nun İnsan Yaşamına Bakışı”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7, 2006, 119-126.

⁸⁹ Rousseau, s.110.

⁹⁰ Mehmet Türkeri, “Etik Tarihindeki Temel “Doğal Yasa” Anlayışları ve Bu Anlayışlardaki Dinî Unsurlar”, *D.E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 2005, 135-164.

Rousseau, doğal eşitsizlikten bahsederken yaşlılık, hastalık gibi insan doğasına has kavramlardan bahseder. Asıl sorun toplumsal eşitsizliktir. Toplumsal eşitsizlik hak edilmemiş bir eşitsizliktir.⁹¹

1.4.2.2. Bağımlılığın Doğuşu ve Nedenleri

*“Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip “Bu bana aittir!” diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu”*⁹² der Rousseau. İnsanlar arasında gelişen savaşlar, kötülükler, cinayetler, yoksulluklar ve daha sayabileceğimiz nice olumsuzluklar mülkiyet ile başlamıştır. Mülkiyet fikri bir anda beliren, insanların zihinlerinde aniden yeşeren bir düşünce değildir. Rousseau’ya göre mülkiyet, doğa halinin son sınırıdır. Rousseau mülkiyetin ortaya çıkışını tarihsel sürece bağlar. Mülkiyetin ortaya çıkmasının aşamaları ise şöyledir:

İnsanın ilk duygusu kendi varlığını hissetmesidir.⁹³ Toprak üzerinde yetişen bütün ürünler insanların onları kullanmaları için yol gösterici olmuştur. Açlık duygusu, yaşamak için insanları değişik yollara sürüklemiştir. İlk insanlar kalpten gelen her türlü duygudan azade bir şekilde, hayvanca bir eylem sonucu türemişlerdir. Dünyaya gelen insanlar; ancak doğanın kendilerine sağladığı imkânlardan faydalanmışlardır. Daha sonraları insan hayatı zorlaşmaya başlamıştır. Hayatlarını zorlu mücadelelerle idame ettiren insanlar, çoğalarak geniş alanlara yayılmışlar, bu durum onlar için farklı zahmetlere neden olmuştur. Gittikleri yerlerde iklimin, doğanın ve mevsimlerin değişken yapılarını gören insanlar, bu değişkenlerle birlikte yaşamayı öğrenmişlerdir. Deniz kenarlarında yaşayan insanlar balık tutmasını, ormanda yaşayanlar yay ve ok aracılığıyla hayvan avlamayı öğrenerek, savaşçı olmuşlardır.⁹⁴ Doğal afetler karşısında nasıl yaşamak gerektiğini öğrenen insan, hızla ilerlemeye başlamıştır.

1.4.2.3. Uzmanlaşma, Mülkiyet ve Eşitsizlik

İlkel toplumlarda mülkiyet, meta ile mülk sahibi birey arasındaki “sıkı bağı anlatır.”⁹⁵ İnsanlar kazandıkları deneyim ile bu deneyimlerini kendi nesillerine aktarmaları sonucu hızla ilerlemeye başlamıştır. Rousseau hünerlerin ve sanayinin gelişmesini insan

⁹¹ Will Kymlicka, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, (2. Baskı), (Çev. Ebru Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yay., İstanbul 2006, s.101.

⁹² Rousseau, s.123.

⁹³ Rousseau, s.124.

⁹⁴ Rousseau, s.124.

⁹⁵ Işıktaç, s.162.

aklının aydınlanmasına bağlamıştır.⁹⁶ İnsanlardaki bu hızlı gelişim sonucu önceden ağaç diplerinde ve mağaralarda yaşayan insanlar, buldukları çeşitli aletlerle ağaçları keserek kulübeler yapmış ve onları balçıklarla sıvamışlardır. Rousseau'ya göre ailelerin kurulması ve birbirlerinden ayırt edilmesi, mülkiyeti benimseten ilk devrim niteliğindeki gelişme olmuştur.⁹⁷ Bu belirsiz mülkiyet fikri, çatışmalara yol açan bir etkidir. Ailelerin kurulması, bir konut içerisindeki ortak yaşam gibi gelişmeler bu dönemde ortaya çıkmıştır. İlk siyasî birlik ailedir. Bununla birlikte aile, tüm toplulukların en doğal ve kurulan toplulukların ilkidir.⁹⁸

Temel toplum birimi olan aile, daha sonra yerini daha büyük topluluklara bırakacaktır. Dünyanın coğrafi oluşumuna değinen Rousseau, büyük afetlerin toprak parçalarını birbirinden ayırdığını, bölünmüş kıta parçaları üzerinde kalan insanların ayrı ve ortak bir dil geliştirdiklerine değinmiştir.⁹⁹ Rousseau'nun doğa durumu ve toplumsallaşma süreci tezi tamamen tesadüfî gelişmeler üzerinde yürümektedir. Bu, hakkında bilgi edinmemizin hiç de gerekli olmadığı bir durum¹⁰⁰ olarak eleştirilebilir.

Rousseau'nun doğa durumunda yaşayan ilkel insana yüklediği özgür ve sorumsuz yaşam tezine bazı eleştiriler yöneltmiştir. Bu eleştirilerden biri de Arnhart'a aittir. Arnhart, Rousseau'nun yaban hayatı tasvirinin romantik fanteziye dayandığını ve ilkçağlarda insanoğlunun hayatının sıkıntılardan uzak olduğuna inanmanın güç olduğunu vurgular.¹⁰¹

Rousseau, insanları uygarlığın ve dolayısı ile toplumun, kötü eylemlere sürüklediğini dile getirirken,¹⁰² insanı uygarlaştıran ama aynı zamanda köleleştiren iki sanatın “*maden sanayi ve tarım*”ın bulunması olduğunu iddia etmiştir. Rousseau bununla birlikte, Avrupa'nın daha iyi uygarlaşmasının sebebi olarak Avrupa da bulunan demir cevherlerinin bolluğunu ve buğdaydan alınan verimi göstermiştir.¹⁰³ Tarımın ve madenciliğin yapılabilmesi ve daha iyi işleyebilmesi için başka sanatlara ihtiyaç duyulduğunu söyleyen Rousseau'nun, bu fikri ile “iş bölümüne” işaret ettiği söylenebilir.

⁹⁶ Rousseau, s.127.

⁹⁷ Rousseau, s.127.

⁹⁸ Çuhadar, s.123.

⁹⁹ Rousseau, s.129.

¹⁰⁰ Russell, s.269.

¹⁰¹ Arnhart, s.288.

¹⁰² Şevket Kadioğlu, “Rousseau'nun Yalnız Gezegenin Düşlerinde Mutluluk Arayışı”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), Aralık 2007, 181-203.

¹⁰³ Rousseau, s.133.

1.4.2.4. Uyuğun Egeken Karşıındaki Durumu ve Özgürlük Sorunu

Bilindiğı gibi Rousseau, ilkel insanın bir arada yaşadığı ilk toplum olan aile içerisinde babaya öncü bir rol biçmiştir. Baba modeli, sözleşmeden sonra iktidar için kurgulanmıştır.¹⁰⁴ Rousseau insanların kendi başlarına yaşayamayacakları düşüncesi ile hareket eder, ama toplum içerisinde yaşamının da bir bedeli vardır.¹⁰⁵ Rousseau, özgürlüğün insan yeteneklerinden en soylusu olduğunu ifade ederek¹⁰⁶ Pufendorf,'un *“insan kendi malını anlaşıma ve sözleşmelerle başkasına aktardığı gibi özgürlükten de başka birinin yararına vazgeçebilir”* fikrine katılmaz.

Rousseau, mülkiyet hakkının kişilere ait olduğunu ve herkesin sahip olduğu mülkü dilediğı gibi kullanabileceğini söyler. Bunlar, hayat ve özgürlük için geçerli değildir. Ona göre, hayat ve özgürlük herkes tarafından kullanılır. Fakat bunlardan vazgeçebileceğı şüphelidir. Hiçbir şey, hayat ve özgürlükten daha değerli değildir. Bunlardan birinden vazgeçmek doğaya ve akla aykırıdır. Özgürlük doğuştan gelen bir hak olduğu için anne ve baba dahil, onları bu haktan mahrum bırakmak kimsenin tasarrufunda değildir.¹⁰⁷ Rousseau, genel anlamıyla aileyi toplumun temeli olarak görürken, devletin kölelikten ve özgürlükten uzak bir aileyi örnek alması gerektiğini¹⁰⁸ ileri sürerek, özgürlüğe ve eşitliğe verdiği değeri göstermiştir.

1.4.2.5. Siyasal Toplumun Temeli

Rousseau, en doğal ve en eski ilk topluluğun aile olduğunu belirtir.¹⁰⁹ Aile içerisindeki bireylerden yola çıkan Rousseau şu saptamalarda bulunur. Çocuklar babaya gereksinim duymakla ona bağı olurlar. Ailenin kendisi bile uzlaşma sonucu bir arada durur. Aile içerisindeki ortak bağı isteğe bağı bir durum olduğundan Rousseau özgürlüğün, doğuştan geldiğini ve insan doğasının sonucu olduğunu dile getirirken, doğanın ilk yasasının özgürlük olduğu sonucuna varmıştır.¹¹⁰

Rousseau, ilk siyasî topluluk olarak nitelediğı aile üzerinden benzetme yaparak babayı başkana, çocukları ise halka benzetir. Her ne kadar böyle bir benzetme yapılsa da,

¹⁰⁴ Rousseau, s.147.

¹⁰⁵ A.kadir Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Ilke)*, Cumhuriyetimizin 83. Yıl özel sayısı, 2004, 25-34.

¹⁰⁶ Rousseau, s.148

¹⁰⁷ Rousseau, s.149

¹⁰⁸ İ.Halil Aydın/ı/Veysel Ayhan “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinde İktidarın Sınırlandırılması Tartışması”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 2004, 67-84.

¹⁰⁹ J.J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. Ali Alper), Oda Yay., İstanbul 2008, s.8.

¹¹⁰ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.8.

aile ile devlet farklıdır. Aradaki tek fark babanın çocuklarına duyduğu sevginin, kendisine saygı olarak yansımalarıdır. Devlette ise bu sevgi, egemenlik sevgisini aşamaz.¹¹¹

1.4.2.6. Kölelik Sorunu

Rousseau'ya göre, insanlar eşittir. Hiç kimsenin kimse üzerinde doğal bir yetkisi yoktur. Tek yasal yetki sözleşme ile oluşturulan egemendedir. Rousseau, Grotius'un: *"Bir kimse, özgürlüğünden vazgeçip, bir efendinin kölesi olabiliyorsa bütün bir halk da özgürlüğünü bir krala devredip neden kulu kölesi olmasın onun?"*¹¹² ifadesine eleştiriler yöneltmiş ve karşılığında bir şey beklemeden insanların özgürlüklerini bir kimseye vermesini, anlamsız ve akıl dışı olarak nitelemiştir.

Rousseau'ya göre özgürlükten vazgeçiş, insanlığın bütün haklarından ve ödevlerinden vazgeçişlerdir. Bu yaradılışa aykırı bir durumdur. Rousseau'da sözleşmenin amacı köleci bir toplum yaratmak değildir. Bilakis, sözleşme sonucu her uyruğun özgürlük ve çıkarlarının bir iktidar tarafından savunulmasıdır.¹¹³ Rousseau, Grotius gibi yalnızca; kadınlar, köleler ve çocuklar dışındakilere özgür kabul etmez. Ona göre, bütün toplum doğuştan özgürdür.¹¹⁴

1.4.2.7. Sözleşmenin Yapılması

*"Bir çoğunluğu boyunduruk altına almakla, bir toplumu yönetmek arasında her zaman büyük bir fark vardır"*¹¹⁵ der Rousseau. "Halk" ile "köle" kavramını birbirinden ayırır. Sayıları az da olsa, eğer insanlar, bir kişinin tahakkümü altına girmişlerse orada halktan söz edilemez. Bu yapıyı "köle" veya "kütle" diye niteleyen Rousseau'ya göre halk olmanın koşulu, kamu kurumlarının ve siyasal bir yapının varlığıdır. Çünkü bir halk oluşturmak onlara yalnızca kanunlar değil, aynı zamanda kurumlar vermekle olur.¹¹⁶

Rousseau'nun bu varsayımıyla hareket ettiğimizde yapılan sözleşmenin, insanların doğa durumundan çıktıkları ana denk geldiği görülür.¹¹⁷ Rousseau, insanların yeni güçler yaratamayacağını, dolayısıyla kendilerini korumaları için yapabilecekleri şeyin güçlerini toplamaları, bu gücü tek bir aygıt aracılığıyla uyumlu çalıştırmaları¹¹⁸ olduğunu söyler.

¹¹¹ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.9.

¹¹² Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.11-12.

¹¹³ Mesut Yıldız, "Devlet ve Hukuk Bağlamında Hobbes, Rousseau ve Kant'ta Özgürlük Sorunu", *Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi (Kaygı Dergisi)*, 2, 2003, 45-49.

¹¹⁴ Torun, s.105.

¹¹⁵ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.16.

¹¹⁶ Dian Schefold "Rousseau'nun Devlet Öğretisinin Tarihselliği ve Güncelliği", (Çev. Nuşin Ayiter), *A.Ü.H.F.D.*, 31(1-4), 1974, 511-531.

¹¹⁷ Ağaoğulları, s.74.

¹¹⁸ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.17.

Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramı, insanların can ve mal güvenliklerinin korunması ve onların ilkel durumdaki gibi özgür kalması temeline dayanır. İnsanlar yaptıkları sözleşme ile doğal özgürlüklerini kazanma amacı gütmektedirler. Sözleşmenin kuralları her yerde aynıdır ve insanlar ancak kendi iradelerine boyun eğeceklerdir. Sözleşmeye katılan halkın isteyeceği bir şey yoktur. Rousseau, toplumsal sözleşmeyi kısaca şu cümle ile özetler: *“Her birimiz, kendimizi ve bütün gücümüzü, genel istemin yüce yönetimine bırakıyor ve her üyeyi bütünü bölünmez parçası olarak kabul ediyoruz.”*¹¹⁹

Kurulan hükümet, egemen halkın iradesini yerine getirmek amacıyla kurulduğu için meşrudur.¹²⁰ Rousseau'nun sözleşmesinde herkes daha fazla kazanır. Sözleşme ile ortaya çıkan bedel sayesinde, herkesin bireyken elinde olan şeyler şimdi toplum malı olmuştur. Tannenbaum ve Schultz'a göre, sözleşme total bir eşitlik gerektirmez. Rousseau'ya göre herkes siyasal anlamda eşit olup, ekonomik eşitlik söz konusu değildir.¹²¹

1.4.2.8. Genel İrade

Genel irade siyasal bir beden olup, bütünü ve parçalarının iyiliğine yönelen, devletin tüm üyeleri için iyiyi ve kötüyü birbirinden ayıran kurallardır. Genel iradeyi bir araya gelen ve tek vücut olan insanlar oluşturur. Genel iradenin amacı bütünlüğün korunmasıdır. Genel irade “sürekli doğru ve kamusal yararı hedefler”¹²² kişi iradesiyle genel irade arasında özel ve ortak çıkara dayanan farklar vardır. Kişi iradesi her zaman özel çıkarını düşünürken, genel irade ortak çıkara hizmet eder. Genel irade hiçbir zaman kendi saflığını yitirmez. Kolektif bir yapıya sahiptir. Genel irade, mutlak akıl ile bağlantılı olduğundan yok edilemez ve hiçbir zaman yanılmaz.¹²³

1.4.2.9. Egemen Gücün Sınırları

Rousseau egemen gücün sınırlarını çizmeden önce devlet denen yapının, üyelerin bir araya gelmesi ile oluştuğunu söyler. Devletin görevi kendi varlığını korumaksa bu, devletin zorlayıcı gücünün olmasına bağlıdır. Doğa nasıl ki herkese varlığı üzerinde mutlak bir hak veriyorsa, toplumsal sözleşme de siyasî yapıya o hakkı vermiştir. Sözleşme sonucu siyasal gövdeye verilen hak sınırsız değildir. Devlet kendisini oluşturan bireyleri de düşünmek zorundadır.

¹¹⁹ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.18.

¹²⁰ Donald G. Tannenbaum/David Schultz, *Siyasî Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*, (Çev. Fatih Demirci), Adres Yay., Ankara 2005, s.255.

¹²¹ Tannenbaum/Schultz, s.256

¹²² Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.30.

¹²³ Ağaoğulları, s.88.

Yurttaşlar ile egemenin karşılıklı hakları vardır. Yurttaş, egemen istediği zaman ona hizmet etmek zorundadır. Buna karşılık egemen, uyrukları üzerinde, onları yarar sağlamayan hiçbir eylemde bulunamaz ve bunu isteyemez.¹²⁴

Hobbes ve Locke'un, yaşam hakkına karşı egemene itaat etme haklarının ortadan kalkacağını savunmaları, Rousseau'da da yerini bulur. Hobbes'un bağımsızlık üzerindeki yorumu onun ölümlü bir Tanrı yaratmasının yanında bu Tanrı'ya başkaldırıyı da simgeler.¹²⁵ Rousseau, egemenin herkese karşı adaletli olacağını bunun için bütün bir iradede yola çıkması gerektiğinin altını çizer. Hak eşitliğinin insanın doğasından türediğini söylerken, egemenin bireysel düşünmemesi gerektiğini tekrarlar.

¹²⁴ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.32.

¹²⁵ Collins, s.135.

İKİNCİ BÖLÜM

JOHN LOCKE'UN TOPLUM SÖZLEŞMESİ KURAMI

2.1. DOĞA DURUMU

Locke'un¹²⁶ tasvir ettiği doğa durumu¹²⁷, insanların kendilerini yönetecek mutabakatla belirlenmiş üstün bir hakemin (yöneticinin), ortaya çıkacak anlaşmazlıkları çözümleyecek ortaklaşa belirlenmiş üstün bir kişinin olmadığı¹²⁸ devlet öncesi bir düzeni (ya da düzensizliği) ifade eder.

Locke'a göre, siyasal iktidarı doğru bir biçimde anlamak ve siyasal iktidarın çıkış noktasını tespit etmek için insanların nasıl bir doğa durumunda bulunduklarını bilmemiz gerekir.¹²⁹ Locke, insanların doğa durumunda tam bir özgürlük ve eşitlik içerisinde olduğunu, bu özgürlük ve eşitliğin insanların hiçbir güç veya zorlama altında olmaksızın istediklerini yapması şeklinde belirlediğini ve güç ve yetkinin hiç kimsenin diğerinden daha fazlasına sahip olamayacağı bir şekilde karşılıklı olduğunu öne sürmüştür.¹³⁰

Locke'a göre karşılıklı yardımlaşma ve anlayışa dayalı olan doğa durumu, Hobbes'ta "herkesin herkesle savaş halinde olduğu" bir durumu ifade eder. Locke'un doğa durumunda özgürlük ortamı olmasına rağmen, herkesin her istediğini yaptığı bir ortamın oluşmasına izin verilmediği görülür. İnsanlar kendi kişilikleri ve yaşamları üzerinde sonsuz bir özgürlüğe sahip olmalarına rağmen, yine de kendilerini ve mülkiyetlerindeki herhangi

¹²⁶ İngiltere'de yaşanan iç çalkantılara ve savaşlara tanıklık eden Locke 1632 yılında İngiltere'nin ticari merkezi olan Bristol yakınında bulunan Wrington'da Somerset'de dünyaya gelmiştir. Westminster kolejinde eğitim gören, daha sonra 1652 yılında Oxford'daki eğitimine başlayan Locke, 1660 yılında öğretim üyesi olmuş ve tayinine engel olunan 1684 yılına kadar üniversiteyle bağını koparmamıştır. 1666 yılında Lord Ashley ile tanışan Locke, sadece onun özel hekimliğini yapmamış, 1669 yılında Carolina'nın Temel Anayasası'nın hazırlanmasında ona yardım etmiştir. Mutlakiyetçi yönetime karşı çıkarak liberal yönetimi savunmuştur. Belli başlı eserleri "İnsan Zihni Üzerine Deneme", "İnsan Anlığı Üzerine Mektup", "Hoşgörü Üzerine İki Mektup" ve "Hükümet Üzerine Denemeler" olan John Locke 1702 yılında ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Neşet Toka, *John Locke ve Siyaset Felsefesi*, Liberte Yay., Ankara 2003

¹²⁷ Doğa durumu kavramı ile özellikle siyasal düşünceler ve siyasal teoriler alanında karşılaşmak mümkündür. Doğa, ilk kez Yunanlılarca keşfedilmiş ve ardından felsefenin ilk teması olmuştur. Doğanın rehberliği ile bir sanat dalı aracılığıyla var olan "yapma" şeylerin aksine doğa kavramı insan yapımı şeylerden önce var olanı simgeler. Doğa durumu örgütlü siyasal toplumdaki önce, insan yaşamının ve insanlar arasındaki ilişkilerin hayali bir yansımasıdır. Locke doğal durumdan örgütlü bir siyasal birlikteliğe giden yolda asıl olarak doğal hukuka dayalı bir siyasal yapının olabileceğini göstermiştir. Demirci, toplum sözleşmesi teorilerinin üzerine inşa edildiği doğa durumunun rolleri ile ilgili önemli tespitlerde bulunur. Ona göre doğa durumu, toplum sözleşmesinin tarafları için devlet gibi alternatif ikinci bir seçenek sunar. İnsanlar, devletin olmadığı bir durumda kargaşanın, belirsizliklerin ve güvensizliklerin olacağı düşüncesi ile devletle birlikte tam tersi bir durumun oluşması umudu ile yaşarlar. Oluşturulan devletin meşru gerekçeleri doğa durumuyla haklılık kazanır. Doğa durumunda yaşayan insanlar, devleti doğa durumuna tercih edip, siyasal toplumu sözleşme ile kurma yolunda adım atarlar. Kısaca, doğa durumu", toplum sözleşmecilerinin (ister rasyonel isterse kurgusal boyutta olsun) kuracakları siyasal toplumun zeminini olgusal bir takım gerekçelere dayandırdıkları devlet öncesi durumu tanımlarken kullanılmıştır. Bkz. Fatih Demirci "John Locke'un Toplum Sözleşmesi Kuramı Tarihsel-Siyasal Bağlam". *Sivil Toplum*, 6(7), Nisan-Eylül 2004, s.41.

¹²⁸ Bernart Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 3*, (Çev. Muammer Sencer), Say Yay., İstanbul 2002, s.191.

¹²⁹ John Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, (Çev. Fahri Bakırcı), Babil Yay., Ankara 2004, s.5.

¹³⁰ Locke, s.5.

bir varlığı yok edecek özgürlüğe sahip değillerdir.¹³¹ Doğa durumunun her şeyi yöneten, insanlar üzerinde egemen olan bir doğa yasası vardır. Bu yasalar, insanlara özgür ve eşit olduklarını, birbirlerinin sağlığına, hayatına ve mülkiyetlerine zarar vermemeleri gerektiğini öğreten “akıl” denen mefhumun kendisidir. Bu akıl, bir başkasının keyfiyetiyle yaratılmamış olan insanın, her şeye gücü yeten, sonsuz bilgi sahibi Tanrı’nın mülkiyetinde olduğunu öğretir.

Locke’a göre insanlar kendi hayatlarını korumak zorundadır. Kendisini koruyan insan, eğer bir başkası tarafından tehlikeye atılmıyorsa, aynı şekilde kendisi de bir başkasının hayatına, sağlığına ve mülkiyetine saldırıda bulunmamalıdır.

Locke’un tasvir ettiği doğa durumunda yaşayan insanlar, Hobbes’un doğa durumundaki insanlar gibi birbirlerini “parçalama” düşüncesi içerisinde olan aç kurtlar değillerdir.¹³² Locke’un doğa durumu özgürlüğün ve eşitliğin yanında doğa yasalarının hâkim olduğu bir durumdur. Böyle özgür bir ortamda insanlar mülk sahibi olurlar, hürriyetlerini, yaşam haklarını, daha çok insanca yaşama arzularını sürdürmelerine yarayan haklar elde ederler.

Locke doğa durumuna barışı atfederken, onu savaştan ayırır. Doğa durumu barışın, iyiliğin, hoşgörünün olduğu bir durum olup, savaş durumunun getirdiği düşmanlıklarla dolu, insanların birbirlerini yok ettikleri, şiddetin ve kötü niyetin hâkim olduğu bütün olumsuzlukları dışarıda bırakır.¹³³

Locke’un idealize ettiği doğa durumu, herkesin kendisi ve sahip olduğu mallar üzerinde savunma hakkının olduğu durumdur. Kısasa kısas olarak da özetleyebileceğimiz bu durum Locke’da, doğa durumunda herkes bir katil öldürebilir şeklinde belirmiştir. Bu tez; “*malımı çalmaya çalışan hırsız öldürebilirim*”¹³⁴ anlayışıyla da açıklanabilir.

Doğal hukuku çiğneyen insana verilmesi gereken cezanın sınırı kin, nefret ve intikam duygusundan arındırılmış, orantılı bir ceza olmasıyla çizilir. İşlenen her suçun cezası ölüm değildir. Haksız fiil işlemiş olan kişiye verilecek cezanın sınırı, suçluyu işlediği suçun tekrarından sakındırması, kişiyi yaptıklarından dolayı pişmanlığa sevk etmesi ve başkaları üzerinde caydırıcılığa sahip olması koşullarına tabidir.

¹³¹ Locke, s.7.

¹³² Atilla Yayla, *Liberalizm*, (5. Baskı), Liberte Yay., Ankara 2008, s.36.

¹³³ Demirci, s.42.

¹³⁴ Russell, s.192.

Bir kimse tarafından zarara uğramış şahıs, zararının tazmini yönüne gidebilmelidir. Locke, bir başkasına zarar vermiş suçluyu yargılayan yönetici, kendi tasarrufunu kullanarak aslında suç olan bir olay nedeni ile ceza verilmesi gereken kişiyi bağışlayabileceğini, ama zararın tazmin edilmesinden vazgeçemeyeceğini belirtir.¹³⁵

Bir insanı suçtan sakındıran cezanın iki amacı vardır: İnsanları telafisi mümkün olmayan bir suçtan sakındırmak, Tanrı'nın doğaya ve insan aklına yerleştirdiği yasalardan ayrılmış bir kişiden toplumu korumak, yani onları güvence altına almaktır.

20. yüzyıl filozoflarından Russell, Locke'un doğa durumu düşüncesinin tutarsız olduğunu savunur. Russell'a göre Locke, doğa durumunu tasvir ederken, kimi zaman herkesin erdemli, iyi niyetli, kötülerin saldırılarına karşı koymanın haklı gerekçelerinin sunulduğu bir durum ortaya koymakla tutarsız, çelişik bir doğa durumu sergiler. Adil bir savaş sonucu ele geçen insanların, doğa yasaları gereği köle olduklarını, insanların canına veya malına gelecek her türlü saldırıyı yapı gereği ölümle bile cezalandırabileceğini söyleyen Locke, Russell'a göre nitelik ayırımı yapmaz. Ona göre herkes, küçük de olsa kendisine ait olan şeyi çalmaya çalışan hırsız öldürme hakkına sahiptir. Russell, Locke'un bu tutarsızlıklarını, onun siyasal felsefesinde mülkiyetin önemli rol oynamasına bağlar.¹³⁶

Bütün bunları belirtmişken, Hobbes ve Locke'un doğa durumunda insanların eşit olduğu söylemlerinin farkını iyi koymak gerekmektedir. Çünkü, Hobbes'un doğa durumunda insanların birbiri karşısındaki pozisyonlarını korku belirlemektedir. Bir yandan yaşamı sağlayan araçlar üzerindeki hak eşitliği, öte yandan insanların tümünü bir çatı altında tutacak egemenin ve onun koyduğu yasaların yokluğu, bir başka anlatımla herkesin kendi kendisinin yargıcı olması durumu, doğa durumunu güvensiz kılarken, bu güvensizliğe bağlı olarak korkunun ve bencilliğin ağır bastığı bir ortam oluşturur.¹³⁷ Locke'un doğa durumunda insanlar eşittir. Ortak aklın egemen olduğu bir tabii durum, insanların birbirlerine saygı gösterdiği, özgürlük ve eşitliğin kural olduğu bir yapıdadır. Doğa durumunda insanların eşit olması Hobbes'a göre, insanın insanla mücadelesinin sürdüğü bir savaş durumunun sebebi iken, bu eşitliğin bozulması, başka bir tabirle doğa yasasının çiğnenmesi, insanı siyasal toplumu kurmaya yöneltmiştir. Hobbes'un

¹³⁵ Locke, s.10.

¹³⁶ Russell, s.193.

¹³⁷ Ekici, "Hobbes ve Rousseau: Toplumsal Sözleşme Kuramı"

doğa durumu tasvirinden çok daha iyimser olan Locke'un doğa durumu, bu açıdan bakıldığında tamamen zıt iki görüş içerir.

Locke, evrenin Tanrı tarafından idare edildiğini düşünür. Ona göre Tanrı evreni idare ederken bunu gelişi güzel ve sürekli yapmaz, evrene koyduğu kurallar vasıtası ile bunu gerçekleştirir. Locke, gerekli bazı haller dışında âleme müdahale etmeyen Tanrı'nın yasalarını, evrendeki o mükemmel işleyişten çıkarabileceğimizi söyler.¹³⁸ Locke'un ileri sürdüğü fikirlerden, Tanrı yasalarından kastedilen şeyin doğal yasalar olduğu, bu yasaların ilahî iradenin yansıması olduğu, şaşmayan bir nizam içerisinde deveran eden yasaların, insan aklı tarafından keşfedilebileceği anlaşılmaktadır.

Locke, "Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler" adlı eserinde, tabiat kanunlarının bağlayıcılığından söz eder. Tabiat kanununun bağlayıcılığını anlayabilmemiz için, bizim üzerimizde hak ve otorite sahibi olmayan insanların, bize herhangi bir şekilde zorlamada bulunamayacağını bilmemiz gerekir. Locke'a göre, insanlar üzerinde hüküm süren kişi, onlara yapılmasını istediği şeyleri emrederken ve yapılmamasını istediği şeyleri ise yasaklarken aslında, bizim üzerimizdeki hakkını kullanıyor demektir. Tabiat kanunundaki bağlayıcılık, üstün bir varlığın insanlar üzerindeki hâkimiyetinden kaynaklanır.¹³⁹

Tabiat kanunları tüm yasaların kaynağı olup, şartlar değişse bile tabiat kanunları değişmez. Bu değişmezliğe istinaden doğal halde yaşayan insanların, Tanrı yasaları münasebetiyle sorumluluk duygusundan yoksun olacağını düşünürsek insanların, toplumsal birlik kurulması aşamasında da sorumluluk/yükümlülük duygusundan uzak kalmaları beklenirdi.¹⁴⁰ O halde doğanın değişmez ve/veya bağlayıcı yasalarından birinin de sorumluluk duygusu olduğu tezine ulaşılabilir.

İnsanların bağlı olduğu ölçüde sorumlu olduğunu belirten Locke, tabiat kanununun bağlayıcılığının bize iki tür sorumluluk getirdiğini belirtir. Bu sorumluluklardan ilki üstün güce, yani bizi yaratan Tanrı'ya karşı itaatimiz, O'nun emirlerini yerine getirme ve yasaklarından sakınma sorumluluğumuzdur. Bu, insanlar için ödevdir. Üstün gücün iradesine itaat etmek, O'nun (Tanrı'nın) üzerimizdeki hakkından kaynaklanır. İkinci sorumluluğun ise üzerimize düşen ödevde uygun olarak sorumluluğumuzu yerine getirmediğimiz takdirde, Yüce Varlığın bizlere vereceği cezaya katlanmak olduğunu

¹³⁸ İsmail Çetin, *John Locke'da Tanrı Anlayışı*, Vadi Yay., Ankara 1995, s.155.

¹³⁹ John Locke, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, (Çev. İsmail Çetin), Paradigma Yay., İstanbul 1999, s.65.

¹⁴⁰ Ali Timuçin, *John Locke'un Siyaset Anlayışı*, Bulut Yay., İstanbul 2006, s.27.

söyleyen Locke, tabiat kanunlarının bağlayıcılığının üstün gücün kudretinden kaynaklandığını belirtir.¹⁴¹

Doğa durumunda aklın doğru kurallarından ayrılıp bir başkasının yaşam, özgürlük, mülkiyet v.b. haklarına el uzatılması halinde -yani doğal yasanın ve onun emirlerinin çiğnenmesi halinde- bu kuralı ihlal edenin, hakkı gaspedilen kişi veya kişilerce cezalandırılacağını belirten Locke, doğa yasasının insanın kendisini koruması gerektiğini öğrettiğini belirtirken, insanları savaş durumuna sürükleyecek olan şeyin de hakkı gaspedilenin aynı zamanda hem davacı, hem de yargıç olması durumu olduğunu ifade etmiştir.

Locke, insanların kendi davalarının yargıçları olmasını ussal bulmaz. Bunu farklı gerekçelere dayandırır. İnsanların kendilerini sevme güdülerini onları adaletten uzak, subjektif bir karara sevk edeceği gibi, bu insanlar arkadaşlarına karşı taraflı davranacaktır. Aynı şey insanın kötü doğası için de geçerlidir. İnsanlarda mevcut olan intikam duygusu ve onların tutkuları, bir kimseye ceza verilirken verilecek olan cezada aşırıya gidilmesi sonucunu doğuracaktır. Locke, bu durumun karışıklık ve huzursuzluktan başka bir şey getirmeyeceğini savunur. Bütün bu gerekçelerle ki, *“Tanrı, hükümeti kesinlikle insanın taraflılığını ve şiddetini sınırlamak için atamış bulunmaktadır.”*¹⁴²

İnsanlar üzerinde ceza verecek olan bir gücün bulunmadığı bir ortamda suçluya karşı cezalandırma hakkını kullananlar, savaş haline girer.¹⁴³ Savaş durumu bir düşmanlık ve yok etme halidir. Yetkili bir ortak yargıcın yokluğu, çokluk adaleti ve denkserliği izlemeyeceği için en küçük haksızlıklar bile insanlar arasında savaş durumu yaratır.¹⁴⁴

Locke’un, doğa durumu ile savaş durumu arasında keskin farklar vardır. Doğa durumu barışın, adaletin, karşılıklı yardımlaşmanın ve iyi niyetin hâkim olduğu bir düzeni ifade ederken; savaş durumu ise düşmanlığın, yok etmenin, karışıklığın ve intikamın yoğun yaşandığı düzeni anlatır. Locke, insanların kendilerinden üstün bir yargıçlar sınıfı olmadan, ortak bir düzeni, barış içinde paylaştıkları durumun doğal durum, birinin diğeri üzerinde şiddete ve korkuya dayalı gücün hâkimiyetini sağlamaya yönelik çabaların olduğu durumun ise savaş durumu olduğunu ifade eder.¹⁴⁵

¹⁴¹ Locke, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, s.65-66.

¹⁴² Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.12.

¹⁴³ Göze, s.156.

¹⁴⁴ Şenel, s.340.

¹⁴⁵ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.17.

Herkesin kendi davasının yargıcı olduğu bir durumda, bütün davaları çözüme kavuşturacak yetkilerle bezenmiş ortak bir yargıcın yokluğu, insanları savaş durumuna itecektir. Locke, doğa durumunda yaşayan insanların, kendilerine zarar verenleri yok etme haklarının olduğu tezini savunurken, onların doğa durumunu terk etmelerinin asıl amacının, kendi aralarında yaşanan haksızlıkları karara bağlayacak, ortak bir otoritenin yokluğuna bağlar.

Locke'un ileri sürdüğü doğa durumu tezi kimi zaman eleştiri de almıştır. Ebenstein, bütün bu gelişmelerde yani doğa durumundayken yaşanan gelişmelere bağlı olarak doğal yasalarda üç noktada eksikliğin olduğunu ifade eder. Ebenstein'a göre ilk eksiklik doğa yasalarının yeterince açık olmamasıdır. Bütün insanların sadece akılla yönlendirilmeleri, onların yaptıkları hareketlerde hep aynı kanunu görmelerini gerektirir. Ebenstein durumun böyle olmadığını, insanların menfaatleri sebebiyle her zaman çıkarlarının gerektirdiği yöne meylettiklerini ve kendi menfaatlerinin hukukun genel hükümlerini bile yanlış yorumlamalarına neden olduğunu belirtir. Doğa yasalarındaki eksikliğe ilişkin ikinci tespitini ise bir olay karşısında bu durumu çözüme kavuşturacak bir yargıcın yokluğuna bağlar. Herkesin kendi kendisinin yargıcı olduğu durumlar, insanları sonu olmayan bir intikama ve ihtirasa sürüklemektedir. Eksiklik son olarak, tabiat halinde zarar gören kimsenin bu zararını, doğal yasaların emrettiği şekilde tazmin etmeye gücünün yetmemesi durumunda ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁶ Ebenstein, doğal yasalardaki eksiklikleri belirttikten sonra bu eksikliklerin varlığından şu çıkarsamayı yapar:

“Demek ki insanlık tabiat halinin bütün imtiyazlarına mukavemet ederek değil, fakat hâlâ bu tabiat halindeyken kötü şartlar içerisine düştükleri için hızla topluma sürüklenirler.” Toplumsal sözleşmenin amacı, düzeni ve düzenli kanunu ihdas etmek, böylelikle tabiat halinin belirsizliklerinin bilinen kanunlardaki öngörülebilirliğe ve tarafsız kurumlara yerini bırakmasını sağlamaktır.”¹⁴⁷

Locke'un doğa durumu betimlemesinde sapmaların olduğunu Yayla da dile getirir. Yayla'ya göre Locke, doğa durumunu tanımlarken Hobbes'un tanımladığı doğa durumu yaklaşımına karşıt fikirler üretmiştir. Hobbes'a göre doğal durum savaş durumudur, Locke ise bu durumu kabul etmeyerek, doğa durumunun özgürlükçü ve iyimser yanı üzerinde durmuştur. Locke daha sonra, doğa durumunun aslında pek de güvenli olmadığını, doğal

¹⁴⁶ Ebenstein, s.223.

¹⁴⁷ Ebenstein, s.223.

yasalara aykırı eylemlerde bulunan kötü ruhlu insanların olabileceğini ifade etmiştir. Bu anlamda Locke'un doğa durumu üzerine ileri sürdüğü tezler çelişkilidir. Yayla, bu durumun Hobbes ile Locke arasındaki paralelliğe işaret etmediğini, her iki düşünürü birbirinden ayıran ve referans alınması gereken temel noktanın, sözleşmeden sonra ortaya koydukları “otorite ve siyasal örgütlenme modeli” olduğunun altını çizerek.¹⁴⁸

Medina'ya göre Locke, zaman zaman doğa hali hakkında kötümser düşünür. Kimi düşünürlere göre bu durum, John Locke'un doğa durumu ile savaş durumunu eşitlediği şeklinde anlaşılır. Ancak Locke, her iki durumu eşitlemeden ziyade, doğa durumu içerisinde savaş halinin de olabileceğini belirtir.¹⁴⁹

Özetle belirtmek gerekir ki, Locke'un sözleşme kuramı Hobbes ve Rousseau gibi doğa durumu halini açıklamakla başlar. Her üç düşünür de insanların doğa durumundaki yaşayışlarıyla ilgili bilgilere değinir. Ancak Hobbes'un aksine Locke'un doğa durumu tasviri, insanlar arasındaki özgürlüğe ve eşitliğe dayanır. İnsanların, kendi rızalarıyla toplumu oluşturduğu ve oluşturulan bu yeni siyasal topluma meşruluk kazandıran sözleşmeye tedricen gidildiği sonucuna varılır.

2.2. SİYASAL TOPLUMUN NEDENLERİ

İnsanlar doğa durumunda özgür ve eşit bir şekilde yaşarken neden durup dururken haklarını -özellikle cezaya ilişkin hakları- gönüllülük esasına dayanan siyasal bir topluma devretmişlerdir? Doğa durumu, ortak aklın buyurduğu genel geçer kurallara dayanan, insanların birbirleriyle sevgi ve saygı esasına dayalı olarak yaşadıkları bir durumken ve bireyler yaşamlarını özgürce idame ettirirken ne oldu da böyle bir siyasal birliktelik kurma yoluna gittiler? Locke “*Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*” eserinde, siyasal toplumun kuruluş nedenlerine ve hükümetin amaçlarına ilişkin bilgi vermeden önce, cevabını yine kendisinin verdiği bir soru sorarak işe girer. İnsan, doğa durumunda eğer söylendiği kadar özgür olsaydı, yani kendi kişiliğinin mutlak sahibi olsaydı, hiç kimseye tabi olmayıp en güçlü olana eşit olsaydı, kendi özgürlüğünü niçin bırakacaktı? İnsan, niçin bu imparatorluğu bırakacak ve başka bir iktidarın hâkimiyeti altına girecekti?¹⁵⁰

Locke sorduğu soruların cevabının açık olduğunu dile getirir. Ona göre, insan doğa durumunda bu tür bir hakka sahiptir. Yani, insanlar doğa durumunda özgür ve eşittirler.

¹⁴⁸ Yayla, s.38-39.

¹⁴⁹ Vicente Medina, *Social Contract Theories: Political Obligation or Anarchy?*, Rowman&Littlefield Publishers, Maryland 1990, s.31.

¹⁵⁰ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.103.

Dolayısıyla herkes kendi kişiliğinin sahibidir. Her kişi diğeri kadar kral olduğundan insanların büyük bölümü yaptığı işlerde insafı ve adaleti gözetecek yapıda değillerdir. Mülkiyetin kullanımı bu yüzden korumasız ve güvensizdir. Bu güvensizlik insanlarda kaygı yaratır, sürekli tehlikelerle ve korkularla dolu olan insan, bu durumdan çıkmanın yollarını arar.¹⁵¹

İnsanların bir topluma katılmayı amaçlamasının temel nedeni, mülkiyetin korunmasına ilişkin kaygıdır. Locke'un mülkiyete yüklediği mana, salt maddi anlamda belli bir değeri ifade etmez. Locke'un mülkiyet fikri geniş anlamli bir kavram olup yaşam, özgürlük ve serveti kapsar.

İnsanların devlet kurmalarının asıl amacı mülkiyetlerinin korunmasıdır. Başka bir anlatımla insanlar, doğa durumundan siyasal/sivil topluma yaşam, hürriyet ve mülkiyet haklarını korumak adına geçmişlerdir.

İnsanları devlet kurmaya yönelten şey, doğa durumunda mülkiyetin korunmasına yönelik eksiklerin bulunmasıdır. İlk eksiklik, ortak doğrunun ve yanlışın standardına ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde uygulanacak ortak bir ölçüye ilişkin, ortak bir onayla kabul edilmiş, kurulu bir yasa eksikliğinin varlığıdır.¹⁵² Doğa yasası, aslında bütün insanlar için açık ve anlaşılır bir şekilde doğada mevcuttur. Bu kanunların yorumlanması, çıkar ilişkisi nedeni ile insanlar arasında farklılık göstermektedir. Doğa yasasını yeteri kadar incelemeyen insanlar, bunun yanında, o yasaları kendi menfaatleri doğrultusunda yorumlamaktadırlar. Bütün sıkıntı, insanların bilgisizliğinden ve şahsî çıkarlarından kaynaklanan eksikliktir.

İnsanları siyasal toplumu kurmaya iten temel sebeplerden ikincisi doğa durumundaki bütün uzlaşmazlıklar karşısında karar verme yetkisine sahip, herkesçe bilinen tarafsız bir yargıcın eksikliğidir. Doğa durumunda bulunan her insan, yargıç olduğu gibi, doğa yasalarının da uygulayıcısıdır.¹⁵³ Bu durum, kendisine yönelen haksızlık karşısında karar verecek olan mağdurun alacağı kararlarda önyargılı davranacağı ve kendisine karşı taraflı olduğundan hırs, nefret veya intikam duyguları ile aşırıya kaçacağı bir takım riskleri ihtiva eder.

¹⁵¹ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.103.

¹⁵² Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.104.

¹⁵³ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.104.

Çünkü doğa durumunda suçluların, haksız yere mağdur olan kişi tarafından cezalandırılması gerçeği hâkimdir. Bu durumu terk etmenin yolu ise insanların kendilerine zarar vereni bizzat cezalandırma hakkını tamamı ile (siyasal) topluma devretmektir.¹⁵⁴

Doğa durumunda iken barış içerisinde yaşayan ve haksızlığa uğrayan insanların, kendilerine haksızlık yapanlara karşı cezalandırma yetkisini kullanmaları doğal olarak bir savaş durumu yaratacaktır. Oluşan bu savaş durumunda herkes kendi varlığını korumak adına bir başkasının varlığını tehdit unsuru olarak görecektir. Doğa yasasına ve akla uygun olan bu durum tehlikeli boyutlara varacağı gibi güvensizliğe de yol açacaktır. Daha önce değerlendirildiği gibi, bireylerin toplumsal sözleşme ile tam özgür doğa durumundan (sınırlı ve sorumlu) uygar topluma geçmelerinin önemli nedenlerinden biri de mülkiyetin doğa durumunun belirsizliklerine nazaran, uygar toplumda daha iyi korunacağı düşüncesidir.¹⁵⁵

Locke'a göre doğa durumunun terk edilmesinin üçüncü nedeni ise doğa durumunda çoğu defa haklı olunduğunda, haksıza karşı alınacak yaptırım kararlarının arkasında duracak ve yaptırımı doğru bir biçimde uygulayacak bir iktidar eksikliğinin bulunmasıdır. Bütün bu sebepler, doğa durumunun ayrıcalıklarına rağmen, insanları siyasal bir toplum kurmaya yöneltmiştir. Her insanın başkalarının haksız saldırılarına karşı sahip olduğu cezalandırma iktidarının sonu belli olmayan düzensiz kullanımı, dolayısıyla insanların maruz kaldığı rahatsızlıklar, insanları hükümetin iktidarı ve kuralları altında korunak elde etmeye ve mülkiyetlerinin korunması düşüncesine zorlar. Locke, hükümetlerin ve toplumların kökenleri ile ilgili hakları ve doğuş nedenlerini, bununla birlikte yasama ve yürütme iktidarının kökenine ilişkin hakları ve doğuş nedenlerini doğa durumu içerisinde görebileceğimizi ifade eder.¹⁵⁶

Özgürlük ve eşitliğe dayalı huzurlu bir ortamda, özellikle mülkiyet üzerine yapılan haksız fiil ve davranışların düzeni ve huzuru bozduğunu ifade eden Locke, bu gibi olumsuzluklardan kurtulmanın ve insanların kendilerini güvenli bir ortamda hissetmelerinin tek yolunun sözleşme olduğunu ifade eder. Locke doğal durumu terk etmek isteyen insanın, yapacakları sözleşmeyi doğal haklarından vazgeçmek için değil, bilakis o hakları korumak adına yaptığını söyler. Sözleşmenin amacı ise insanların kendi varlığını

¹⁵⁴ Yayla, *Liberalizm*, s.49.

¹⁵⁵ Şenel, s.342.

¹⁵⁶ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.105.

devam ettirmesi, diğer bireylere karşı varlığını koruması (kişi güvenliği), doğal yasalara karşı işlenen ve kendisine yönelen suçların ortak bir yargıç tarafından cezalandırılmasıdır.¹⁵⁷

Göze, insanları siyasal toplum kurmaya iten şeyin güvenlik isteği olduğunun altını çizer. Ona göre insanların eşit, özgür ve kendi kendilerinin efendisi oldukları bir düzende hakkaniyet ve adalet pek kolay gerçekleşemediğinden, bu olumsuzluk da insanları siyasal bir toplum düzeni kurmaya itmiştir. İnsanlar güvenliği siyasal bir toplumda bulacaklarını anlamışlar böylece bir bütün oluşturarak karşılıklı bir şekilde hayatlarını, özgürlüklerini ve mallarını güvence altına almışlardır.¹⁵⁸

Toplum halinde birleşen ve bir iktidar kuran insanların ana hedeflerinin, can güvenliklerinin ve mülkiyet haklarının korunması olduğunu söyleyen Göze, insanların özgürlüklerinin, mülklerinin ve haklarının korunmasını ve cezalandırma sisteminin adil bir şekilde uygulanmasını siyasal toplumun kuruluş nedeni ve amacı sayar.¹⁵⁹

Locke, doğa durumunda insanlarda bulunan iki çeşit iktidardan bahseder. Bunlardan ilki kişinin kendisini ve başkalarını korumak için doğa yasalarının izin verdiği sınırlar içerisinde dilediğini yapabilme iktidarındır. Bu yasa herkese aynı yetkiyi vermiştir. Yasa bakımından eşit olan insanlar, diğer yaratıklardan ayrı, tek bir topluluk oluştururlar.¹⁶⁰

İnsanın doğa durumunda sahip olduğu diğer iktidar ise doğa yasalarını çiğnemek suretiyle işlenen suçları cezalandırma iktidarındır. İnsanlar, belirgin bir siyasal topluma katıldığında ya da bir devletle bütünleştiklerinde bu iki iktidarı da bırakır ve onları topluma devreder.¹⁶¹

İnsanlar doğa durumunun kendilerine vermiş olduğu ilk iktidar olan kendilerini korumak için uygun olan her şeyi doğa yasası sınırları içerisinde yapma iktidarını, siyasal toplumla birlikte yapılacak olan yasalarca uygulanmak üzere bırakır. Yapılacak olan bu toplum yasası ise insana doğa yasaları ile verilmiş olan özgürlüğü birçok alanda sınırlar. Kişi doğa yasasının yürütülmesi amacı ile kullanılan cezalandırma iktidarını tümüyle bırakır. İnsan bu hak devriyle, toplumun kollektif gücünün koruması altına girdiği gibi kendisine doğa yasaları tarafından verilmiş olan özgürlüğü de terk etmek zorunda kalır.

¹⁵⁷ Mehmet Akad/Bihteri Vural Dinçkol, *Genel Kamu Hukuku*, (3. Baskı), Der Yay., İstanbul 2004, s.113.

¹⁵⁸ Göze, s.158.

¹⁵⁹ Göze, s.158.

¹⁶⁰ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.105.

¹⁶¹ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.105-106.

Toplum içerisindeki herkes -tüm üyeler- özgürlüklerini beraberce devrettikleri için bu durum Locke’a göre adildir.¹⁶²

Geniş anlamda mülkiyetlerini korumak amacı ile doğa durumunu terk ederek siyasal topluma geçen insanlar, kendilerine ait hakları da kuracakları topluma aktarırlar. Siyasal toplumun kurulması ile üyeler arasında karşılıklı sorumluluk başlamış olur.

Özetle belirtmek gerekir ki bireyleri sözleşme sonucu oluşan yönetimler altına sokan asıl neden kendi canlarının, özgürlüklerinin ve mallarının korunması düşüncesi yani Göze’nin de ifade ettiği gibi “güvenlik kaygısı”dır.

2.3. RIZA KAVRAMI

Locke’un toplum sözleşmesi kuramı incelendiğinde, “rıza” kavramının vazgeçilmez bir yere sahip olduğu görülür. Siyasal topluma meşruiyet kazandıran ön şart insanların rızasıdır. Siyasal devlet, ancak rızaya dayanırsa meşrudur. Bireylerin hiçbir egemen gücün baskısına maruz kalmadan, kendi mantıkları çerçevesinde razı olacakları devlet ve bu devleti yönetenler meşru olarak görülmüştür. Locke, insanların doğa gereği özgür ve eşit olduklarını -bu özgürlük ve eşitliğe dayalı olarak- mülklerinin kendi rızaları olmadan gasp edilemeyeceğini belirtirken ona göre, her hangi bir kişinin kendi doğal özgürlüğünden vazgeçmesinin ve bunu sivil toplumun eline bırakmasının tek yolu diğer insanlarla birlikte, onların diğerlerinin arasında rahat, güvenli ve huzurlu yaşaması ve onlardan olmayanlara karşı daha büyük bir güvenlik için topluma katılmayı ve birleşmeyi kabul etmeleridir.¹⁶³

Locke, “Hükümet Üzerine İkinci İnceleme” adlı eserinin sekizinci bölümüne; *“insanların tümü doğa tarafından özgür, eşit ve bağımsız kılınmış olduklarından, hiç kimse kendi onayı olmaksızın, kendi servetinden yoksun bırakılamaz ve başka birinin siyasal iktidarına tabi kılınamaz”*¹⁶⁴ sözleriyle başlar.

Kişinin kendisini doğal özgürlüğünden mahrum bırakmasının ve sivil toplumun üyesi olarak o toplum tarafından sınırlandırılmasının tek yolu, insanların mülkiyetlerinin güvenli olarak korunacağı ve sivil topluma girmenin güvenlik açısından avantajlı sayılacağı durumlarda, insanların bir araya gelerek ortak bir mutabakatla bir toplum çatısı altında birleşmeleri konusunda anlaşmalarıdır.¹⁶⁵

¹⁶² Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.106.

¹⁶³ Demirci, s.49.

¹⁶⁴ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s. 81.

¹⁶⁵ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s. 81.

Bir topluluğu harekete geçiren şey, o topluluğun üyeleri olan insanların rızalarıdır. İnsanlar, toplumu veya hükümeti kurma yönünde anlaştıklarında siyasal toplum kurulmuş olur. Locke, oluşan bu siyasal toplulukta insanlar adına eylemde bulunma hakkını, o topluluk içerisindeki çoğunluğa verir. Her bir bireyin onayı ile topluluk oluşturulduktan sonra toplumu oluşturan bireyler, ortak rızaları ile bu topluluğu bir bütün halinde eylemde bulunma iktidarı ile donatmış olurlar. Bu iktidar, sadece çoğunluğun rızası ile eylemde bulunur. Böylece her insan, bir hükümet altında siyasî bir bütün oluşturulmasını onaylayarak kendisini ve diğer insanları çoğunluğun kararına itaat etme ve bu karara uyma yükümlülüğü altına koyar.

Locke bu konuda şu ifadelerle yer vermiştir: “*Çoğunluğun onayı, aklın gereği olarak, bütünü eylemi ve her birey için karar verici kabul edilmezse, her bireyin onayı dışındaki hiçbir şey, herhangi bir şeyin, bütünü eylemi olmasını sağlayamayacaktır.*”¹⁶⁶ Eserinde, doğa durumu dışındaki bir toplulukta birleşmek isteyen insanların, toplumu kurma amaçlarına hizmet edecek ortak gücü inşa etmeleri ve başka türlü kararlaştırılmamışsa çoğunluğun kararına itaat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

İnsanların ortak rıza ile kuracakları devlet, sadece insanların sivil çıkarlarını ve ihtiyaçlarını tedarik etmek, korumak ve geliştirmek üzere kurulan bir insan topluluğundan ibarettir. Bu sivil çıkarlar ise hayat, özgürlük, sağlık; para, arazi, ev ve eşyalar gibi maddi şeylerin mülkiyetidir.¹⁶⁷

Arnhart, Locke’un rıza görüşü ile ilgili doğa durumundan yönetimin kurulmasına geçişte her zaman iki aşama olduğunun altını çizer. Ona göre, insanlar ilkin kendilerini bir toplum içerisinde örgütleyerek doğa durumunu terk ederler. Doğa durumunu terk eden bu insanlar bir yönetim biçimi seçerler. Toplumu oluşturmaktan ziyade yönetimin seçilmesinde halkın çoğunluğunun rızası gerekir.¹⁶⁸

Arnhart, Hobbes ile Locke’un doğa durumu tasvirlerinin çakıştığını, Locke’un doğa durumunda yaşamanın her an bir çatışmaya doğru sürükleneceği tezini ileri sürer.¹⁶⁹ İşte bu çatışma durumudur ki, insanların mutlak özgürlük tecrübesi varken onları ortak rıza göstererek örgütlü siyasal bir toplum kurmaya itmiştir.

¹⁶⁶ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.83.

¹⁶⁷ John Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, (Çev. Melih Yürüşen), Liberte Yay., Ankara 2005, s.28.

¹⁶⁸ Arnhart, s.248.

¹⁶⁹ Arnhart, s.248.

Siyasal topluluğu insanların gönüllü birlikteliğinin ürünü olarak gören Locke, sözleşmeyi bütün yurttaşların tek tek karşılıklı taahhütlerde bulundukları sosyal bir anlaşma olarak addeder. Locke, insanın doğal olarak özgür olduğunu ve bireyin onayı olmaksızın hiçbir şeyin onu siyasî iktidara tabi kılamayacağını belirtir. Ona göre, insanı bir hükümetin yasalarının öznesi yapan şey insanın rızasıdır.¹⁷⁰

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin yapımcılarından olan Jefferson, bütün meşru yönetimlerin temelini yönetilenlerin rızası olduğunun altını çizer.¹⁷¹ Bağımsızlık Bildirisi'ne de giren rıza kavramı ile ilgili 17. ve 18. yüzyıllarda yaygın olan görüşlerden biri de şudur: İnsanlar bir topluluk içinde kalmayı sürdürüyorlarsa, bu onların iktidarın eylemlerine rıza gösterdikleri iddiası da taşır.¹⁷²

Locke'un siyasal toplumun meşruluğunu rıza kavramına dayandırması, rıza kavramını sorgulamamızı gerektirir. Locke'a göre rıza "açık" veya "gizli" rıza olarak iki şekilde belirir. Bir insanın topluma girme konusundaki açık onayı (rızası) o insanı, o toplumun tam bir üyesi ve o toplumu yöneten hükümetin ise öznesi yapar. Bir hükümetin iktidar alanının her hangi bir pozisyonunda görev alan kişi veya kişiler, tıpkı bu hükümetin yönetimi altında yaşayan insanlar gibi, dolaylı olarak, gizli onayını vermiştir. Bu ister kendisine ebediyen verilmiş bir toprak olsun, isterse bir haftalığına kiralanmış bir mülk olsun ve isterse sadece o ülkede ikamet edecek olsun, örtülü onay verilmiş demektir. Kısacası kişinin bir ülke toprakları içerisinde olması, o insanın gizli rızasının olduğunun göstergesidir.¹⁷³

Açık rıza, bireylerin topluma katılmaları için sadakat vaatlerini resmi bir bildiri ile sundukları bir durumu ifade ederken zımnî rıza ise basitçe, bir toplumda yaşayıp onun nimetlerinden, bilhassa kendi şahsî mallarının korunmasından faydalanmakla açıklanabilir.¹⁷⁴ Açık rıza süreklilik arz ederken, zımnî rıza süreklilik arz etmez. Çünkü zımnî rızada bir nevi çıkar ilişkisi söz konusudur. Bu çıkar ilişkisi son bulduğu zaman insanların rıza gösterme istekleri de ortadan kalkmış olacaktır.

Hükümet -kişinin kendisini fiilî olarak toplumla birleştirmeden önce- sadece kişinin üzerinde oturduğu ve kullandığı toprak üzerinde söz sahibi olduğundan, kişinin hükümete

¹⁷⁰ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.98.

¹⁷¹ Leslie Lipson, *Siyasetin Temel Sorunları*, (Çev. Fügen Yavuz), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2005, s.248.

¹⁷² Lipson, s.248-249.

¹⁷³ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.98-99.

¹⁷⁴ Arnhart, s.249.

karşı toprak kullanımından doğan itaat etme yükümlülüğü, toprak kullanımını bıraktığı anda sona erer.¹⁷⁵ Bu toprağı kullanmaya başlayan başka biri ise, hükümete itaat etme yükümlülüğü içerisine girer.

Locke, hükümete örtülü rıza ile bağlanan toprak sahibi kişinin bağışlama, satma veya başka yollarla söz konusu malvarlığını elinden çıkardığında, başka bir devletin yönetimine girme veya kendisi gibi olan diğer insanlarla anlaşmak suretiyle, dünyanın başka yerlerindeki mülk edinilmemiş topraklar üzerinde (in vacuis locis) yeni bir topluluk kurma özgürlüğüne sahip olduğunu ifade eder. Bunun yanında açık rıza sonucu yapılan, fiilî bir anlaşma ile kurulan iktidarın yönetimi altında yaşamaya bir kez olsun açıktan rıza gösteren -kurulan hükümete onay veren- kişi, sürekli ve vazgeçilmez bir biçimde kurulan devletin öznesi durumundadır. Kişinin hâkimiyeti altında bulunduğu devlet, uğrayacağı felaketler nedeni ile ortadan kalkmadıkça veya o kişi, devletin siyasî tasarrufu ile o hükümetin üyeliğinden çıkarılmadıkça, yönetimin hükümlerine açık rıza gösteren kişinin, değişmez bir biçimde o devletin öznesi olarak kalması zorunludur.¹⁷⁶

İnsanlar ancak kendileri adına rıza gösterebilirler. Örneğin bir insan çocukları adına rıza gösteremez. Açık rızanın nerede gerekli olduğu bellidir. Toplumun kurulması açık rızayla olacağından, bunun için her bireyin rızası gereklidir. Açık rıza bir kerede ifade edilen ve kişiyi ölüncüye kadar devlete bağlayan rızadır.¹⁷⁷

İnsanlar yaşadıkları ülkenin yasalarına itaat etmekle, o ülkede herhangi bir kargaşaya sebebiyet vermeden sakince yaşamakla, yasaların verdiği ayrıcalıklara haiz olmakla ve yasaların korumasından yararlanmakla o toplumun bir üyesi olamaz. Bir toplumun üyesi olabilmek için açık rıza gereklidir. Örtülü rıza ise, o ülkenin topraklarında savaşız bir alanda koruma altında olan insanların hükümete duydukları sadakat borçlarından kaynaklanmaktadır. Bu sadakat borcu kişiyi o devletin üyesi yapmaya yetmemektedir. Bir insanın devletin üyesi veya öznesi olmasını, Locke'un deyimiyle; *“pozitif bir taahhüt, açık söz ve anlaşma ile devlete fiilen girmesinden başka hiçbir şey sağlayamaz”*.¹⁷⁸

Locke, bir insanın ancak toplumun gerçek bir üyesi ve o hükümetin uyruğu yapan şeyin açık rıza olduğunu ifade etmiştir. Locke'a göre rızanın açıkça ifade edilmesi şart

¹⁷⁵ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.100.

¹⁷⁶ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.100.

¹⁷⁷ Demirci, s.50.

¹⁷⁸ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.100-101.

değildir. Bir ülkenin kanunlarına uymak, ayrıcalıklardan her zaman o ülke tarafından korunmak sureti ile faydalanmak, insanı o ülkenin uyruğu yapsa bile üyesi yapmaya yeterli değildir.

Belirsiz sayıdaki insanın, her bireyin rızasıyla oluşturduğu bir topluluk tek bir bedene dönüşecektir. Bu beden çoğunluğun iradesi ve tayiniyle bir iktidar gibi davranacaktır. Bunun için davranış sergileyen topluluk, bireylerin rıza göstermeleri sonucu varolmuştur. İşte bu şekilde bedenin de bir yöne hareket etmesi zorunludur. Bu zorunluluğun aksi ise -toplum üyelerinin toplumda, konsensus içerisinde olmadıkları bir durumu özgürlüğe dayalı olarak reddetmeleri halinde- insanların doğa durumunun belirsizliklerine dönmeleri tehlikesini doğuracaktır. Sadece insanlar için geçerli olmayan çoğunluğa uyma zorunluluğu aynı zamanda, siyasal iktidarların da çoğunluğun kararları yönünde hareket etmesini gerektirir. Çoğunluk toplumu hareket ettirmede üstün güce sahiptir. Locke'a göre her durumda veya bütün meselelerde oybirliği ile oluşturulmuş bir rıza imkânsız olduğundan çoğunluğun yönetimi, tüm bireylerin karar alma sürecine eşit katılımını mümkün hale getiren tek yoldur.¹⁷⁹ Locke, hükümetlerin bütün barışçıl başlangıçlarının, insanların onayı sonucu doğduğunu ifade eder.¹⁸⁰

Demirci'ye göre, Locke'un toplumu oluştururken öne sürdüğü olmazsa olmazlardan olan rıza ve güven kavramlarında direktmesinin ve böyle bir siyasal toplum modelini öne sürmesinin birkaç nedeni vardır:

1) Öncelikle egemen, feragat hipotezine göre siyasal toplumun dışında yer alır ve hukukun bir süjesi olarak hukuk kurallarına bağlı değildir. Siyasal toplumun dışında ve hukukla da bağlı olmayan egemen mutlakıyetçi bir durum yaratmaktadır. Locke, bu mutlakıyetçiliği bir siyasal toplum biçimi olarak kabul etmediği gibi, bu duruma ve feragat etmeye rıza göstermenin akıl dışı olduğunu söyler.

2) Locke, ikinci olarak feragat teorisini kabul etmez. Ona göre devletler veya hükümetler zamanla tiranlaşma eğilimi göstermektedirler. Devletler geliştikçe, yöneticiler buna bağlı olarak, halktan farklı ve halkın çıkarlarına ters olan güç ve zenginlik elde ederler. Bundan dolayı, feragat teorisi çözüm yerine problem yaratmaktadır.

¹⁷⁹ Arnhart, s.253.

¹⁸⁰ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.94.

3) Üçüncüsü, Locke'un görüşlerine göre feragat teorisi makul değildir. Ona göre özellikle İngiliz iç savaşı ve reformasyon sonrası dönemlerde bireyler, doğal siyasal güçlerini asla devretmezler.¹⁸¹

İnsanları siyasal toplum kurmayı iten sebepler her ne olursa olsun siyasal toplumun meşruluk kazanmasını her bir bireyin açık rızasına dayandıran Locke, insanların rızası dışındaki yönetimleri meşru yönetimler olarak görmemiştir.

2.4. SİYASAL TOPLUMUN KURULUŞU VE AŞAMALARI

Doğal durumda yaşayan kişiler bir topluluk oluşturmaya kalkarlarsa, çoğunluktan daha fazla bir çoğunlukla tersine bir karar almadıkları sürece, tüm güçlerini girdikleri topluluğun çoğunluğuna teslim etmeleri gerektiğini kabul etmelidir. Bu bir siyasî birlik oluşturmaya karar vermekle yapılır. Bir ülke oluşturan veya bir ülkeye katılan bireyler arasında olması veya imzalanması gereken tek anlaşma budur.¹⁸²

Doğal halde yaşayan insanlar güvenlik kaygıları gereği, her bir bireyin gönüllü birlikteliğine dayalı olarak bir toplum sözleşmesi ile bu doğal duruma son verip, yargılama ve cezalandırma haklarını kurdukları topluma devretmişlerdir. Tercih ettikleri bu yolla, doğa durumunda meydana gelen çatışma ve hak çığneme tehlikesine karşı toplumu hakem tayin etmiş, tarafsız (adil) ve eşitlikçi yasalar ihdas etmek suretiyle yürütme ve yargıya ilişkin kurumlar meydana getirmişlerdir.¹⁸³

Doğa durumunda yaşayan insanlar, zamanla gelişen kötü yaşam tarzları, kimi insanların doğa yasalarına aykırı hareket etmesi ve bu durumun tehlike yaratması gibi nedenler sonucunda doğa durumunda sahip oldukları haklarından vazgeçerek (hayat, hürriyet ve mülkiyet hakları Locke'a göre kişiye sıkı sıkıya bağlı ve devredilemez haklar olduğundan, bu haklar hak devrine konu değildir.), içinde bulundukları güvensizlik ortamından kurtulmak için sivil toplumu kurma yoluna giderler.

Siyasal topluma giren insanlar doğa durumundayken sahip oldukları eşitlik, özgürlük ve yürütme iktidarı gibi hakları kurdukları topluma devrederler. Bu şekilde kurulan toplum, insanların ortak amaçlarının gereklerini yapmakla sorumludur. İnsanların, haklarından vazgeçerek kendi özgürlüklerini ve mülkiyetlerini daha iyi korumak amacıyla

¹⁸¹ Demirci, s.51-52.

¹⁸² Michael Rosen/Jonathan Wolff, *Siyasal Düşünce*, (Çev. Sevdâ Çalışkan/Hamit Çalışkan), Dost Kitabevi, Ankara 2006, s.91.

¹⁸³ Şenel, s.343.

oluşturdukları yasama iktidarı, eylem ve işlemleri ile hiçbir zaman ortak yarardan öteye geçemez.¹⁸⁴

İnsanların toplumu kurma amacı olan güvenlik kaygısının içerisine hayat ve vücut bütünlüklerinin korunması, güvenli ve huzurlu bir ortamda yaşama, mallarını rahatça kullanabilme ve onlar üzerinde tasarruf sahibi olma, kötülerden veya doğa yasalarını ihlal edenlerden daha iyi korunabilme gibi gerekçeler oturtulabilir. Meşru bir yönetimin oluşmasının nedeni budur.¹⁸⁵

Siyasal güç bir sözleşme ile yaratılmıştır. Bu sözleşme yönetilen insanların rızasına tabi olmakla meşru olur. Bu güç, geniş anlamda mülkiyet hakkını başka bir anlatımla hayat, hürriyet ve mülkiyet hakkı dediğimiz hakları korumakla görevlidir. Bu görevi icra eden siyasal güç hiçbir şekilde koruduğu hakları ihlal edemez.¹⁸⁶

Siyasal toplumun ortaya çıkışı, kendisiyle birlikte bazı sınırlamalar ve yenilikler getirir. Doğa durumundan hakların tamamen topluma devredildiği siyasal topluma geçmek, aynı zamanda pozitif hukuku oluşturan itici bir güç oluşturur. Sözleşmeyle oluşan yeni yapılanmanın kalıcı olması, doğal hukukun dışında pozitif hukukun uygulanmasını zorunlu kılar. Ancak, pozitif hukuku çoğunluğun aksine doğal hukuk ve akıl belirlemektedir.¹⁸⁷

Locke, kanun yapıcılarının diğer insanlar üzerindeki hâkimiyetlerini, yapılacak kanunu ve uyulması gereken yükümlülükleri belirleme hakkını yalnızca Tanrı'dan aldıklarını ifade etmiştir. Tanrı öyle istediği için bu insanlara itaat edilmelidir. Onlara itaat etmek Tanrı'ya itaat etmektir. Yasa koyucular, yaptığı eylemlerle ve koydukları yasalarla hiçbir zaman doğa yasasına aykırı hareket edemezler.¹⁸⁸

Bu nedenle insanların politik bütünü inşa etmeleri, onların doğa durumunda sahip oldukları haklardan vazgeçtikleri anlamına gelmez. Yapılan iş yalnızca doğa durumunun sakıncalı yönlerine çare bulmaktan ibarettir.¹⁸⁹

Kurulan yeni siyasal toplumda her ne kadar pozitif hukuk etkili olsa da bu durum asla doğal hukuka aykırı olamaz. İnsani kuralların ölçüsü doğal hukuk ve Tanrı olduğuna

¹⁸⁴ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.106.

¹⁸⁵ Göze, s.157.

¹⁸⁶ Yayla, *Liberalizm*, s.50.

¹⁸⁷ Neşet Toku, *John Locke ve Siyaset Felsefesi*, Liberte Yay., Ankara 2003, s.91.

¹⁸⁸ Locke, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, s.69.

¹⁸⁹ Toku, s.91.

göre, yasama ya da meşru otorite keyfi kurallar koyma yetkisine sahip olamaz. Yalnızca hukuku resmileştirip, kendi vatandaşlarının haklarını belirleyebilir.¹⁹⁰

“Devlet” kavramının ilk ortaya çıktığı zamanlarda olsun, günümüz modern devlet anlayışlarında olsun hukuk normları şüphesiz ki damarlardaki kan gibidir. Devlet hukuk normlarıyla yönetilir. Siyasal güç hukuk kurallarıyla sınırlandırılır. Doğal durumda yaşayan insanlar doğal hukuka tabi olarak yaşadıkları halde, geçtikleri toplum düzeninde neden doğal hukuk dışındaki pozitif hukuk kurallarına tabi olsunlar? Her ne kadar Locke’a göre pozitif hukuk kaynağını doğal hukuktan alıyor olsa da ve yine her ne kadar pozitif hukukun doğal hukuka aykırı olamayacağı Locke tarafından özellikle vurgulanıyorsa da toplum düzeninde doğal hukuk kuralları pozitif hukuka neden devşirilsin?

Öncelikle doğal hukuk yazılı bir hukuk olmayıp, yalnızca insanların zihninde bulunduğu, hırsları ya da kişisel arzuları doğrultusunda hareket eden insanlar, doğal hukuku görmezden gelebilirler.¹⁹¹ Doğal hukuk kuralları bağlayıcı olsa da, pozitif hukuk kuralları olmadan insanların işleyecekleri suçların maddi anlamda cezai bir karşılığı olmayacaktır.

Locke tabiat kanunun sürekli ve bağlayıcı olmasının, insanların her şartta bu kanunlara uyacağı anlamına gelmediğini söyler. Böyle bir sorumluluk insanlar için imkânsızdır.¹⁹² İnsanlar arasındaki ilişkilerin tabiat kanunu ile düzenlenemeyeceğini söyleyen Locke, bu anlamda pozitif hukuka geçit vermiştir.

Toku’ya göre pozitif hukukun neden gerekli olduğunun başka bir sebebi de, doğal hukukun resmi bir yargıcı olmadığından, yapılan hatalar ya da işlenen suçların kabulü noktasında insanları ikna etmenin zorluğudur. Bu yüzden doğal hukukun icrası zordur. Dolayısıyla doğal hukuk, hakları belirlese de hakların muhafazasında tereddüde yol açar. Doğal hukuk, hakların ihlali sonucunda suçlulara verilecek cezaların uygulanmasında yetersiz kalmaktadır. İşte doğal hukukun bu tür yetersizliklerinden sakınmak için insanlar, doğa durumunu terk edip toplum halinde birleşme ihtiyacı duymuş ve kendilerini standart kurallarla, pozitif hukukla sınırlandırmışlardır. Böylelikle standart kuralları icra edecek meşru otorite, yani devlet oluşmuştur.¹⁹³

¹⁹⁰ Toku, s.98.

¹⁹¹ Toku, s.98.

¹⁹² Locke, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, s.74.

¹⁹³ Toku, s.98-99.

İnsanın yalnız yaşayamaması yaradılış gereğidir. Bu yüzden Tanrı, insanı toplum halinde yaşamaya yönlendirecek birtakım gereksinim ve isteklerle donatmıştır. İlk toplum kadınla erkek arasındaki toplumdur. Daha sonra ebeveynlerle çocukları arasındaki toplumdan, efendi ile hizmetli arasındaki topluma geçilmiştir. İnsanların tek bir yapı oluşturacak şekilde bir araya gelmeleri ile de siyasal toplum oluşmuştur.¹⁹⁴

Toku da aynı ifadelere yer verir. İnsanların genellikle bir yönetim altında bulunduğunu, yani politik bir toplum olduğunu ve bu politik toplumun da ailelerin birleşmesiyle başladığını söyler. Bunları söylememizin amacı Locke'un kendi içerisinde çeliştiği fikri değildir. Söylenilmesi gereken husus her ne kadar devlet kurumundan önce politik yaşam olarak değerlendirilecek olan çeşitli yapılar mevcutsa da, Locke'un rasyonel anlamda ve kati olarak ulaştığı sonuç, devletin halkın onayı sonucu varlık bulduğudur.”¹⁹⁵

Siyasal toplumu oluşturan insanlar, doğal hakları çiğneyenlerin yargılanması ve suçlulara gereken cezanın verilebilmesi için de tüm üyelerinin gücünü kullanma hakkını devlete teslim etmişlerdir. Siyasal toplumun –devletin- kuvvet kullanma tekeli meşru kılan gerekçe de zaten budur. İnsanların siyasal topluma devrettikleri yönetme ve yargılama hakkı daha sonra da belirteceği üzere sınırsız değildir.¹⁹⁶

Siyasal toplumu oluşturan insanlar nasıl yönetilecek ve insanların yönetilmesiyle ilgili pozitif yasalar nasıl konacak? Locke'un siyasal toplumun yönetilmesi fikrine baktığımızda cevap olarak karşımıza “çoğunluk” mefhumunun çıktığını görürüz. Çoğunluk deyince aklımıza adil ve demokratik bir yönetim gelir. Şüphesiz ki, toplum gönüllü bir birlikteliğin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Locke'un siyasal toplumun yönetilmesiyle ilgili çoğunluğun rızasını esas alması kendisine yönelecek eleştirilere açık kapı bırakmıştır. Bir yönetime katılmayan -destek vermeyen, belki de onun meşruiyetini sorgulayan- insanların varlığından habersiz mevcut yönetimin, sanki halkın çoğunluğunun rızasını almış gibi telakki edilmesi eleştirilmektedir. Bu eleştiriler, çoğunluğun azınlık üzerindeki baskısı düşüncesine dayandırılan siyasî ve felsefî bir takım olgular içermektedir. Bir iktidar her ne kadar halkın çoğunluğunun rızasını almış olsa da, küçük bir azınlığın yönetimi kadar zorba olabilir. Aynı eleştiri bireysel haklar için de ileri sürülmektedir. Buna göre, bireysel haklar

¹⁹⁴ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.65.

¹⁹⁵ Toku, s.99.

¹⁹⁶ Şenel, s.343.

muvacehesinde, çoğunluğun bazı şeyleri yapmaya hakkının olmadığı fikrine değinilmiştir.¹⁹⁷

Arnhart bunları söylerken şüphesiz, çoğunluğun da hata yapabileceğini ve bu durumda haklı olan azınlığın talihsiz bir şekilde acı çekebileceğini vurgulamak istemektedir.

Hobbes ve Rousseau'da da devleti oluşturan bireyler, bütün kudret ve güçlerini tek bir iradeye devrederek oy çokluğu ile devleti meydana getirirler. Hobbes, Locke ve Rousseau'nun kuramlarına göre, siyasal toplumun kuruluşunu başlatan "sözleşme" ve kurulan yeni yapının insanları yönetme işlevindeki temel argümanı oy çokluğuna dayanır

Bununla birlikte Locke'un, siyasal topluma geçişle pozitif hukuk kurallarının yaratılmasında doğal hukukun kaynak alınması gerektiği fikri, Rousseau'nun doğal yasa-pozitif yasa görüşleriyle örtüşmez. Çünkü Rousseau'nun sözleşme kuramında pozitif yasaların yanında bir de doğal yasaların var olduğunu savunmak mümkün değildir.¹⁹⁸

Yasanın tek kaynağının "genel irade" olduğunu belirten Rousseau; "doğal yasalarda olmayan şeyler; ancak pozitif hukukla birlikte var olur" tezini savunur. Toplum sözleşmecilerinin ortak yanları kadar, farklı fikirlerinin olduğunu söylemek bu anlamda mümkün gözükmemektedir.

Özet olarak her bir birey kendi rızası ile başta doğa durumundaki cezalandırma hakkı olmak üzere, birçok hakkı kurdukları topluma devrederek bir sözleşme sonucu siyasal toplumu oluşturmuşlardır. Oluşan siyasal toplum ise, yapılan pozitif yasaların içeride uygulanmasını sağlayacak ve kendi uyruğunu her türlü tehlikeden koruyacaktır. Locke'a göre devletin asli görevi, barışı tesis ederek halkının huzurunu ve güvenliğini sağlamak olacaktır. *Her bir üyenin, doğal iktidarını terk ettiği ve bu iktidarını, korunma için toplum tarafından oluşturulan yasaya başvurudan dışlamayan bir topluluğun ellerine bıraktığı durumda siyasal toplum vardır.*¹⁹⁹ Her şeyden önce siyasal toplumun, yani devletin kurulması insanların kişisel iktidatlarından vazgeçmeleri ve üstün bir kolektif iktidar oluşturmaları ile mümkün olmaktadır.

¹⁹⁷ Arnhart, s.250-251.

¹⁹⁸ Ağaoğulları/Köker, s.108.

¹⁹⁹ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.71.

2.5. KUVVETLER AYRILIĞI

Halk güvenlik kaygısı nedeniyle yaptıkları sözleşme sonucu siyasal toplumu yarattığına göre, bu siyasal toplum üyelerinin güvenlik kaygısını giderecek tedbirler almak zorundadır. Bunun tek koşulu ise şüphesiz hukukun üstünlüğünün sağlanmasıdır. İnsanların doğuştan sahip olduğu özgürlüklerini keyfi ve mutlak iktidarın zorbalığından korumak için oluşturulan siyasî iktidar, hukukun üstünlüğü ile uyumlu olmalıdır. Hukukun üstünlüğü, sadece kamu görevlilerinin yasalara uygun bir şekilde hareket etmelerini değil, yasama gücünün de yürütme ve yargı güçlerinden ayrılmasını, yani kuvvetler ayrılığını gerektirir. Bu ayrım, güçlerin bir kişinin ya da oligarşik olarak bir grubun elinde yoğunlaşmasından doğacak potansiyel tehdit ve tehlikeleri bertaraf eder.²⁰⁰

Doğa durumundaki insanlar, egemen bir güç altında siyasal bir bütün yaratmak amacı ile bir topluma girdiklerinde, toplum herkesin bir olduğu iktidarı yetkilendirdiğinden, yasama, halk için ortak yararın gerektirdiği yasalar yapar; yürütme ise kişiye yardımı gerektiren bir görev üstlenir. Dolayısıyla, insanın olduğu her yerde, bu insanlar nasıl birleşmiş olurlarsa olsunlar, başvurulacak bir iktidar yoksa hâlâ doğa durumu söz konusudur.²⁰¹

Kuvvetler ayrılığı prensibini modern anlamda ilk defa ortaya atan Locke, yasama ve yürütme iktidamlarının bir monarkın elinde toplanmasını, siyasal toplumun amacıyla bağdaştırmaz. *“Yasa bir başkasının zararına olmak üzere ihlal edilirse yasanın uygulanmayacağı yerde tiranlık başlar.”*²⁰² Bu durum, siyasal toplumun kurulmasının amacı değildir.

Devlet iktidarının tek elde toplanması topluluk ve birey için tehlike getirecektir. Şenel bu tehlikeleri şöyle sıralar:

1) Kişinin ya da grubun yasama ve yürütme erkinin her ikisini de ele geçirmeleri tehlikeli bir güç yaratabilir.

2) Yasaları yapanların ve uygulayanların, yaptıkları yasalara uymama tehlikesini doğurabilir.

3) Bu kimseler, yasaları özel yararlarını gözeterek yapıp, bu yasaları özel yararlarına göre uygulamaları riskini yaratabilir.²⁰³

²⁰⁰ Arnhart, s.254.

²⁰¹ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.73.

²⁰² Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.169.

²⁰³ Şenel, s.344.

Bütün bu tehlikelerden dolayı güçlerin ayrılması gerektiği ön plana çıkmıştır. Russell da, iktidarın yıpranmasını engellemek için, yasama ve yürütme yetkilerinin ayrı ellerde olması gerektiğinden bahseder. Locke'un, yasal güçle parlamentoyu, yürütsel erkle de kralı amaçladığını savunan Russell'a göre Locke, yasal gücün erdemli, yürütsel gücün ise genellikle kötü olduğu sonucuna varmıştır.²⁰⁴

Locke, genel siyasî görüşlerini aileyi örnek göstererek somutlaştırır. Ona göre, toplumun başlangıcında, çocuklar üzerindeki baba yönetiminin onları tek adam yönetimine alıştırdığını söyler. Bu babalık yönetiminin, yönetilenlere özen ve şefkatle uygulandığı yerlerde herkes, doğanın gereği olarak kendisini korumada serbesttir. İnsanların bu bencil tutkuları sonu gelmez çatışmalara yol açacağı için, insanlar bu tehlikeden kaçınıp sivil topluma girmelidir. Bu düzensizlikten kaçınıp sivil topluma giren insanlar, uyuşmazlıkları gidermek için ortak bir hakeme sahip olmak adına bir sözleşme yapar. Adil bir yönetimi arzulanabilir kılan bu bencillik aynı zamanda bunun başarılmasını da imkânsız hale getirir. Doğal bencillik, yöneticileri, ortak iyiden ziyade, kendi bireysel çıkarları adına yönetmeye yönlendirebilir.²⁰⁵

Locke, bu eksiklikleri gidermek için bir takım önlemler almıştır. İlki insanlar arasındaki uzlaşmazlıkların çözümü için, ortak bir ölçü gerektiren pozitif yasaların olması gerektiğidir. İkincisi, oluşturulan pozitif yasaları uzlaşmazlıklara uygulayacak, bu yönde adil ve tarafsız bir şekilde karar verecek ortak bir yargıç olmalıdır. Üçüncüsü ise, haksız olan kişiye uygulanacak cezaların arkasında duracak, bu yaptırımı destekleyecek ve uygulayacak bir iktidarın varlığı kaçınılmazdır.²⁰⁶

Yukarıdaki açıklamalara paralel olarak Locke, uygar bir siyasal toplumda bulunması gereken üç erkin varlığından bahseder: 1)Yasama erki 2)Yürütme erki 3) Federatif erk.

2.5.1. Yasama Erki

Locke'a göre devlet, topluluk üyelerinden birine bir başka üye tarafından yapılan haksız bir eylem sonucunda verilen zarar ölçüsünde, suçluyu cezalandıracak güçtür. Bu suçun cezasını ya da topluluk üyelerinden birine yapılan haksızlığın hangi boyutta cezaya tabi olduğunu belirleyen güç "yasama"dır. Yasama organı bu işlevini, atadığı yargıçlar

²⁰⁴ Russell, s.201.

²⁰⁵ Arnhart, s.254-255.

²⁰⁶ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.104.

vasıtasıyla yerine getirir. Yasama erkinin varlık nedeni, topluluk üyelerinin mülkiyetlerini olabildiğince korumaktır. Bu sebeple uygar topluma giren herkes, cezalandırma yetkilerini devlete bırakmıştır. Oluşturulan yasama organı, topluluğun kendisi veya temsilcileri tarafından yapılmıştır.”²⁰⁷

Aynı şey Rousseau’da da söz konusudur. Rousseau, özgürce yapılan her eylem için iki etkenin varlığını gerekli görür. Bunlardan biri işi belirleyen ruhsal etken, diğeri ise işi gerçekleştiren güç’tür. Politik bir bütün için de aynı etkenleri gerekli gören Rousseau, yasama ve yürütmeyi tanımlayarak, isteme yasama gücü, güce de yürütme gücü dendiğini ifade eder.²⁰⁸

Locke, insanların toplumu oluşturmalarının en önemli amacının, mülkiyetlerini barış ve güvenlik içerisinde kullanmak olduğunu söyler. Bu amaca ulaşmak için en önemli araç oluşturulan yasalar olduğundan, bütün devletlerin ilk ve pozitif yasası, yasama erkinin oluşturulmasıdır. Yasama organının ilk amacı ise, toplum üyelerinin korunmasıdır. Yasaların ve yasama organının oluşturulması için, toplumun onayı gereklidir.²⁰⁹

Locke, yasama iktidarına farklı bir değer atfetmiştir. Yasamanın bir veya daha fazla kişinin elinde toplanması, sürekli olarak toplanıp toplanmaması onun, devletin egemen iktidarı olmasına engel teşkil etmez.²¹⁰

Yasama kutsal, üstün, egemen bir güçtür. Bu gücü kullanma yetkisi kime verildiyse onun tarafından kullanılmalıdır. Yasama gücünün üstün ve egemen olmasından anlayacağımız şey, bu gücün toplumda herkesin uyacağı kuralları koymasındır. Devletin diğer organlarının yetki ve iktidarlarının varlığı yasama gücünden kaynaklanmaktadır.²¹¹

Locke, yasamaya üstün bir değer atfetmesine rağmen, bu iktidara sınırsız bir güç vermemiştir. Yasamanın yetki alanının bir sınır vardır. İlk olarak, insanların yaşamları veya kaderleri üzerinde sınırsız ve keyfi bir yetkiye sahip değildir, olması da olanaklı değildir. Yasama, topluma katılan her üyenin, doğa durumunda, bu iktidara devrettiği yetkiden daha fazla güce sahip değildir. Çünkü hiç kimse, kendisinde bulunan daha fazlasını başkasına aktaramayacağı gibi, kendi yaşamını olduğu kadar, başkasının yaşamını ve mülkiyetini alacak iktidara sahip de değildir. İnsanlar doğa durumundayken, bir

²⁰⁷ M. Tevfik Gülsoy, (2000). “John Locke’un Siyaset Teorisinin Temel Kavramları ve Yasama Gücü”, *AÜEHFD*, 4(1-2), 275-296.

²⁰⁸ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006, s.37.

²⁰⁹ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.111-112.

²¹⁰ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.112.

²¹¹ Göze, s.160.

başkasının hayatı, özgürlüğü ve mülkiyeti üzerinde mutlak ve keyfi iktidara sahip olmadığı için, olmayan bir iktidarı yasamaya devredemezler. Bundan dolayı yasama iktidarının da böyle bir yetkisi yoktur. Yasama iktidarı yalnızca insanları koruyacak kadar yetkiye sahiptir.²¹²

İkinci olarak, yasama ya da egemen otorite, toplumu gündelik keyfi kararlarla yönetemez. Aksine, bu otorite adalet dağıtmakla ve belirlenmiş kurallar çerçevesinde, yetkili kılınmış yargıçlar aracılığıyla karar vermek zorundadır. Toplumu oluşturan bireyler, doğa durumunda, belirsizliklerin getirdiği tehlikeler sonucu, geniş anlamda mülkiyetlerini korumak umuduyla bütün doğal iktidatlarını topluma devretmişlerdir. Locke, yasamanın, bireylere ait olan bu hakları gözetmemesi durumunda, doğa durumundaki belirsizliklerin, siyasal toplumda da süreceğine işaret eder.²¹³

John Locke yasama iktidarının sınırı ile ilgili üçüncü olarak şunları kaydeder. Egemen güç, hiç kimseden kendi rızaları olmadan, mülkiyetlerinin tamamını veya bir bölümünü alamaz. Hükümetin amacı mülkiyetlerin korunması olduğuna göre, bu amaca aykırı hareket edemez. Locke, hükümetlerin ayakta durmaları için belirli gelirlerinin olması gerektiğine değinir. Bunun için hükümetler, oranını halkın belirlemesi ve onay vermesi koşulu ile vergi koyabilir.²¹⁴

Son olarak yasama iktidarı, yetkisini başka birine veya bir gruba devredemez. Bu iktidar, halk tarafından yasamaya emanet edildiği için yasama organı, yasa yapma otoritesine ve bu iktidarı başkasına verme yetkisine sahip değildir. Halk, seçmiş olduğu ve kendileri adına yasa yapma yetkisi verdiği iktidar tarafından yapılan yasalar dışında başka yasalarla sınırlandırılmaz.²¹⁵

Yasama gücü, yapısı ve görevi nedeniyle toplumun iyiliği sınırında kalmak zorundadır. Bu iktidar, herkesin kolayca anlayabileceği genel nitelikli, açık yasalar aracılığıyla kullanılmalıdır. Gelişi güzel alalecele alınmış keyfi kararlar şeklinde kullanılamazlar.²¹⁶ Locke'a göre, yasama en önemli güçtür. Ama buna rağmen, yasama iktidarının da tabi olması gereken sınırlar mevcuttur. Bu sınırlar, insanların doğa durumundan siyasal topluma geçerlerken, iktidarı kurma amaçları ile paraleldir. Bütün

²¹² Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.113.

²¹³ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.114-115.

²¹⁴ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.116-119.

²¹⁵ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.119.

²¹⁶ Göze, s.161.

bunlardan anlaşılması gereken, Locke'un, bireye ve onun değerlerine önem verdiği ve sınırlı iktidarı savunduğudur.

2.5.2. Yürütme Erki

Yasama iktidarı, devlet gücünü, topluluğu korumak ve kollamak için yönlendirme hakkına sahip olan iktidardır. Yasama ve yürütme iktidarlarının tek elde toplanması, bu güce sahip olanlarda, iktidarı sürekli ellerinde tutma eğilimlerine yönelik insani zaafılara ve yaptıkları yasalardan kendilerini muaf tutmalarına yol açacaktır. Bu nedenle, toplumun amacına hizmet eden doğru düzenlenmiş devletlerde bu güçler farklı kişilere verilir.²¹⁷ Böylece yasama işlevini gerçekleştiren kişiler, kendi yaptıkları yasalara tabi olurlar. Bu iktidarların özen göstermeleri gereken şey, yapacakları eylem ve işlemlerde kamu yararını gözetmeleri olacaktır.

Locke'a göre; *“bir kez ve kısa sürede yapılan yasalar sabit ve sürekli bir güce sahip olduklarından, aralıksız ya da sürekli bir yürütmeye ihtiyaç duyarlar.”*²¹⁸ Yasama ve yürütme iktidarlarını bu şekilde ayıran Locke, yapılan kanunları gözetleyecek, sürekli o kanunun uygulanmasını kontrol edecek bir iktidarın varlığını zorunlu görür.

Göze, Locke'un tanımladığı yürütme erki ile ilgili, yasama gücünün yaptığı yasaları uygulayacak bir iktidarın gerekliliği üzerinde durduktan sonra, bu iktidarın da yürütme erki olduğunu söyler.²¹⁹

Locke yasama ve yürütme yetkilerini kesin bir çizgiyle ayırmamıştır. Bazı devletlerde yasama iktidarı her zaman var olmadığı için, yürütme ve yasama yetkisi tek bir kişiye verilmiştir. Kendisine yetki verilen bu kişi üst otorite olarak adlandırılabilir. Olursa da, yasa yapma anlamında tüm üst otoriteye sahip değildir. Çünkü halkın rızası olmadan hukuk ya da yasa ihdas edilemez. Belki ona, en üst yürütme yetkisine haizdir denilebilir.²²⁰

Hukuk kuralları dışında kurulmuş olan bir otorite kabul edilemez ise de buna rağmen egemenlik kurulabilir. Hukuk dışı yollarla kurulan bu egemenliğin meşru bir yönetim olduğu söylenemez. Bu nedenle hukuk kurallarına bağlı olarak en üst yürütme yetkisine haiz olmak ancak, ikinci dereceden bir iktidara sahip olmak anlamına gelebilir.²²¹

²¹⁷ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.121-122.

²¹⁸ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.122.

²¹⁹ Göze, s.162.

²²⁰ Toku, s.122.

²²¹ Toku, s.123.

Locke insanların topluma girmeden önce, doğal olarak bir iktidara sahip olduklarından, devlet içerisinde her üyenin birbirleri ile ilişkileri bakımından ayrı kişiler olduklarının ve devlet tarafından buna uygun bir şekilde yönetileceklerinin altını çizer. Ancak bu üyeler, tek tek birey olarak adlandırılırsalar da, devlet olarak bir bütünü ifade etmektedirler.²²²

Locke'un kuvvetler ayrılığı teorisine göre yasaları uygulayacak, onları pratiğe geçirecek olan siyasî iktidar (yürütme), bu uygulamaları daima takip etmek ve her an ayakta olmak zorundadır. Bütün bu sebepler yasa yapıcı iktidar (yasama) ile bu yasaları icra edecek iktidarın iki ayrı güç olarak düzenlenmesi ve bu güçlerin farklı ellerde olmasını gerektirmektedir.²²³

Locke icra gücüne karşı derin bir güvensizlik duymuştur. Erkler arasında, yasama erkine ayrı bir değer atfederken, Ona göre icra gücü, görünür bir şekilde teşriî (yasa yapıcı) makamlarına bağlı ve yine ona hesap verecek bir pozisyonda durur.²²⁴ Belki bu, günümüz kuvvetler ayrılığında olduğu gibi yürütmenin yasamaya karşı sorumlu olması ilkesi ile paralel olarak değerlendirilebilir.

Bouillon, Locke'un yasama ve yürütme iktidatlarını ayırmak istemesinin altında yatan temel sebebin, yürütme iktidarının yasama iktidarı üzerinde şahsî menfaatler elde etmesini ve onu kötüye kullanma tehlikesini önlemek olduğunu söyler. Bouillon'a göre, federatif güç, yani diğer eyalet veya devletlerle ittifak yapma iktidarı pragmatik sebeplerden dolayı yürütme erkinde toplanmak zorundadır.²²⁵

Locke her ne kadar yasama erkini en üstün güç olarak belirlemişse de O, yasama ve yürütme erklerinin birbirinden ayrı olması gerektiğine inanmaktadır. Yasama ve yürütme erklerinin birbirinden ayrılmasının iki nedeni vardır: Bunlardan ilki, yasaların icrasının yürütme erkine bağlı olduğundan, yürütmenin sürekli faaliyet içerisinde bulunması düşüncesidir. Yasama erki için aynı şey söz konusu değildir. Yasama organı sürekli yasa yapmadığı gibi, belli zamanlarda toplanıp toplumun değişen talep ve ihtiyaçlarına göre yasama faaliyetlerini yürütür. İkinci husus ise, yasama ve yürütme güçlerinin aynı elde

²²² Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.122.

²²³ Göze, s.162.

²²⁴ Ebenstein, s.224.

²²⁵ Hardy Bouillon, *John Locke*, Liberte Yay., Ankara 1998, s.26.

toplanmasındaki tehlikedir. Bu iki erkin aynı elde toplanması, bu erkleri elinde bulunduran kişi veya kurum tarafından kötü amaçlı kullanılacaktır.²²⁶

Locke, yasama organını tümüyle ya da kısmi olarak halk tarafından seçilen ve zaman zaman toplanıp dağılan bir meclis olarak gördüğü gibi, yürütme organının mutlak surette daima var olması gerektiğini belirtir. Ona göre sürekli kanun yapmaya ihtiyaç yok ise de hukukun uygulanması her zaman gereklidir.²²⁷

Yürütme organı, kaynağını yasamadan aldığı gibi, yasamaya karşı yaptığı eylemlerden dolayı sorumludur. Yürütme organının sorumlu olması, insan hak ve özgürlüklerinin korunması açısından zorunludur.²²⁸ Locke, Hobbes'un aksine yürütme iktidarının üstünlüğünü reddeder. Yürütme erki, yasaları uygulama işlevini görür. Bunun yanında yasama organının vekilidir. Yaptığı eylemlerden sorumlu olan yürütmeye tüm yetki, yasama organı tarafından verilir. Yasama iktidarı gibi yürütme iktidarı da, yasalar çerçevesinde görevini yerine getirmelidir. Yürütme iktidarı mutlak ve keyfi davranamayacağı gibi ayrıca, federatif erkin sorumluluğunda olan işleri de kapsayacaktır.²²⁹

2.5.3. Federatif Erk

Locke, savaş ve barışa karar verme, diğer devletlerle birleşme ve ittifak yapma, devlete sahip olmayan insanlar adına eylem ve işlemde bulunma görevleri konusunda yetkili iktidarı, “federatif iktidar” olarak adlandırmıştır.²³⁰

Locke'un güçler ayrımı tasnifindeki üçüncü erk federatif ya da konfederatif erktir. Federatif erk; savaşa ve barışa karar veren, yabancı devletler ile ilişkileri yürüten ve bu bağlamda o devletlerle antlaşma yapma²³¹ yetkilerini kullanan güç olarak tanımlanabilir. Uluslararası alanda, yani dış politika alanında, devletler arasındaki uyuşmazlıkları çözümlemekle görevli olan federatif erk görev alanı nedeniyle nitelik bakımından diğer erklerden farklıdır.²³²

Locke, federatif erke uygulamaya yönelik (icraî) bir fonksiyon yüklemiştir. Federatif erkin, yürütme ve yasama güçlerinin emrinde, onlara tabi olan bir görev icra

²²⁶ Akad/Dinçkol, s.115.

²²⁷ Toki, s.123.

²²⁸ Müzeyyen Eroğlu, “John Locke'un Devlet Teorisi”, *Akademik Bakış Dergisi (E-Dergi)*, 2010, s.21(Temmuz-Ağustos-Eylül), Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2010, <http://akademikbakis.org/21/07.pdf>

²²⁹ Tannenbaum/Schultz, s.239-240.

²³⁰ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.122.

²³¹ Göze, s.162.

²³² Şenel, s.345.

ettiğini düşünür.²³³ Buradan da çıkarılacağı üzere federatif erk de ikincil bir konuma sahiptir.

Locke federatif iktidarın, iyi veya kötü eylemlerinin devlet için büyük öneme sahip olduğunu ancak, bu iktidarın sabit pozitif yasalarla yönlendirilebilme bakımından yürütmeden daha az elverişli olduğunun altını çizer.²³⁴

2.6. İNSAN HAKLARI ANLAYIŞI

İnsan hakları kavramı genel manada, etimolojik ve sosyolojik olarak kişinin yalnızca insan olmasından kaynaklanan hakları anlatmaktadır.²³⁵ Başka bir ifade ile insan hakları veya kamu özgürlükleri, insan onurunun korunmasını ve onun maddi-manevi gelişmesini sağlamayı amaçlayan haklardır. İnsana özgü olarak değerlendirilen bu haklar, bütün insanları kapsayan hakları belirttiği gibi, bazı durumlarda henüz doğmamış olanların da haklarını ihtiva etmektedir. Tamamen eşitlikçi ve özgürlükçü bir yapı arz eden bu haklar, renk, dil, din gibi insanları ayırt edici özellikleri ölçüt almazlar. Sadece ve sadece insana özgü olan bu haklar, inanç ve uygulamaları ile herkesin eşit olarak sahip olduğu haklardır.²³⁶

İnsan haklarının öznesi şüphesiz bireydir. Çünkü insan hakları birey haklarıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde sadece bireylerin seçme ve tercih etme haklarının olduğu anlaşılabacaktır.²³⁷

İnsan hakları yönüyle düşünüldüğünde, Yeniçağ'da insan hak ve özgürlükleri alanında önemli atılım sağlayan düşünürlerden belki de en önemlisinin John Locke olduğu görülür. Locke bireye verdiği önemle, bireyin yaşam, hürriyet ve mülkiyet edinme haklarını iktidarın keyfi tasarruflarına karşı savunmakla ve bu hakların insanların doğuştan kazandıkları haklar olduğunu belirtmekle insan haklarına verdiği önemi gösterirken, aynı zamanda bu hakların gelişmesine ve ivme kazanmasına yardımcı olmuştur.

Locke, siyasal iktidar tarafından yapılan yasanın amacını belirtirken, bir yasanın amacının hürriyeti kaldırmak ya da engellemek olmadığını, bilakis onu korumak ve

²³³ Göze, s.163.

²³⁴ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.123.

²³⁵ Enver Bozkurt, *İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü*, Nobel Yay., Ankara 2003, s.6.

²³⁶ İsmail Doğan, *Modern Toplumda Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları-İnsan Haklarının Kültürel Temelleri*,

5. Baskı, Pegem Yay., Ankara 2004, s.248.

²³⁷ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, (6. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2004, s.149.

genişletmek olduđunu²³⁸ ifade ederken, bireyi özgürleştirme çabasına ve birey hak ve özgürlüklerini koruma inancına hizmet etmektedir.

İnsan hakları alanında en ciddi gelişmeler XVII. yüzyılda yaşanırken, aydınlanma çağı düşünürlerinin ciddi anlamda fikri desteğı ile gelişme gösteren insan hakları düşüncesinin önde gelen düşünürlerinden biri de, 17. Ve 18. Yüzyıllar arasındaki döneme damgasını vuran John Locke'tur. Locke insanların yaşama, hürriyet ve mülkiyet haklarına sahip olmaları için doğal hak kavramını ortaya atmıştır.²³⁹ Locke'a göre insan, diğerk herhangi bir insanla ya da insanların tümü ile eşit bir şekilde özgürlüğe ilişkin bir hakka ve doğa yasalarının kendisine sağlamış olduğu hakka doğuştan sahiptir. İnsan doğa tarafından, sadece yaşamını, hürriyetini ve mülkiyetini başkalarından gelecek tehlikelerden koruma iktidarına sahip kılınmamış, aynı zamanda doğa yasalarının başkaları tarafından çiğnenmesi karşısında onları yargılama yetkisine de sahip kılınmıştır.²⁴⁰

Locke Yeniçağ'da doğal hakları dinsel olmaktan çıkarıp, bu hakları siyasî iktidara karşı savunulabilen tartışmasız yetkiler haline dönüştürmüştür. Locke'çu doğal haklar anlayışı doğrudan doğal hukuk düşüncesinden kaynaklanmıştır.²⁴¹ Doğal hali tam bir özgürlük ve barış dönemi olarak niteleyen Locke, en mutlu yaşama tarzının akıl yolu ile bulunacağını savunmuştur. Locke'a göre, doğal durumda özgür olan birey, siyasal toplumu oluşturduktan sonra yaşama hakkı, mülkiyet hakkı gibi haklarının korumasını devlete vermiş olur. Meşruluğunu halktan alan devlet, insanların doğal haklarını korumak ve kollamakla görevli iken, zulüm yoluyla insanların bu haklarını gaspederse, halkın iktidara karşı direnme yolu açıktır. Locke'un bu düşünceleri İngiliz Parlamentosu tarafından 1689 tarihinde yapılan "Haklar Bildirisi"ne olduğu kadar "Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi"ne de temel teşkil etmiştir.²⁴²

2.7. MÜLKİYET ANLAYIŞI

Tanrı, dünyayı insanlara ortaklaşa vermiştir. Bununla da kalmamış, verdiğı nimetlerden en iyi şekilde faydalansınlar diye onlara akıl da vermiştir. Tanrı, yalnızca insanlar için doğada onca nimet var etmiştir. Doğa içerisinde var olan hayvanların ve bitkilerin insanların ortak malı sayıldığını söyleyen Locke, bazen de bu tür nimetlerin

²³⁸ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.48.

²³⁹ Doğan, s.254-255.

²⁴⁰ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.71.

²⁴¹ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.154.

²⁴² Doğan, s.255.

kişilerin şahsî mülkü sayılabileceğini ifade eder. Örneğin Amerika’da yetişen meyvelerin Amerikalılara ait olmasını ister.

Locke, yeryüzünde bulunan nimetlerin insanların aidiyetinde olmasına rağmen, herkesin kendi bedeni/kişisi üzerinde şahsî mülkiyeti ve mutlak haklarının olduğunu söyler. *“Bu mülkiyette, kişinin kendisinden başka hiç kimsenin her hangi bir hakkı yoktur.”*²⁴³ İnsan emeği üzerinde tasarrufta bulunma hakkı yalnızca insanın kendisine aittir. Locke buradan yola çıkarak, insanların doğa üzerinde bulunan ve kendi emekleri sonucu elde ettikleri değerlerin o kişinin mülkiyetinde olduğunu savunur. Tanrı’nın insanlara bahşettiği ve herkesin ortak kullanım alanı içerisine giren mülklerin şahsîleşmesinin anahtarının “emek” olduğunu dile getiren Locke, insan emeğine bağlı olarak yaratılan değerler üzerinde emek veren kişinin hakkı olduğunu ifade etmiştir.

Locke’a göre, bir insanın ektiği, işlediği, sürdüğü, kısaca emek verdiği toprak üzerinde, emeği devam ettikçe, hakkı vardır. Locke mülkiyetin ilahî bir emir olduğunu dile getirir. Tanrı doğayı yarattıktan sonra insanlara, ona emek vermelerini ve toprağın nimetlerinden faydalanarak, yoksulluktan uzak kalmalarını emretmiştir.

Locke, emek mülkiyetinin topraktaki verimi etkileyeceğini iddia eder. Ona göre üzerinde emek sarfedilmiş bir toprak parçası üzerinde herhangi bir bitkiden alınan verimle, bütün insanların müşterek mülkiyetinde olan ve bakılmayan bir toprak parçasında yetişen aynı ürünün rekoltesi aynı olmayacaktır. Çünkü, bütün nesneler üzerindeki değer farklılaşmasını yaratan unsur emekten başkası değildir.²⁴⁴

Locke, mülkiyete ayrı bir önem vermiştir. Bu önemle birlikte mülkiyete ilişkin kesin ve tutarlı bir tavır sergilememiştir. Locke mülkiyet kelimesini hem gerçek anlamında; hem de yaşam ve hürriyet anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. O, mülkiyet konusunda iki farklı düşünceyi savunurken, emek-değer teorisine paralel fikirler ileri sürmüştür.²⁴⁵ John Locke özellikle üç temel hak üzerinde durmuştur. İnsanın ayrılmaz parçaları olan bu haklar “hayat”, “hürriyet” ve “mülkiyet”tir. Bunları birbirinden ayırmak imkânsızdır.²⁴⁶

Tanrı tarafından yaratılan insan, yine O’nun tarafından verilen şeyler üzerinde belirli bir emek sarf ederek tasarruf sahibi olabilir. Yayla, doğa durumundaki insanın iki noktadan kaynaklanan mülkiyet hakkının olduğunu söyler. Bunlar, kendisinden bir parçayı,

²⁴³ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.26.

²⁴⁴ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.36.

²⁴⁵ Şenel, s.346.

²⁴⁶ Yayla, s.42.

elde edeceği veya yararlanacağı nesneye katması, yani ona emek vermesi; ikinci olarak, hayatını idame ettirebilmek için o değere sahip olmak zorunda olmasıdır. Yayla, mülkiyet hakkı üzerine ileri sürdüğü ve bu hakkın ilk kaynağı olan emek üzerinde, herkesin bir şekilde hakkı olmasından dolayı, emeğin sözleşmeye dayandığını, ikincisinin ise, insan doğasından kaynaklandığını ifade eder.²⁴⁷

Şüphesiz mülkiyete, insan yaşamının idamesi için önemli bir değer atfeden Locke'un, "mülkiyetin sınırı var mıdır?" sorusuna verdiği cevaba geçmeden önce, O'nun mülkiyet görüşünü bu denli önemli kılan şeyin ne olduğunu açıklamamız yerinde olacaktır. Toku'ya göre, "Locke'un özel mülkiyet teorisinin önemi üç noktada toplanır:

1) *Locke, prepolitik şartlar ya da doğa durumu yahut da doğal toplum ile ekonomik ilişkilerin, kendi emeği sayesinde kendi avantajına dönüştürmek için, geliştirdiği ve kurduğu çevredir.(domain.)*

2) *Ekonomik toplumla aynı ana rastlayan prepolitik şartların öncüsü izole bireydir. Birey yaygın olarak elde tutulan şeyleri sahiplenmek ve hem kendi faydası hem de toplumun faydasına onları değiştirmek için kişisel kapasiteye sahip varlık olarak düşünülür.*

3) *Liberal ekonomi kurumunun temeli özel mülkiyet, tam ve kusursuz olarak doğa durumunda hali hazırda mevcuttur.*" ²⁴⁸

Locke'un mülkiyet hakkı üzerindeki konuşmalarında mülkiyete bir sınır koyduğu görülür. Mülkiyet üzerindeki sınır her ne kadar kesin çizgilerle çizilmese de Locke, insanın kendi emeğini aşan miktarlarda mülkiyete sahip olmasını doğal hukuka aykırı sayar. "Bir insan hayatının idamesi için gerekli olan mülkiyetten ve onun kullanıcısından fazlası başkasına aittir." anlayışına sahiptir. Mülkiyet üzerinde özellikle duran Locke, daha ileri giderek mülkiyetin üstün bir kuvvet olan devlet eliyle bile kişinin rızası dışında alınamayacağını belirtmiştir.

Locke, mülkiyetin ölçütüne ilişkin ünlü "Hükümet Üzerine İkinci İnceleme" adlı eserinde şu cümlelere yer verir: "*Doğa, mülkiyetin ölçütünü, pek güzel bir biçimde insanın harcadığı emeğin boyutu ve yaşamın refahı olarak koymuş bulunmaktadır.*" ²⁴⁹

²⁴⁷ Yayla, s.43-44.

²⁴⁸ Toku, s.83.

²⁴⁹ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.32.

Mülkiyetin ölçütü Locke’a göre emekle ölçülür. İnsan emeği tüm toprağı elde edecek kadar güçlü değildir. Üstelik bu durum tüketime de bağlı olup, insanoğlu ancak küçük bir parça toprağı tüketir. Bu sebeple insanların birbirlerinin topraklarını gasp etmeleri anlamsızdır.²⁵⁰

Mülkiyet üzerindeki sınırın, insan ihtiyacı kadar olması gerektiğini belirten Locke, insanlara mülkiyeti vermiş olan doğa yasasının, aynı şekilde bu mülkiyeti sınırlayacağını da ifade eder. “*Tanrı yeryüzünü bize nereye kadar vermiş bulunmaktadır?*” sorusunu sorarak, bu sorunun cevabını yine kendisi verir: “*Kullanabileceğimiz kadar.*” İnsanların elde edecekleri mülkiyetin bir sınırı da Locke’a göre, o mülkiyetin bozulacak kadar çok olmaması ile ilgilidir. Locke, herhangi birinin, yaşamsal yararın içine kendi alın terini yerleştirerek ancak bozulmadan önce kullanabileceği kadar mülkiyet elde edebileceğini dile getirir. O, dünya üzerinde bulunan hiçbir şeyin Tanrı tarafından, çürümeye yüz tutması için verilmediğini savunur.²⁵¹

Aslında Locke, mülkiyete üç madde halinde özetleyebileceğimiz şu sınırları koymuştur. Birincisi, bir mülkiyete sahip olma hakkı, sadece sahip olunan mülk için harcanan emekle kazanılabilir. İkincisi, diğer insanların ortaklaşa kullanmaları için yeterli ve iyi durumda olan mülk de bırakılmalıdır. Üçüncüsü, kullanılacak mülk asla israf edilmeyecek bir mülk olmalıdır.²⁵²

Locke’un mülkiyet anlayışını emek-değer teorisi ile özdeşleştiren bazı yazarlar, onun mülkiyet anlayışının Ricardo ve Marx üzerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. İnsanın mülk kazanma hakkını emek-değer teorisiyle meşrulaştıran Locke’a, Bouillon, Kant’ın görüşlerinden yola çıkarak cevap vermiştir. Bir nesne üzerindeki hak, yalnızca o nesneye maddi anlamda sahip olma ile kazanılır. Bir şeye maddi anlamda sahip olmayan, o şeyin gerçek sahibi sayılmaz. Mülkiyeti kişiye ait olmayan bir nesne üzerinde harcanan emek ve zahmetle o nesne elde edilemeyeceği gibi, sadece o nesne üzerinde harcanan emek harcayana aittir. Örneğin bir tarlayı ekip biçen bir insan, orada harcadığı emek sonucu o tarla ile ilgili sahiplik iddiasında bulunamaz.²⁵³

²⁵⁰ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.29.

²⁵¹ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.29.

²⁵² Larry Arnhart, *Siyasî Düşünce Tarihi*, (2. Baskı), (Çev. Ahmet Kemal Bayram), Adres Yay., Ankara 2004, s.239-240.

²⁵³ Bouillon, s.17.

Daha önce belirttiğimiz gibi Locke'un mülkiyet anlayışının Ricardo'ya ve Marx'a ulaştığını belirten bazı düşünürler varsa da, günümüzün etkili liberal düşünürlerinden Robert Nozick, Locke'un teorisine göre, bireyin bir nesne için harcadığı emeğin o nesneyi geliştirdiğini ve değerli hale getirdiğini ifade eder.²⁵⁴

Daha önce Locke'un mülkiyet teorisinin çeşitli yollarla eleştirildiğine kısaca değinmiştik. Locke'un mülkiyet teorisi üzerine yapılan eleştirilerden bir kaçını da şu şekilde özetleyebiliriz. Öncelikle Locke, teorisinde tarihin ilk çağlarını bir bolluk dönemi olarak algılamıştır. Tamamen hayal ürünü olan bu görüşü kuvvetlendiren her hangi bir antropolojik delil yoktur. Bunun aksine, insanların kıtlık ve sıkıntı içinde yaşadığını gösteren deliller daha kuvvetlidir.²⁵⁵

Locke'un mülkiyet anlayışını eleştiren 20. yüzyıl ünlü düşünürlerinden Bertrand Russell, Locke'un mülkiyet ile ilgili sadece tarım sektörü üzerinde durmasını eleştirerek şunları eklemiştir:

Locke'un desteklediği mülkiyet anlayışı büyük araçlara ve çok sayıda işçiye ihtiyaç duyulan geniş çapta madencilğe uygulanamaz. Kişinin kendi emeğini üretme, ürettiği emeği sahiplenme ilkesi endüstri uygarlığında geçerliliğini yitirir. Ricardo ve Marx'ın arazi sahiplerine ve kapitalistlere karşı mülkiyet kaynaklı düşmanlıkları gibi, Russell, Locke'un, emek-değer kuramının çoğulcu, yağmacı olarak görülen bir sınıf aleyhine düşmanlıktan türediğini, kaynağını buradan aldığını belirtmiştir. Russell'a göre Locke, emek-değer kuramını uygularken tek düşmanlığı yöneticilere karşı göstermiştir.²⁵⁶ Locke'un mülkiyet konusundaki kimi kanıları ise Russell'a anlamlandıramadığı kadar ilginç gelir:

*“Sözgelimi o, kimsenin kendisi ve ailesi yemeden çürüyecek kadar çok eriğe sahip olmaması gerektiğini, fakat yasalara uygun olarak istediği kadar çok elmas ve altın edinebileceğini söyler (altın ve elmas çürümez çünkü) de kişinin erikleri çürümeden satabileceğini düşünemez.”*²⁵⁷

Locke'un mülkiyet teorisi, çeşitli düşünürler tarafından eleştiri almışsa da bu teori genel mülkiyet teorisi üzerinde kalıcı bir değişiklik yaratmıştır. Locke'un siyasal iktidarı, siyasal toplumu oluşturan bütün üyelerin mülkiyetlerini korumak amacı ile kurulmuştur.²⁵⁸

²⁵⁴ Yayla, s.44.

²⁵⁵ Yayla, s.48.

²⁵⁶ Russell, s.200.

²⁵⁷ Russell, s.200.

²⁵⁸ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.72.

O'nun, mülkiyete ve bu mülkiyetin korunmasına verdiği önem, kendisinden sonraki dönemlerde insan hak ve özgürlüklerinin gelişmesine, anayasal yönetimlerin oluşmasına ve kendisinin liberalizmin klasik teorisyeni olarak görülmesine vesile olmuştur.

2.8. DİRENME KURAMI

Locke mutlak monarşileri hiçbir zaman medeni bir yönetim biçimi olarak düşünmemiştir. Mutlak monarşiyle yönetilen bir düzen tabiat halinden daha kötüdür. Üstelik doğa durumunda kendi davasında herkes yargıçken, monarşide hürriyete sadece bir kişi sahiptir: Kral²⁵⁹

Ebenstein, medeni toplumlarda kanun yapıcıların halkın mülkiyetini elinden almaya kalkıştıklarında veya keyfî iktidar altında halkı köleleştirmeye çalıştıklarında yönetimin bozulacağını ifade eder.²⁶⁰ Yönetimin bozulmasının nedenleri sadece bunlar değildir. Ülkenin başka bir devlet tarafından fethedilmesi de yönetimin bozulmasının başka bir sebebidir. Bouillon'a göre yönetim, meşru dayanağını kaybettiği takdirde kendi halkına savaş açacaktır. Bir yönetimin meşruiyetini kaybetmesi; kanunu suistimal etmek, yasamaya hâlel getirmek, seçimlere fesat karıştırmak, halkın mülkiyetine el koymak, halkın aleyhine çalışmak, görevi ihmal ve benzeri şekilde olabilmektedir. Bu sebeplerden birinin gerçekleşmesi halinde insanların yönetime karşı sorumluluğu ve o yönetimin meşruiyeti ortadan kalkacaktır.”²⁶¹

Locke, toplumdaki her bir kişinin kanunsuz güç kullanmasını, kendisi ile güç kullandığı kişiler arasında bir savaş durumuna neden olacağını belirtmektedir. Bu durum savaşın eşiğine gelmiş insanlar için bütün bağların kopması ve aralarındaki hakların ortadan kalkması durumunu doğurur. Bu sebeple herkes, saldırgana karşı kendisini savunma ve direnme hakkına sahip olur.²⁶²

Bütün bu sebeplerin yanında, keyfî iradesiyle kanun koyucuların yaptığı yasaları çiğneyen, yasama meclisini toplamayan, bu meclisin rahat (özgür) hareket etmesini engellemeye çalışan ve serbest seçimlerin yapılmasının önünde engel olan bir yöneticinin var olması²⁶³ gibi sebepler halkı, yönetime karşı çıkmaya ve direnmeye sevk eder.

²⁵⁹ Ebenstein, s.229.

²⁶⁰ Ebenstein, s.229.

²⁶¹ Bouillon, s.29.

²⁶² Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.191-192.

²⁶³ Ebenstein, s.229.

Locke, direnme kuramı ile ilgili itirazların çoğunun, toplumda vuku bulan düzensizlik ve kargaşanın verdiği korku ve kaygıdan kaynaklandığını ifade etmiştir. Ona göre, direnme hakkını tasvip etmek kargaşayı arttırmaktır. Bu durumda insanlar, siyasal iktidar tarafından kendilerine yönelmiş bir haksızlık gördüklerinde başkaldırı yolunu seçecekler, bu da onları, yönetime itaatsizlik yönünde cesaretlendirecektir.²⁶⁴ Arnhart, bir yönetimin etkili olmasının yolunun, halkın makul görmediği zaman bile, yönetimin buyruklarına uyma hükümlülüğü hissetmelerinden geçtiğini ifade eder. Ona göre yönetimin baskıcı olması halkı isyana teşvik edecektir.²⁶⁵

Locke, yasa tarafından yetkilendirilmediği halde haksız güç kullanan kişilerin, bunlar yetkilerini kraldan aldığını söyleseler bile, bu durumun onların sorgulanmalarına, muhalefetle karşılaşmalarına ve direnmelerine engel teşkil etmediğini ifade eder. Çünkü eylemde bulunma yetkisini veren otoritedir. Bu nedenle yasalara aykırı otorite olamaz.²⁶⁶

Bütün bu olumsuzlukların görüldüğü yönetim, halkın onayladığı ve yasalarla atanan bir yönetim olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla bu yönetim meşru değildir. Meşru olmayan bir yönetime karşı halkın itaat etme zorunluluğu ortadan kalkmıştır.²⁶⁷

Yasadışı eylemlerin halkın geneline sirayet etmesi durumunda veya otorite tarafından yapılan baskı ve sindirme birkaç kişiye yapılmasına rağmen bu durum, herkesi tehdit eder görünürse ve bunun yanında insanlar bilinçli olarak yasalarının, mülkiyetlerinin ve hatta dinlerinin tehlike içinde olduğunu görürlerse direnme hakkı engellenemez.²⁶⁸

Locke bu durumda halkın yönetime karşı direnme hakkına sahip olduğunu söyler. Locke'a göre kendisine yönetim tarafından haksızlık yapıldığını düşünen halk, hemen direnme hakkını (devrim hakkı) kullanmaya kalkmayacaktır. Yönetimin zorbacı davranışları küçük kitlelerden ziyade daha geniş kitleler üzerinde etkili olursa ve halk gerçek bir tehlike sezerse işte bu durumda devrim koşulları doğacaktır. Locke, zorbacı yönetimlerin bu davranışlarıyla kendilerinin yasayı çiğnediğini ve ülkeyi savaş durumuna getirdiklerini ifade eder. Bu durumda halk, aynı aracı kullanarak yönetimi değiştirme yoluna gidecektir. Bir iç savaş durumu olan bu eylemde, ortak bir yargıç olmadığı için Tanrı, zaferi haklı olana bağışlayacaktır.²⁶⁹

²⁶⁴ Arnhart, s.266.

²⁶⁵ Arnhart, s.267.

²⁶⁶ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.171-172.

²⁶⁷ Şenel, s.346.

²⁶⁸ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.173-174.

²⁶⁹ Şenel, s.347.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHN LOCKE'UN TOPLUM SÖZLEŞMESİ KURAMI VE ANAYASACILIK

3.1. KURAMSAL BOYUTUYLA ANAYASACILIK

Anayasacılığın ortaya çıkışını, gelişimini ve muhtevasını incelerken değerlendirilmesi gereken en önemli noktalardan biri John Locke ve onun toplum sözleşmesi teorisi. John Locke'u, sınırlı devlet anlayışını savunan ve insan hak ve özgürlüklerini esas alan anayasacılık açısından önemli kılan ise onun insan hak ve özgürlüklerine verdiği önem, devletin oluşumu ile ilgili ortaya koyduğu fikirlerindeki birey odaklılığı, baskıya karşı yer verdiği direnme hakkı kuramı, oluşturulacak siyasî yapılarda rızayı meşrulaştırıcı bir koşul olarak öne sürmesi ve belki de en önemlisi kuvvetler ayrılığı prensibinin fikir babası olmasıdır.

Locke'un kuramı düşünce, kural ve kurumsal araçlarla sınırlı bir iktidar öngören sonraki siyasal düşünceyi, hak ve özgürlük bildirgelerini ve anayasaları etkilemiş kısaca modern anayasacılık üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur.

3.1.1. Anayasacılık Kavramı, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

3.1.1.1. Genel Olarak

İktidara hukukî statü çizen ve kişilerin hak ve hürriyetlerini etkili bir şekilde güvence altına alan “constitution” (anayasa) adı verilen metinler, ilk defa Batı'da ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, önce Amerika'da daha sonra Fransa'da ilk yazılı anayasalar görülmeye başlamıştır²⁷⁰. Siyasal iktidarı belli bir kuruluş ve işleyiş düzenine kavuşturma çabalarını ifade etmek üzere yer verilen; constitutionalism, anayasalandırma, anayasacılık gibi kavramların kullanımı da²⁷¹ XIX. yüzyıldan önceye götürülmez. Bununla birlikte, modern anayasacılıkla ilişkisi tartışılrsa da²⁷², terminolojik anlamından öte bir anayasacılık geleneğinden bahsedilmekte ve kavram oldukça eskiye götürülmektedir. İlk Çağ'dan itibaren, farklı toplum ve devletlerin değişen özelliklerde bu anayasal gelişim sürecine katkısına işaret edilmiştir²⁷³. Özellikle, Eski Yunan, Roma ve Ortaçağ'daki yönetim uygulamalarının ve tabii hukuk düşüncesinin Avrupa anayasacılığını

²⁷⁰ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.7.

²⁷¹ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul 1975, s. 52-55; Charles Howard McIlwain, *Constitutionalism: Ancient and Modern*, Ithaca 1987, s. 21-22; Erdoğan, s. 7-8; Gisbert H. Flanz, XIX. *Asır Avrupasında Anayasa Hareketleri*, (çev. N. Erder-Ş. Mardin-A. Sinanoğlu), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1956, s. 8 vd.

²⁷² Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s. 5.; Flanz, s. 9.

²⁷³ Ali Fuad Başgil, *Hukukun Ana Mesele ve Müesseseleri*, İstanbul 1946, s.12.; Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri*, İstanbul 1969, s.1-2.

beslediği ve desteklediği vurgulanmıştır²⁷⁴. Ancak, Eski Yunanlılar ve Romalılar, normal kanunlardan farklı olarak, bir devlet düzeni oluşturan “ana kanun” fikrine sahip olmakla birlikte, bu düzeni yazılı bir metin haline getirme seviyesine ulaşmamışlardı.²⁷⁵

3.1.1.2. Anayasacılığın Tanımı

Anayasa ve anayasacılık kavramları arasında yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Ancak bu iki kavram aynı şeyi ifade etmediği gibi, bu kavramlar arasında zorunlu bir ilişki de yoktur.²⁷⁶ Bu ayrım cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının farklı şeyler ifade etmesine paralel olarak değerlendirilebilir. Nasıl ki tüm cumhuriyetler demokratik bir yönetim anlamına gelmiyorsa, anayasası olan her ülkede anayasacılığın hâkim olması söz konusu değildir.²⁷⁷

Anayasacılık kavramı genel anlamıyla, “sınırlı” ve “bölünmüş” iktidarı gerçekleştirmeyi amaçlayan ilkeler ve kurumlar bütünü olarak ifade edilmektedir.²⁷⁸ Anayasacılık, “yönetenlere getirilecek sınırlamalar bilimi” olarak da yorumlanabilir.²⁷⁹ Bu manada, anayasacılık temelinde, hukuk devleti ve kuvvetler ayrılığının tanımı daha da net bir şekilde yapılabilir. Buna göre anayasacılık, bireylerin hak ve özgürlüklerini korumak, onları güvence altına almak amacı ile siyasî iktidarın hukuk vasıtasıyla sınırlandırılması ve siyasî iktidarın çeşitli devlet organları arasında bölüştürülmesidir.²⁸⁰

Anayasacılık ile ilgili yapılan tanımlamalara bakıldığında anayasacılığın; demokrasi, insan hakları, iktidarın sınırlandırılması, kişi hak ve hürriyetleri, hukukun üstünlüğü gibi değerleri içinde barındırdığı görülür. Anayasalar bireylere hukukî güvence vermeyebilir. Ancak anayasacılık hukukî güvence üstüne kurulmuş bir kavramdır. Vergin’e göre, bir anayasada iyi olanın da olma ihtimali vardır. Anayasalar demokrasiye zemin hazırladığı gibi, bazı anayasalar dikta rejimini akla uygun bir şekilde gösterebilmektedir. Oysa anayasacılık, esas itibari ile liberal demokrasinin felsefî prensipleri üzerinde temellenen bir yaklaşımdır. Anayasacılık, John Locke’un tezlerinde ileri sürdüğü “güven” fikrinden bağımsız düşünülemez. Halkın, güven esasına dayanan bir seçimle işbaşına

²⁷⁴ McIlwain, s.23-121.; Erdoğan, s.4-7.; Francis D. Wormuth, *The Origins of Modern Constitutionalism*, <http://www.constitution.org/cmt/wormuth/wormuth.htm>, 09.04.2008; Flanz, s. 8-17.

²⁷⁵ Ayhan Ceylan, *Ahdü'l-Emân ve Kanunu'd-Devle*, Kitaplık, İstanbul 2007, s.111-112.; Kubalı, s.2.

²⁷⁶ Yayla, s.132.

²⁷⁷ Yayla, s.132.

²⁷⁸ Levent Gönenç, “Ortaçağ Avrupası’nda Anayasacılığın Düşünsel ve Kurumsal Temelleri”, *Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan*, C. 2, Yetkin Yay., Ankara 2008, s.267.

²⁷⁹ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.6.

²⁸⁰ Gönenç, s.68.

getirdiği yöneticileri denetlemesinin yanında, anayasacılık fikri, hukukun üstünlüğüne işaret eden bir kavramdır.²⁸¹ Yayla, anayasacılığın bütün siyasî felsefe çerçevesinde yalnızca siyasî iktidarın kurallarla sınırlandırılması ilkesini benimseyen liberal bir düşünce geleneği içerisinde geliştiğini ifade eder.²⁸²

3.1.1.3. Anayasacılığın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Anayasanın ilk defa, Antik Yunan'da ortaya çıktığını ileri süren düşünürlerin yanında bu görüşe katılmayan yazarlar da mevcuttur. Anayasayı Aristo ve Platon'un çalışmalarına dayandıran bazı yazarlar, bu kavramın eskilere kadar uzandığını iddia etmişlerdir.

Anayasacılık nispeten yeni bir terim olmasına rağmen, anayasa kavramı oldukça eskilere dayanmaktadır. Aristo, anayasa kavramını Antik Yunan siyasî düşüncesi çerçevesinde, siyasî yapının oluşturulması manasında kullanmış, fakat bu kavrama, siyasî yapının bazı ilke ve kurallarla sınırlandırılması anlamı yüklememiştir.²⁸³ Reynolds ise, Aristo'nun "karma hükümet" fikrini hukukun üstünlüğü fikrine paralel olarak değerlendirmiş, anayasacılığın temellerini Antik Yunan'da aramıştır.²⁸⁴

Anayasacılığın temellerini Antik Yunan'a dayandıran düşünürlerden biri de Gisbert H. Flanz'dır. Flanz, kavramsal olarak anayasacılığın 19. Yüzyıl başlarında ortaya çıktığını ancak, anayasacılığın fikri temellerinin çok eskilere dayandığını iddia eder. Bu iddiasını güçlendirmek için Karl Löwenstein, Wormuth, Elliot ve J. Roland Pennock gibi yazarları referans alır.

Gisbert H. Flanz, "anayasacılık geleneği"nin fikri tohumlarının Atina'da yeşerdiğini, daha sonra kademeli olarak günümüze ulaştığını ifade eden Wormuth'un yanında, "siyasî hürriyet" düşüncesini Yunan teorisinin anayasacılığa kazandırdığı²⁸⁵ fikrini savunan Elliot'a paralel fikirler üretir. Flanz, anayasacılık gelişmelerinin 18. Yüzyılda başladığını savunan fikirlere karşı, anayasacılığın ideolojik kökenini, İsparta, Roma Cumhuriyeti ve İngiltere'de aramıştır. Roma Cumhuriyeti ile 18. Asır anayasacılığı

²⁸¹ Nur Vergin, "Anayasacılık ve Dinsel Özgürlükler", *Anayasa Yargısı Dergisi*, (24), 2007, 571-574, Erişim Tarihi:

27 Haziran 2010. http://anayasa.gov.tr/pdf/anayasa_yargisi/nur_vergin.pdf

²⁸² Yayla, s.133.

²⁸³ Yayla, s.131.

²⁸⁴ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.6.

²⁸⁵ Flanz, s.9-11.

arasında benzerliklerin olduğuna dikkat çeken Flanz, Roma anayasacılığının büyük ölçüde çeşitli kurumları sınırlandırma eğilimi içerisinde olduğunu belirtmiştir.²⁸⁶

Anayasacılık fikrinin eskilere dayandığını ifade eden bazı otoritelere göre Roma Cumhuriyetinin iktidar dengesi Eski Yunan'da başlayan bir seyir izler. Eski Yunan'da olduğu gibi Roma'daki siyasî yaşam da, yurttaşların kararlılığı sonucu ulaşılan siyasî sistemin, iktidarın kötüye kullanılmasının yollarını kapattığı gözlenmiştir. Halkın siyasî sisteme sahip çıkması, dikta yönetimlerin ve yaşamı kargaşaya dönüştüren yöneticilerin etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik olmuştur. Roma Cumhuriyeti, anti-demokratik bazı uygulamalara yol açmışsa da, yurttaşların özgürlüklerini koruma yoluna gitmiştir.²⁸⁷

Anayasacılığın güvence verdiği haklardan olan, insan hak ve özgürlükleri alanında da Roma Cumhuriyeti, özellikle özel hukuk alanında sağladığı bazı gelişmeler sonucu yurttaşlarına düşünce özgürlüğünün yanında, birçok hak vermiştir. Kuvvetler ayrılığını Eski Roma'daki iktidar dengesine dayandıran bazı yazarlar, buna dayanak olarak Consul, Comitia, Curiata, Comitia, Centuriata ve Sanatus gibi siyasî yapıları göstermişlerdir.²⁸⁸

Modern anayasacılık anlayışının yukarıdaki görüşlerin aksine, Antik Yunan'a ve Roma'ya dayanmadığını iddia eden Frederich, Antik Yunan'da bireyin değil, topluluğun esas alındığını, o dönemde siyasî yönetimin bireye müdahale edemeyeceği bir özel alanın olmadığını iddia etmiştir. Frederich, anayasacılığın günümüz anlamında klasik Yunan ve Roma'da var olmadığını ifade ederken bazı otoritelerin, anayasacılığın farklı bir boyutu üzerinde durduğunu ifade eder. Frederich'e göre, onur sahibi bir kişi olarak insanın tümüyle kendisine has bir alanı vardır. İnsana ait olan bu "özel alan"a ne bir hükümetin, ne de bir başkasının müdahale etmeye hakkı yoktur. Siyasî iktidarın, insanın bu "özel alan"ına müdahale etmesi halinde, onları bu özel alanın dışında tutacak ve yönetim işlevinin sınırları içerisinde kalmalarını sağlayacak engeller olmalıdır.²⁸⁹ Anayasacılık bu şekilde yorumlandığında Frederich'e göre, Platon ve Aristo olmak üzere klasik düşünürler anayasacılığın bu anlamına yabancıdır. Çünkü klasiklerde birey değil, kolektivite esas veri olmaktadır. Onlar için önemli olan kolektivitedir.²⁹⁰

²⁸⁶ Flanz, s.14-15.

²⁸⁷ Mustafa Kutlu, *Kuvvetler Ayrılığı, Temelleri-Gelişimi Hukuk Devletin kökenleri*, Seçkin Yay., Ankara 2001, s.65-66.

²⁸⁸ Kutlu, s.66.

²⁸⁹ Carl Frederich, *Sınırlı Devlet*, (Çev. Mehmet Turhan), Gündoğan Yay., Ankara 1999, s.185.

²⁹⁰ Frederich, s.185-186.

Anayasa terimini ulusun var olan kurumlarının ve bu kurumların gelişiminden çıkarılan ilkeler olarak değerlendiren kimi düşünürler anayasanın kökenini eskilere dayandırmışlardır. “Ulus” sözcüğünün tarihsel olarak hatalı kullanılması bir yana bırakılacak olursa, modern anayasacılığın en belirgin ölçütü siyasal düzenin halktan kaynaklanması değildir.²⁹¹ Sadece “ulus” sözcüğünden yapılan çıkışla anayasayı ve buna bağlı olarak anayasacılığı Antik Yunan’a veya Roma’ya dayandırmak mümkün gözükmemektedir. Çünkü anayasacılığın en tipik ölçütü ulus veya halkla sınırlı değildir.

Frederich, Eski Roma’da konsüllerin, senatonun ve halk meclislerinin anayasal bir düzen olarak gösterilmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre, Roma düzeninin getirdiği, özellikle Roma vatandaşlarının belirli bir yonteme göre yargılanma hakkı “Habeas Corpus”(St. Paul’un Festus ve askerlerinin keyfi yöntemini protesto sonunda yaygınlaşan) ile kıyaslamak, Roma’nın hukuksal kurallarının, bireyi esas almadığı gerekçesi ile anayasal sayılamaz. Bu ilkeler ve kurallar, hukuksal düzeni istikrara kavuşturmak ve bu yolla Roma Cumhuriyetini güçlendirmek için yapılmıştır. Aksine, yapılan bu hukuksal ilkeler devletin, kişinin özel alanına müdahalesini önleme amacı gütmemiştir.²⁹²

Eski Yunan siyasal kurumlarının, anayasacılığın temelini oluşturduğu fikrine karşı çıkan yazarlardan biri de Giovanni Sartori’dır. Anayasacılığın unsurlarından olan ve John Locke tarafından sürekli dile getirilen “bireycilik” ve “özgürlük” kavramlarını Antik Yunan bağlamında inceleyen Sartori, anayasacılığın kaynağı noktasında önemli bilgiler vermektedir. Sartori, demokrasinin” eski ve modern anlamları arasında olduğu gibi, özgürlüğün de eski ve modern anlamları arasında fark olduğunu söyler. Ona göre, anayasacılık açısından antik çağlardaki kentlerde insanların özgür oldukları düşüncesi büyük bir hatadır. “*Siyasal haklara sahip olmak, oy vermek, magistrate için aday göstermek ve yargıç olarak atanabilmek*” özgürlük olarak anlaşılmıştır. Oysa, Antik Çağ’daki insanlar, modern çağdaki insanlar kadar bireysel olarak özgür değillerdir.²⁹³

Sartori, Eski Yunan’da ve Roma’da özgürlüğün siyasî bir kavram olduğunu ve günümüzde anlaşılan siyasal özgürlük -anayasacılık açısından siyasal sınırlamalardan özgür olmak- olmadığını dile getirir. Anayasacılığı Aristo’ya dayandıranlara karşı kimi yazarlar, Aristo’nun “insan düşüncesi” ile ilgili, hiç bir zaman insana has bir kişiliğin olduğunu,

²⁹¹ Frederich, s.186.

²⁹² Frederich, s.186-187.

²⁹³ Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev. Tunçer Karamustafaoğlu/Mehmet Turhan), Yetkin Yay., Ankara 1996, s.308.

sadece insan olmaktan kaynaklanan bazı haklarının olduğunu amaçlamadığını²⁹⁴ dile getirirken, bu düşüncenin anayasacılıktan uzak olduğunu iddia etmişlerdir.

Bireysel özgürlük, Yunanca'da “idion” sözcüğü ile karşılık bulan ve mahrumiyeti ifade eden anlamlar çağrıştırır. Yunanlılar olumlu anlamda bir “kişi” olarak birey kavramına sahip değildirler. Birey, Yunan'da hukuksal olarak meşrulaşmamıştır. Bu sebeptendir ki Eski Yunan'da siyasal özgürlük deyimi, “bireysel haklar” temeline dayanan kişi özgürlüğü anlamına gelmemiştir. Oysa bireysel özgürlük hukuk devleti ve “hukuksal savunma” yoluyla somutlaştırılmalıdır.²⁹⁵

Kıta Avrupası'nda feodalitenin yeşermesi, örf ve adete dayanan hukuk geleneğinden kaynaklanan anayasacılık eğilimlerini güçlendirmiştir.²⁹⁶ Ortaçağ Avrupası'nda, modern anayasacılığın ilk nüveleri ortaya çıkmıştır. Bunun yanında, Ortaçağ anayasacılığı ile modern anayasacılık arasında fark olduğu kabul edilmektedir. Ortaçağ anayasacılığı temsil, vatandaşlık, fren ve dengeler, aynı zamanda hukuk devleti gibi liberal demokrasinin vazgeçilmez unsurlarına kaynak teşkil etmiştir.²⁹⁷

Günümüz modern anayasacılığına zemin hazırlayan en önemli gelişmelerden biri, Ortaçağ anayasacılığıdır. Ortaçağ'da siyasî iktidarın düalist yapısı mutlak iktidarın oluşmasını engellemiştir. Ortaçağ siyasî yapısı incelendiğinde gerek kilise-devlet anlayışı, gerekse feodal düzen kralın mutlak iktidarını sınırlandırmış, kilisenin yanında feodal beyler de kralın iktidarını paylaşmışlardır. Ortaçağ Avrupası'nda geleneksel hukuk kurallarının yanında, Hristiyanlığın gelişmesi sonucu etkisini arttıran doğal hukuk görüşü de yaygınlık kazanmıştır. Genel itibari ile birden çok hukuk sisteminin etkili olduğu Ortaçağ Avrupası'nda “hukukun üstünlüğü” ilkesi genel olarak kabul görmüştür.²⁹⁸

İngiliz anayasacılığı feodalizmin yanında, Ortaçağ hukuk temeline dayanan “Common Law” hukuk geleneğiyle ifadesini bulmuştur. 17. yüzyıl başlarında “Doktor Bonham” davası gibi kimi davalar, yargı denetimi ilkesinin yerleşmesine kaynak teşkil etmiştir. Roma hukukunun yanında doğal hukukun benimsenmesi, kanun önünde eşitlik ve özel mülkiyetin korunmasını içeren anayasacılık gelişmeleri olarak değerlendirilebilir.²⁹⁹

²⁹⁴ Sartori, s.309.

²⁹⁵ Sartori, s.309.

²⁹⁶ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.7.

²⁹⁷ Gönenç, s.270.

²⁹⁸ Gönenç, s.272.

²⁹⁹ Sartori, s.9.

Anayasacılık ilkesinin ortaya çıkışında kilise-devlet egemenlikleri arasındaki çatışma önemli rol oynamıştır. Kaynaklara bakıldığı zaman, anayasacılığın izlerini daha gerilere kadar götürmek mümkün gözükse de, modern anlamıyla anayasacılık iki üç yüzyıl öncesine dayanır.³⁰⁰ Modern anayasacılık, Avrupa’da mutlakiyetçiliğin gerilemesi ve devletin denetlenmesinin etkisi sonucu ortaya çıkmıştır.³⁰¹ Erdoğan, modern anayasacılık hareketinin ortaya çıkışının monarşik mutlakiyetçiliğe karşı, siyasî özgürlüğü sağlamaya çalışmak amacına dayandığını ileri sürer.³⁰²

Temel amacı “sınırlı devlet” olan anayasacılığın, monarşik mutlakiyetçiliğe karşı siyasal özgürlüğü gerçekleştirme kaygısı da mevcuttur. Anayasacılık, yönetim şekli ne olursa olsun iktidarın artan yetkilerine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Anayasacılığın kurumsallaşması ise 1787 yılında Amerika’da hazırlanan anayasa metni ile başlamıştır.

3.1.2. Anayasacılık İlkeleri

Anayasacılığın temel amacı “sınırlı devlet”i gerçekleştirmektir. Anayasacılığın aslî hedefi, hukukî ve kurumsal araçlar ile sınırlandırılmış bir yönetim sağlamaktır. Anayasacılık somut olarak, kuvvetler ayrılığı prensibi ile yasama, yürütme ve yargı erklerinin farklı organlar vasıtası ile işletilmesi, temel hak ve hürriyetlerin anayasal çerçeveye bağlanmasını ifade etmektedir.³⁰³ Anayasacılıktan söz edebilmek için bazı ilkelere gereksinim vardır. Anayasacılık ilkeleri diye tabir edilen bu kurumsal gerekler şöyle sınıflandırılabilir:

3.1.2.1. Anayasanın Üstünlüğü

Anayasanın üstünlüğü siyasal sürecin işleyişi sırasında, bu sürece dahil olan bütün aktörlerin, anayasal ilkelere uygun davranmalarını temin etmek anlamına gelir.³⁰⁴ Anayasalar değişik koşullardan türemiş ve belirli bir toplumun üzerinde durduğu değerleri somutlaştırma ve onları garantiye alma gayretlerini temsil eder.³⁰⁵

Anayasanın üstünlüğünü sağlamak, yazılı bir anayasanın varlığı ve anayasacılığın gereklerine uygunluk ile gerçekleşir. Anayasacılık ilkelerine uygun olmayan bir anayasa,

³⁰⁰ Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.132.

³⁰¹ Özlem Özkıvrak/Dilek Dileyici, *Devlet, Demokrasi ve Anayasa*, 2002 (İzmir), Erişim Tarihi:15 Eylül 2010. www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/ozkivrak-devlet-demokrasi.pdf

³⁰² Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.18

³⁰³ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.18.

³⁰⁴ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.20.

³⁰⁵ G. Bingham Powell, *Çağdaş Demokrasiler, Katılma, İstikrar ve Şiddet*, (Çev. Mehmet Turhan), “S” Yay., Ankara 1990, s.75.

herhangi bir değer ifade etmeyecektir. Hatta anayasacılıktan uzak bir anayasa, anti-anayasal bir tercih olmakla birlikte sivil toplum için de bir tehlike arz edecektir.³⁰⁶

Turhan, anayasaların asıl amacının sınırlı devleti gerçekleştirmek olduğunu söyler. Ona göre anayasa dendiğinde, bir devletin temel yapısını, kuruluşunu, iktidar değişimlerini, devlet iktidarının halkın iktidarı ile sınırlandırmasını ve bireyin özgürlüklerini düzenleyen kurallar anlaşılmaktadır. Temelini anayasacılıktan alan anayasa, keyfî iktidarı önlemek ve sınırlı hükümeti gerçekleştirmek açısından önemlidir.³⁰⁷

3.1.2.2. Hukuk Devleti

Anayasacılığın iki somut ayağından biri olan hukukun hâkimiyeti anayasacılığın özünü meydana getirir. Türkçe’de “rule of law” bazen kanun hâkimiyeti, bazen de hukukun egemenliği anlamına gelmektedir.³⁰⁸ Anayasal devletin hukuk devleti olduğunu söyleyen Erdoğan, hukukun üstünlüğünün hukukî bir ilkeden çok siyasal bir ideali oluşturduğunu ifade eder. Ona göre, anayasallık bağlamında hukukun hâkimiyeti, devletin bütün işlem ve eylemlerinde evrensel hukuk kurallarına uyulması ve keyfî yönetimin olmaması demektir.³⁰⁹

Hukuk devleti, kişilerin değil, kanunların hâkimiyetine dayanır. Hukuk devletini kişiler değil kanunlar yönetir. Hukukun hâkimiyetini sağlamak için hangi organların ne şekilde işleyecekleri, anayasacılık ilkesini savunan yazarları meşgul etmiştir. Şüphesiz, hukukun hâkimiyeti keyfî ve despotik rejimleri kabul etmediği gibi despotik güçlerin yerine hukukla sınırlı gücün yönetimini tasvip eder. Hukukun hâkimiyetinin gerçekleşebilmesi; kanunların açık ve berrak olmasına, genel olmasına ve bu kanunları bağımsız ve tarafsız yargının uygulamasına bağlıdır.³¹⁰

3.1.2.3. İnsan Hakları

İnsan hak ve hürriyetleri doğal haklar içerisinde sayılan, anayasacılığın oluşmasına önemli katkılar sunmuş bir kavramdır. İnsan haklarının hukukî güvence altına alınması anayasacılığın dileklerinden biridir.³¹¹ Bireysel hakların ön plana çıkması, anayasacılık fikrinin gelişmesine paralel başlamıştır. Özellikle John Locke’un etkisiyle büyüyen

³⁰⁶ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.21.

³⁰⁷ Mehmet Turhan, *Hükümet sistemleri ve 1982 anayasası*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., No. 9, Diyarbakır 1989, (Önsöz) s.iii

³⁰⁸ Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.140-141.

³⁰⁹ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.21.

³¹⁰ Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.142-143.

³¹¹ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.21.

anayasacılık çalışmaları, kendisiyle birlikte bireyi, hayatın ve siyasal toplumun temel taşı haline getirmiştir. Devlet iktidarına ve onun kötüye kullanılmasına karşı, insan hak ve özgürlüklerinin güvenceye alınması anayasallığın gereklerinden biridir. İnsan hakları siyasî bir talep olup, anayasacılık fikrinin doğmasında ve gelişmesinde katkı sağlamış olan düşünürlerin temel ideallerinden biridir.³¹²

3.1.2.4. Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı, iktidarın çeşitli organlara dağıtılması gerektiği prensibi üzerine kurulmuş, anayasacılığın en temel ilkelerinden biridir. Her şeyden önce Kuvvetler ayrılığı ilkesi, kurumsallaşmış siyasal iktidarı sınırlandıran bir aygıt olarak kurumsal, özgürlüğe dayalı, birey hak ve özgürlüklerini esas alan bir seçenek sunar.³¹³

İktidarın hukuk kuralları ile sınırlandırılmasının yanında, iktidarı bölüp farklı organlara dağıtmak sureti ile insan hak ve özgürlüklerini korumayı amaçlayan kuvvetler ayrılığı, anayasacılığın temel taşlarından biridir.

Devletin ortaya çıkışıyla devletin varlık nedeni tartışılmaya başlanmıştır. Toplumun siyasallaşması ile birlikte, devlet olgusuna ihtiyaç duyanlar ve devletsiz bir toplum düşünemeyenler, devletin birer parçası haline gelmiştir. Her şeyden önce devletin varlığının devamı ve eylem yeteneğinin sınırsızlığı devleti dokunulamaz bir varlık ve araçtan çok amaç haline getirmiştir. Güç, insanda korku ve hayranlık uyandıran bir kavram olup, gücü nedeniyle toplumda korku yaratan, kurumsallaşmasının içinde güç kullanımını barındıran, görevlilerine güç kullanma tekeli sağlayan bir devlet, dizginlenmesi gereken bir tehlike yaratır. Bu noktada hukukun ve kuvvetler ayrılığının yardımına ihtiyaç duyulur.³¹⁴

Anayasacılık, iktidarı bölerek hükümet faaliyetleri üzerinde etkin bir denetim sağlamaktadır. Bu sınırlamayı sağlayan ve sınırlamanın bu şekilde sürdürülmesine yardımcı olan teknikleri, hükümetlerin sorumlu olmasını sağlayan yöntemleri araştırmak ve geliştirmek de anayasacılığın ve onunla uğraşanların görevleridir.³¹⁵

Flanz, geçmişteki anayasacıların iktidarın kötü amaçla kullanılmasını önleyecek ve istikrarlı bir yönetim sergileyecek fikirler üzerinde durduğunu belirtirken anayasacılığın ise iktidarın kötüye kullanılmasına karşı, mevcut olan bir takım garantilerin korunması ile

³¹² Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.21-22.

³¹³ Kutlu, s.100.

³¹⁴ Kutlu, s.55.

³¹⁵ Frederich, s.29.

ilgilendiğini dile getirir.³¹⁶ Çok unsurlu anayasa fikrini, gelişimsel ve düşünsel olarak kuvvetler ayrılığı doktrinine bağlayan Flanz, kuvvetler ayrılığı fikrinin amacının dengeyi tesis etmek ve devlet iktidarını sınırlandırmak (tahdit ve muvazene) olduğunu söyler.³¹⁷

Bununla birlikte kuvvetler ayrılığı prensibinin, iktidarı sınırlama mücadelesinin toplumsal ve düşünsel temelleri mevcuttur. Frederich'e göre, sınırlamalar düşüncesinin iki kökü bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ortaçağın mirası olan doğal hukuk kuramıdır. Kralların bürokratları üstte yer alırken diğer sınıflara mensup kişiler, hatta kilise, doğal hukukun laik bir tanımını yapmış ve bazı eski kurumlara sarılmışlardır. Ülkede sağlanan birlik ve beraberliğin ardından mutlakıyetçi rejimlerin olumsuz yönleri ortaya çıkınca kuvvetler ayrılığı prensibi ileri sürülmüştür. İngiliz ve Fransız devrimleri bu olayları dramatize etmiştir.³¹⁸

Sınırlama yaratma düşüncesinin ikinci kaynağını ise, Ortaçağ ve modern anayasacılık oluşturmaktadır. Bu durum Batı kültürünü yansıtır. Bireyin en son değer olarak görülüp birey konusunda ısrar edilmesi, her türlü mutlakıyetçiliğe karşı çözümlenemez çelişkiler yaratmıştır. Frederich'e göre bu dönemde hükümete ihtiyaç duyulması, bunun yanında her insanın değerine olan inanç, bu iki gereksinimin uyum içerisinde olmasını zorunlu kılmıştır. Bütün baskıcı kullanımı karşısında bireyin korunması gerektiği düşüncesi oluşmuştur. Yaşanan bu gelişmeler karşısında Batı'da iktidarın sınırsız olması gerektiğini savunanların bu tezlerinin haklılığını göstermek için bazı çalışmalarda bulundukları gözlenmiştir.³¹⁹

Kutlu, iktidarı sınırlandırma düşüncesinin temellerinin Roma Cumhuriyeti'ne kadar dayandığını ifade eder. Romalılar, Krallık sisteminin yerine yeni bir düzen kurmak için, eski siyasî yapıya tepki niteliğinde devlet idaresinin krallığın tekeline olan bir ayrıcalık olmadığı, yönetimin bütün yurttaşları ilgilendiren bir iş olması gerektiği anlamında “cumhuriyet” kelimesini kullanmışlardır. Krallık ile cumhuriyet arasındaki en önemli farkın kralın sınırsız yetkilerini kaldırmak olduğu ifade edilmiştir.³²⁰

Cumhuriyetin kurulmasındaki en önemli amaç, egemen bir oligarşik yönetim ile krala ait olan mutlak iktidarın ortadan kaldırılmasıdır. Roma Cumhuriyeti, sınırsız ve

³¹⁶ Flanz, s.6.

³¹⁷ Flanz, s.14.

³¹⁸ Frederich, s.29.

³¹⁹ Frederich, s.30.

³²⁰ Kutlu, s.59.

mutlak iktidara karşı tepki olarak doğan önemli bir siyasal gelişmedir. Bununla birlikte krallık dönemine ait bazı kurumların varlığını sürdürdüğü de görülmüştür. Her şeye rağmen siyasî gücün bölünmesi ve krallığın yıkılmasının ardından yerine Consul'luk getirilmiş, Curia meclisleri, Centuria meclisleri ve ayan meclisleri gibi siyasî yapılar oluşturulmuştur. Roma'da cumhuriyetin gelişmesi ile birlikte sınıf savaşları yetkilerin bölünmesine yol açmıştır. Cumhuriyet döneminin en önemli özelliği, krallık yapısının yerine getirilen yeni Magistrallıklar yerine, iktidarın bölünmesi olmuştur. Roma cumhuriyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkan iktidar dengesi Eski Yunan'dan başlayan bir yol izler. Eski Yunan'da olduğu gibi Roma'da da siyasî yaşamdaki amaç, iktidarın kötüye kullanılmasının yollarının kapatılması olmuştur.³²¹

Modern anayasacılığın, iktidarın sınırlı ve bölünmüş olması anlamında ilk nüveleri Ortaçağ Avrupa'sında görülür. Gönenç, Ortaçağ anayasacılığının o zamana kadar rastlanmayan temsil, vatandaşlık ve hukuk devleti gibi liberal demokrasinin en önemli unsurlarının alt yapısını hazırladığını söyler. Günümüzde sınırlı ve bölünmüş siyasî iktidar anlayışı ile karakterize edilen anayasacılığın temelleri Ortaçağ Avrupa'sında atılmıştır. Ortaçağda siyasî iktidarın mutlaklığını engelleyen yapı, kilise-devlet otoritesinin hâkim olduğu düalist yapıdır. Ortaçağ'daki düalist yapının iki önemli boyutu vardır. Ortaçağ'da hüküm süren kilise-devlet otoritesi sonucu, krallar kiliseye rağmen tek başına karar alamamışlardır. Toplumu ilgilendiren temel sorunlarda kilisenin de görüşü alınmış, bu durum krallığın mutlak iktidarı karşısında frenleyici bir rol oynamıştır. Düalist yapının ikinci önemli boyutu ise feodalizmdir. Krallar sadece siyasî otoriteyi elinde tutan bir aktör değil, aynı zamanda feodal bir bey konumundadırlar. Bu nedenle krallar, iktidarı diğer feodal beylerle paylaşmışlardır. İki yönlü bu düalist yapı, modern anayasacılık anlamında, sınırlı ve bölünmüş iktidara giden yolu açmıştır.³²²

Kuvvetler ayrılığı ilkesi daha önce belirtildiği gibi yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin farklı organlar tarafından yürütülmesini ifade eden bir ilkedir. Siyasî iktidarın tek elde toplanması, iktidarın kötüye kullanılmasına yol açacağı gibi iktidarın denetlenmesini de güçleştirecektir.³²³

³²¹ Kutlu, s.59-65.

³²² Gönenç, s.270-272.

³²³ Gönenç, s.260.

Özetle belirtmek gerekirse kuvvetler ayrılığı, siyasî iktidar her ne kadar mutlak bir güç olarak düşünülse de, bu gücü sınırlayan belirli kuralların varlığına inanır. Kuvvetler ayrılığı düşünsel anlamda, Taoizm'in kurucusu Lao Tzeu, Konfüçyüs, Sokrates, Aristo, Aquino'lu Thomas, Hobbes, Rousseau gibi düşünürler tarafından dile getirilmiştir. Modern anayasacılık anlamında kuvvetler ayrılığı prensibinden ilk bahseden kişi John Locke'tur. Kuvvetler ayrılığı prensibi devlet iktidarının sınırlandırılması aygıtı olarak kurumsal, özgürlükçü ve birey odaklı bir seçenek sunar. Egemenlik Tanrı'dan krala, kraldan ulusa geçtiğinde, insanlar için özgürlük ve sınırlı iktidar vazgeçilmez olmuştur. Bunları gerçekleştirmek için egemen güçten kaynaklanan yetkilerin, ayrı ayrı organlara verilmesi kuvvetler ayrılığı kuramının temel işlevi olmuştur.³²⁴

3.1.2.5. Federalizm (Adem-i Merkeziyetçilik)

Federalizm, bir tür siyasal yerinden yönetim ilkesi olarak uygulanmaktadır. Federalizm veya anayasal açıdan garanti altına alınmış yerel yönetim, anayasacılığın ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir. Frederich, federal hükümetin yapısının fonksiyonel kuvvetler ayrılığından farklı olarak yerel kuvvetler ayrılığı sağladığını ifade etmektedir.³²⁵

“Federalizm”, muhalif azınlıkların görüşlerini karar alıcılara ve vatandaşlara duyurma olanaklarını, bunun yanında vatandaşlar üzerinde siyasî yaşama katılma olanaklarını kaybeden azınlıkların baskısının azaltılması yönünde üretilen çözümleri, siyasal tartışmada oydaşmayı, anlaşmazlıkların bol çözümlü yollarını ve anayasal yönetim biçimine bağlılığı ve güveni sağlar. Bu yönüyle Federalizm anayasacılığın en önemli görünüşünü oluşturur.³²⁶

Federalizmin en önemli etkilerinden biri de iktidarı bölmek sureti ile çoğulculuğu teşvik etmesidir. Bununla birlikte anayasacılığın idealizmi ve bir ilkesi olarak federalizmden günümüzde anlaşılması gereken, üniter devlet yapılarının mutlaka federasyona dönüştürülmesi talebi olmayıp, siyasal ve idarî bakımdan merkeziyetçiliğin azaltılmasıdır³²⁷. Böylelikle, yerel yönetimlerin gelişmesi suretiyle insan hak ve hürriyetlerinin daha kolay elde edilmesine katkı sağlanacaktır.

³²⁴ Kutlu, s.99-101.

³²⁵ Frederich, s.100.

³²⁶ Frederich, s.83-92.

³²⁷ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.22.

3.1.3. Anayasacılık ile Doğal Hukuk ve Doğal Haklar

Anayasacılık düşüncesinin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlayan fikrî etkenlerin başında doğal hukuk ve doğal haklar öğretisi gelmektedir. Gerçekten de, doğal haklar mirası anayasacılığın gelişmesinde çok önemli bir etkiye sahip olmuştur.³²⁸ Doğal haklar kavramı, insanın doğuştan gelen bazı haklarla donatıldığını, bu hakların bireye sıkı sıkıya bağlı haklar olduğunu savunmaktadır.

Doğal haklar doktrininin ilk izleri, Yunan felsefesi ve Roma hukuk düşüncesinde görülür. Roma hukuk düşüncesinde, insan doğasının bir parçası olan ve evrensel nitelik taşıyan tabii hukuk fikrinde Stoacı felsefenin izlerini bulmak mümkündür.³²⁹

Bütün hukukun kendisinden türetildiğine, neyin hukuk olup olmadığına ve neyin iyi olup olmadığına karar verileceği bir doğal hukuk vardır. Doğal hukuk kimilerine göre Tanrı tarafından verilmiş, kimilerine göre de insanın tabiatında zaten mevcut olan bir hukuk düşüncesidir. Doğal hukukun en belirgin özelliği insanlara sıkı sıkıya bağlı “doğal haklar” olmasıdır. Bu haklar insanın dünyaya gelirken elde ettiği devredilemez, sahibi tarafından bile vazgeçilemez ve siyasî iktidar tarafından çiğnenemez haklardır. Bu haklar iktidarın sınırlarını, sorumluluklarını, yetkilerini belirlemede kullanılmaktadır.³³⁰

Erdoğan’a göre tabii hukuk düşüncesinin başlıca iki hareket noktası vardır. Bunlar “akıl” ve “insan tabiatı” kavramlarıdır. Yunan ve Roma felsefesinde, insanı diğer varlıklardan ayıran temel kavram “akıl”dır. İnsanın “akıl” yoluyla diğer canlılardan ayrılmasının kökeninde ise “insan tabiatı” vardır.³³¹

Barry de tabii hukuk teorilerini ikiye ayırır. Barry’e göre bunlar: Bütün sosyal, siyasal ve hukukî ilişkilere hâkim ve evrensel geçerliliği olan kuralları belirleyen soyut ve “akılcı” teoriler ile toplumların kendiliğinden bir şekilde, kişisel hakları ve mülkiyet haklarını koruyan kuralların geliştirildikleri ve bu kuralların “doğal” sistemde iyileştirmeler yapmakla sınırlı olmasını savunan mutedil doktrinlerdir. Akılcı doğal hukuk modelleri hukukun geçerliliğini savunurken, mutlakçı doğal hukuk teorileri ise insanların ulaşacakları amaçlar üstünde mutabakat sağlanması gerektiğini savunmuşlardır.³³²

³²⁸ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.12

³²⁹ Mustafa Erdoğan, *Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm*, Orion Yay., Ankara 2006, s.46.

³³⁰ Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.27-28.

³³¹ Erdoğan, *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*, s.46-47.

³³² Norman P. Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, (2. Baskı), (Çev. Mustafa Erdoğan/Yusuf Şahin), LiberteYay., Ankara 2004, s.36-37.

Doğal hukukun ilkeleri, tüm rasyonel varlıklar için aşikâr olan ebedi hukuktan türetilmiş davranış ilkeleridir.³³³ “Doğal hak” ve “doğal hukuk” kavramları insanların toplum içerisindeki ödevlerine vurgu yaparken, modern “doğal haklar” düşüncesi “bireysel hak”lar üzerine vurgu yapmıştır. Doğal hukuk “erdem” kavramını ön plana çıkarırken, modern doğal hukuk düşüncesinde ise “özgürlük” kavramı önem kazanmıştır.³³⁴

3.1.4. Anayasacılık ve Toplum Sözleşmesi

Sözleşme kavramı pozitif hukuk açısından değerlendirildiğinde kavramın, mülkiyet hakkının ve irade özgürlüğünün bir ifadesi³³⁵ olduğu görülür. Çünkü sözleşme, taraflar arasında ortak menfaatlerin ortaya çıkmasında³³⁶ köprü vazifesi görür. Kaynağını Antik Yunan İlkçağ’ında bulan toplum sözleşmesi kavramı, kendi bencil tutumlarından vazgeçen insanların ortak bir amaca ulaşmak için gösterdikleri irade beyanı ile devleti oluşturmak adına yaptıkları yazısız sözleşmeyi ifade eder. Kavram, özü itibari ile anayasacılıkla ilişkilendirilebilir. Anayasacılığın iktidarı sınırlandırma düşüncesinin temelinde kişi hak ve özgürlüklerini koruma isteği yatar. Kişi hak ve özgürlüklerinin garantiye alınmasında bu yönde bir düşüncenin hasıl olması yeterli değildir. Toplumsal ve siyasal alanda kişinin “özel alanını” korumaya almak ancak bir sözleşme ile mümkün gözükmektedir. Sözleşme kavramı her ne kadar konumuz itibari ile “siyasal” kelimesi ile doldurulmuş bir akdi anlatıyorsa da, özel hukuk bağlamında karşılıklı edimlerin taahhüt altına alındığı sözleşmeler de aynı amaca yönelen farklı kollar olarak telakki edilmelidir.

Günümüz modern devletlerinin oluşumlarını açıklayan görüşler olarak toplum sözleşmesi kuramları, feodal toplumsal yapılardan tamamen ayrılırlar. Bu zıtlık, toplum sözleşmesi kuramlarının birey için eşitlik, özgürlük ve bütünleşme açılımlarına ön ayak olduğu nedenine dayanır. Bu anlamda toplum sözleşmesi kuramları Ortaçağ devlet modellerinin karşıtıdır.³³⁷

Anayasacılık ile doğrudan ilişkili olan özgürlük-eşitlik kavramlarının toplum sözleşmesi kuramlarının lokomotif olması, anayasacılık-toplum sözleşmesi arasındaki yakın bağı ifade eder. Klasik toplum sözleşmesi teorisyenlerinin tezleri incelendiğinde,

³³³ Arnhart, s.111.

³³⁴ Arnhart, s.116.

³³⁵ Işıқтаç, s.203.

³³⁶ De Jasay, s.108.

³³⁷ Işıқтаç, s.241.

insanların sözleşme yapmasındaki temel amaçlarının hemen hemen aynı olduğu görülür. Kuramlar arasındaki ortak payda kargaşadan sıyrılmaktır.

3.1.5. Anayasacılık ve Demokrasi

“Demokratia” sözcüğü, İ.Ö. 5. yüzyıllarda ortaya çıkmış ve İ.Ö. 6. yüzyıla kadar siyasal bir kavram olarak kullanılmıştır. Demokrasi kavramı o yıllarda “siyasî demokrasi” olarak algılanmıştır.³³⁸ Demokrasinin yaratıcılarının Atinalılar olduğu fikri hâkimdir. Ancak demokrasinin Antik Yunan’dan daha eskilere, Hint demokrasilerine dayandığı fikri de ileri sürülmektedir. Ailelere, klanlara ve loncalara verilen önemli yetkiler, Anglo-Saksonlar’ın halk danışma meclislerine benzer yapılar Eski Hindistan’da mevcut olmuştur. Buna rağmen demokrasinin temellerini kesin olarak bir ülkeye dayandırmak mümkün değildir.³³⁹

Antik Yunan’da, Ecclesia tarafından her yıl seçilen beş yüzler meclisi ellerinde tuttıkları yürütme gücünü daha sonra komitelere devretmiştir. Bu komiteler adalet, savaş, maliye gibi işlere ilişkin kararlar almışlardır. Komite üyeleri meclis içerisinde seçilmişlerdir. Ancak seçime ilişkin siyasal hakka sahip vatandaşlar arasında kadınlar, köleler ve çocuklar bulunmamaktadır. Roma demokrasisindeki gelişmeler Atina’ya benzer bir durum izlemiştir. Roma’da “sosyal savaş” adı verilen bir isyan sonucu vatandaşların oy hakkı genişletilmiş ancak bu demokrasi gelişmesi çok uzun sürmemiştir. Roma’da oligarşiden demokrasiye geçildikten sonra yaşanan sınıf savaşları ve sosyalist ihtilal siyasal yapıyı diktatörlüğe doğru sürüklemiştir.³⁴⁰ Cumhuriyet rejiminin ardından yaşanan tek kişinin idaresi (principate) daha sonra tek kişinin keyfi idaresine (dominate) dönüşmüş sonunda mutlakiyet anayasacılığa üstün gelmiştir.³⁴¹

Siyaset ve anayasa teorisinde, anayasacılık ile demokrasi arasında bir çatışma olduğu ve anayasacılığın demokratik bir doktrin olmadığı tezi ileri sürülmektedir.³⁴² Amerika’da ve İngiltere’de halkın çoğunluğunun çeşitli şekillerde sınırlandırıldığı bir anayasal düzen olarak anlaşılan demokrasiyi, Sovyetler Birliği ve faşist Almanya’da uygulanan demokrasi modellerinden ayırmak gerekir.

³³⁸ Sartori, s.9.

³³⁹ Parkinson, s.155.

³⁴⁰ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.23.

³⁴¹ Flanz, s.15.

³⁴² Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.23.

Anayasacılık ve demokrasi ilişkisi konusundaki tartışma Amerika’da ve Avrupa’da anayasacılığın başlangıçta demokratik olmaktan çok aristokratik olmasına dayalı bir tartışmadır.³⁴³ Anayasacılık yukarıda da ifade edildiği gibi Amerika’da ve İngiltere’de çoğunluğun sınırlandırılmasına ilişkin bir anlam kazanmış olup bu durum, anayasacılık ve demokrasi arasındaki bağımlılığı geçersiz duruma getirmiştir. Çünkü demokrasi devletin kaynağıyla ve katılımın genişletilmesini esas alan çoğulculuk anlayışı ile ilgilenirken anayasacılık, devlet iktidarını ve çoğunluğu sınırlamaya yönelik işlev yürütür.³⁴⁴

Anayasacılık ile demokrasi arasındaki ilişkinin birbirini destekler nitelikte olduğunu açıklayan görüşler de mevcuttur. Buna göre, anayasal kısıtlamalar sadece negatif etki yapmayıp, bilakis özgürleştirici etki de yapar. Demokrasinin siyasî düzen üzerinde kalıcı bir etki bırakması için hukuk devletinin güvenceye alınması gerekir.³⁴⁵

Demokrasi halkın kendilerini yönetenleri seçmesi ve hükümetin meşru temeli olarak, bir tek çoğunluğun iradesinin yansıması bağlamında anayasacılık ile ilişkilendirilebilir. Halkın siyasî iradeyi belirlerken baskı altında olmaması gerekir. Bu bağlamda anayasacılık demokratik bir hakkın kullanılması yönünde, insanların özgürlüklerinin güvenceye alınması işlevi görmektedir.

Konu ile ilgili Erdoğan anayasacılığın, gücün kötüye kullanılması ve gereksiz güç kullanılması noktasında bireyler için koruyucu mekanizma, siyasî kararlar üzerinde ise halk denetimi sağlama amaçlarının olmasının yanında, bu durumun anayasacılığın demokrasi boyutuyla ilgili olduğunu ifade eder.³⁴⁶

Vurgulamak gerekir ki “halkın iktidarı” deyimini, eksik bir cümleden ibarettir. Eğer demokrasi halkın, halk üzerindeki iktidarından ibaretse halk, iktidar üzerindeki denetimini yitirecek olursa halk üzerindeki iktidarın halkın egemenliği ile hiçbir ilgisi kalmayacaktır.³⁴⁷

Sartori’ye göre demokrasi sadece çoğunluk egemenliği değildir. Gerçekten “çoğunluk egemenliği” denen şeyin sınırlı çoğunluk yönetiminin, yani azınlık haklarına saygılı, anayasal bir yönetimin kısa bir formülünden ibaret olduğunu belirten Sartori, eski dönemlerde çoğunlukların, bunlar ister dinî ister etnik olsunlar, azınlıklar üzerinde kimi

³⁴³ Frederich, s.60.

³⁴⁴ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.24.

³⁴⁵ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.25.

³⁴⁶ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.25.

³⁴⁷ Sartori, s.32.

zaman onları yok etmeye kadar varan zulüm ve baskı yaptıklarını kabul etmekle birlikte, demokrasinin bu anlama geldiğini asla kabul etmemektedir. Dolayısıyla, demokrasinin koşulsuz ve sınırsız bir yönetim olmadığı görüşündedir.³⁴⁸ Kısaca çağdaş demokrasiler, sınırlı çoğunluklar yönetimine, seçim usullerine ve iktidarın temsili olarak devredilmesine bağlıdır.³⁴⁹

Gerçekten de demokrasiler sadece çoğunluğun yönetimi olarak düşünülür ve böyle kabul edilirse,³⁵⁰ bazı totaliter ülkeleri demokratik bir ülke olarak kabul etmemiz gerekir. Demokratik koşullarda çoğunluk amacını gerçekleştirirken, bunu koşulsuz ve sınırsız yapamazlar. Anayasal demokrasilerde azınlığın sınırlandırıcı hakları vardır. Çoğunluk ise elindeki hakları sınırlı, ılımlı ve ölçülü kullanmaktadır. Günümüz demokrasileri sayısal olarak çoğunluğu aşan bir anlayışa sahiptirler.

Mehmet Turhan'a göre modern demokrasilerde çoğunluk ilkesini sınırlayan dört araç vardır.

1. Anayasacılık,
2. Anayasa Yargısı,
3. Kuvvetler Ayrılığı,
4. Denge ve Denetim mekanizmaları.

Genel olarak, tüm denge ve denetim mekanizmaları, çoğunluğu sınırlandırma açısından kuvvetler ayrılığını gerektirmektedir.³⁵¹

Demokrasi ile yakın ilişki içerisinde olan kavramlardan biri de, “sivil toplum”dur. Sivil toplum, demokrasiden ayrı düşünülemez. Bu kavram modern manada anlamını demokrasi ile kazanırken bir manada demokrasi de, katılım problemlerinin çözümünü sivil toplum ile sağlamıştır. Sivil toplumun güçlü ve etkin olduğu toplumlarda demokratikleşme süreci daha sağlam temellere dayanmaktadır.³⁵²

Feodalitenin yıkılmasının nedenleri sivil toplumun kuruluş nedenleridir. Toplum tarafından yükselen seste genel oy hakkı, sivil hak ve özgürlüklerin toplumun her kesimine kavuşturulması, devletin küçültülmesi, sınıf hakları gibi istekler sunulmuştur. Demokrasi

³⁴⁸ Sartori, s.33-34.

³⁴⁹ Sartori, s.32.

³⁵⁰ Mehmet Turhan, “Anayasacılık Açısından Çoğunluk İlkesi”, *AÜSBF Dergisi*, 50(1), 1970, 401-413.

³⁵¹ Mehmet Turhan, “Anayasacılık Açısından Çoğunluk İlkesi”, 408.

³⁵² Ali Rıza Abay, *Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri*, 2004, Erişim Tarihi: 17 Eylül 2010, Osmangazi Üniversitesi Ağ Sitesi: <http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06.04.pdf>

tartışmaları ile beraber sivil toplum kavramının önemi artmış, dolayısıyla demokraside katedilen mesafe arttıkça sivil toplumun Batı'daki etki alanı genişlemiştir. Güçlü bir sivil toplum, iktidarı elinde bulunduran yöneticilerin iradelerini sınırlandırmada ve bu yöneticilerin tirana dönüşmesini engellemede önemli bir unsur olmuştur.³⁵³

3.1.6. Anayasacılık ve Egemenlik

“Parlamentonun onayı olmadan, kralın yetkisine dayanarak, yasaları ve bu yasaların icrasını iptal etmek gücü sözde kalır ve yasa dışıdır.”

Bu sözler 1689 yılında yayımlanmış olan İngiltere İnsan Hakları Bildirisi'ne aittir. Bildiride sözü edilen parlamento, halkın iradesinin bir yansımasıdır. Egemenliğin, yani iktidarı elinde bulunduran gücün halka dayanması ve bu egemenliğin yasalarla sınırlandırılması sırası ile demokrasiyi ve anayasacılığı çağırır.

Bir devlette siyasi iktidarın kaynağının ne olduğuna ilişkin, yani, egemenliğin sahibi olan kişiye ilişkin soruların cevabı, egemenlik kavramında düğümlenmektedir.³⁵⁴

Egemenlik kavramı, çokça tartışılan konulardan biri olmasının yanında, toplum sözleşmesi kuramcılarını da yakından ilgilendirmektedir. Egemenlik kavramını ilk defa sistemli bir teori haline getiren ve egemenlikten bahseden kişi ünlü düşünür Jean Bodin'dir. Egemenlik kavramı eski önemini yitirmesine rağmen “kim, nasıl ve hangi sınırlar içerisinde yönetecek?” sorusunun cevabı hâlâ önemini korumaktadır.³⁵⁵ Klasik egemenlik kavramı en başta monarşik yapıları ve kralın iktidarını meşrulaştıran bir yapı arz eder. Kilise-devlet çatışmasının yaşandığı dönemlerde kralın kiliseye karşı iktidarını güçlendirmesinin yolu, sadece devlet iktidarının özelliklerinin ortaya konulmasıyla değil, aynı zamanda ilahî kaynaklı iktidar anlayışı yerine, laikliğin temel olduğu bir iktidar anlayışı üretmektir. İktidarın laik temellendirmesi onu halka dayandırmakla olmaktadır. Bu fikrin teorisinin, yani iktidarı topluma dayandıran düşünsel teorisinin, köklerini ilkin Hobbes'da görmek mümkündür.³⁵⁶

Hobbes, doğa durumundaki güvensizlik, şan ve şeref mücadeleleri sonucu ortaya çıkan savaş durumunu sonlandırmak için insanlar tarafından kurulan devleti sivil topluma dayandır. Hobbes'un devlet kuramı, iktidarı elinde bulunduran egemene, neredeyse sonsuz yetki vermesinde temellenir. Bütün bunlara rağmen devletin kökenini, halkın iradesinin

³⁵³ Abay, s.276.

³⁵⁴ Tevfik Gülsoy “Milletin Temsili” [Elektronik Sürüm], *KHUKA*, (Eylül 2006), 71-86.

³⁵⁵ Gülsoy, “Milletin Temsili”, s.72.

³⁵⁶ Gülsoy, “Milletin Temsili”, s.73.

kollektif yapısına bağlayan Hobbes, egemenliğin kaynağını halkın iradesine dayandırması sonucu ortaya koyduğu siyasal model açısından, “*modern devletin resmini çizen ilk düşünür*”dür.³⁵⁷

Modern demokrasilerin ortaya çıkmaya başladığı 17. ve 18. yüzyıllar, demokratik fikirlerin pratiğe aktarılmasıyla egemenlik anlayışındaki bir dönüşümü de içerisinde barındırmaya başlamıştır. Gülsoy, bu ifadelerinden sonra egemenliğin demokratik anlamda iki şekilde ortaya çıktığını ifade eder.

1- Millî Egemenlik,

2- Halk Egemenliği³⁵⁸

18. yüzyıl siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda büyük dönüşümlerin olduğu bir zaman dilimidir. O dönemde ortaya çıkan fikir akımları, iktidarın kaynağının toplumda aranması gerektiği düşüncesini işlemeye başlamıştır. Doğal hukuk okulu ve özellikle Rousseau tarafından ileri sürülen fikirler, Fransız ihtilalini etkilediği gibi, “millî egemenlik” kavramı da bir anayasa ilkesi olarak kabul edilmiştir. Millî egemenlik düşüncesi kuvvetler ayrılığı ilkesine, meclisin ve kanunların anayasal denetiminin gerçekleşmesine ön ayak olmuş ve bu alanda çığır açmıştır. Aydınlanma çağı ile ortaya çıkan gelişmeler, çok büyük dönüşümlerin yaşanmasına yol açmıştır. İktidarın sınırlandırılması, siyasal özgürlüklerin savunulması ve dolayısıyla halkın iktidarı belirleyecek güce kavuşması, özellikle millî egemenlik doktrinlerinin bir sonucudur. Halkın yönetime ortak olması, dünyanın ilk yazılı anayasalara sahip olması sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte Gülsoy, aynı dinamizmin 19. yüzyıla damgasını vuran anayasacılık hareketlerine de katkısı olduğundan bahseder.³⁵⁹

Egemenliğin temel sorunlarından biri egemenin meşruluğudur. Meşruluk rıza, din, soy, savaş, zenginlik vb. yollarla elde edilebilir. Ancak anayasacılık fikri açısından önemli olan, iktidarın demokratik meşruluğu gerçekleştirmesidir. Çünkü;

*“Anayasacılık, performans yoluyla sağlanan meşruluktan önce gelen, hükümetin modern ve laik meşruluğu olmalıdır... Meşruluk, gerçekte, askeri güç gibi, etkin bir iktidarla sağlanabilen hükümetin “temeli”” değildir; ama bu kaba güce haklılık sağlayan bir inançtır.*³⁶⁰

³⁵⁷ Gülsoy, “Milletin Temsili”, s.73

³⁵⁸ Gülsoy, “Milletin Temsili”, s.74.

³⁵⁹ Gülsoy, “Milletin Temsili”, s.75-79.

³⁶⁰ Frederich, s182.

İktidar üzerinde meşruluğu sağlayan asıl şey, bir anlaşma sonucu ortaya çıkan ortak kanaattir. Modern anayasal yönetimlerde, meşruluk sorunu her zaman gündemini korumuştur. Orta Çağ’larda Thomas Aquinas, sadece yasalara uygun davranan yöneticilerin tirandan farklı ve meşru olduğunu dile getirerek bunun anayasacılıkla ilgisini ortaya çıkarmıştır. Bunu yaparken Aristotle’e başvurmuş ve onun “karma hükümet”ini desteklemiştir. Bütün bu sebeplerle Ortaçağ siyasal düşüncesinde anayasa fikri gelenek, görenek ve felsefî anlayışa dayanan, bununla birlikte laikliğin temelini ussal bir meşruluğa dayandırarak sağlamlaştırmıştır.³⁶¹ Carl Frederich’e ait olan yukarıdaki fikirlerin devamında meşruluğun halkın rızasına dönüştüğü görülmektedir.

3.2. JOHN LOCKE VE ANAYASACILIK

3.2.1. Locke’da Sözleşme ve Anayasacılık

Toplum sözleşmesinin Hobbes için nihai bir hedef olduğu görülürken Rousseau, sözleşme sonucu oluşan egemene kutsallık atfeder. Locke’da ise sözleşme yapılmadan önce amaç olan siyasî iktidar sözleşmeden sonra kişi hak ve hürriyetlerini korumak için sınırlı bir araç haline dönüşür. Sözleşme yapılmasındaki asıl amaç “devlet” kurumunu ihdas etmek değildir. Doğa durumunun o güvensiz ortamından kurtulmaktır.

Toplum Sözleşmesi teorileri incelendiğinde anayasacılık düşüncesine en yakın ismin John Locke olduğu görülür. Locke’un sözleşmesi anayasacılığın amaçlarına paralellik gösterir. Anayasacılık ile toplum sözleşmesi arasındaki bağı daha net görmek için Locke’un toplum sözleşmesi kuramının çıkış noktasına yani nedenlerine bakılmalıdır. Locke, sözleşme yolu ile doğal özgürlükten vazgeçmenin ve sivil topluma ulaşmanın tek yolunun insanların birbirleri ile rahat ve güvenli bir ortamda yaşamaları için kendi aralarında anlaşmaları olduğunu söyler. Locke’da sözleşmenin nedenlerinin aynı zamanda siyasal iktidarın amacı olduğunu da düşünecek olursak insanları daha huzurlu, güvenli ve özgür bir ortamda yaşatacak olan iktidarın despotluktan uzak özgür bir yönetim sergilemesi beklenir. Bu özgürlük bireyin vücut bütünlüğüne olduğu kadar mülkiyetine de uygulanmalıdır. Anayasacılık kavramı yöntem olarak özgürlüğü benimsediğine göre Locke’un toplum sözleşmesi kuramı ile birebir örtüşmektedir. Anayasacılık siyasî iktidarı birey lehine sınırlarken, özellikle Locke’un toplum sözleşmesi kuramı, oluşacak olan sivil toplumu sözleşmenin tarafı yapar.

³⁶¹ Frederich, s.177.

Toplum sözleşmesi kavramı, modern devlet kurgusu için önemli bir açılım olarak görülmektedir. Demokrasi kavramı açısından ve bireysel alan- kamusal alan ilişkisi yönünden uzlaşma anlayışı olarak dayanışma kavramı, toplum sözleşmesi kavramı ile doğrudan ilintilidir. Bireyler arasındaki ilişki toplum sözleşmesi ile bütünleşmekte, bu bütünleşme ise insana sıkı sıkıya bağlı olan, doğuştan edinilen ve insanın insan olması gerekçesi ile doğrudan sahip olunan temel hak ve özgürlükleri taçlandırmaktadır.³⁶²

Anayasacılık ile toplum sözleşmesi kavramı arasındaki sıkı ilişkinin başka bir nedeni ise, anayasacılıkta olduğu gibi toplum sözleşmesinin özünde de bireyin (insan) yer almasıdır. Her şeyden önce iktidarın kaynağını insana indirgeyen toplum sözleşmesi, bu haliyle, demokratik ve anayasacı bir görünüm arz eder. Modern devlet öncesi toplumlarda, özellikle Ortaçağ'da, egemenliğin kaynağının Tanrı olarak görüldüğü, bireysel hak ve özgürlüklerin çiğnendiği bilinmektedir. Özellikle Locke'un sözleşme kuramıyla birlikte, birey odaklı yönetim anlayışı benimsenmiş bu durum anayasacılığın gelişimine önemli bir ivme kazandırmıştır.

3.2.2. Locke'da Doğal Hukuk ve Anayasacılık

Modern hukuk görüşü Hobbes'la başlamasına rağmen Hobbes'un problemi, devlete birey karşısında öncelik vermesidir. Hobbes'un siyasî yönetimi, toplumsal barışı sağlamak için gerekirse zor kullanmaya yetkilidir. Bu durum toplumsal barış uğruna devletin hukuktan azade bir biçimde, otoriter bir yapı içerisine girmesine neden olacaktır. Rousseau'da ise belirli bir tip cumhuriyetçilik ve totalitarizm fikri mevcuttur. Rousseau'nun genel irade kavramı bireyciliği ön plana çıkarır gibi gözükürken, başka bir yönden etkilenecek yapılan devrimler sonrasında kurulan yönetimler baskıcı, insan haklarını bir ideal uğruna yok eden siyasî bir yapı özelliği gösterirler.³⁶³ Anayasacılık fikrinin gelişimi üzerinde önemli katkıları olan doğal hukuk doktrini, anayasacılık anlamında yansımaları John Locke'un doğal hukuk teorisinde bulur.

Locke, sivil toplum ya da siyasal topluma katılmanın, doğal yasanın varlığını ortadan kaldırmayacağını ileri sürer.³⁶⁴ İnsanların, yaşam özgürlük ve mülkiyet gibi doğal hakları olduğunu ileri süren Locke insanların, bu hakları yaşatmak üzere siyasal toplumu oluşturmak amacı ile bir araya geldiklerini ifade eder.

³⁶² Işıқтаç, s.245.

³⁶³ Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.25-26.

³⁶⁴ Timuçin, s.48.

Locke'un toplum sözleşmesi teorilerinin amacı, yönetimi dizginlemektir.³⁶⁵ Çünkü hiçbir şey, her şeyin üstünde olan doğal hukuk kurallarına aykırı davranamaz. Locke'un, yönetimin sınırlandırılması ve doğal hakların korunması düşüncesi, daha sonra anayasacılık bağlamında özellikle Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi'nde kendisini göstermiştir. Locke'un hayat, hürriyet ve mülkiyet üçlemesi anayasacılığın en önemli dinamiklerinden olan insan hakları düşüncesinin lokomotifidir.

3.2.3. Locke'da Demokrasi Anlayışı ve Anayasacılık

Anayasacılık ve Demokrasi ilişkisi içerisinde değerlendirebileceğimiz kurucu iktidar, mevcut siyasî iktidarın (hükümetin) keyfi ve zorbaca yönetim sergilediği an ortaya çıkar.³⁶⁶ 17. ve 18. yüzyıllara dayanan bu kuram iktidarın keyfi uygulamalarına karşı John Locke tarafından kurumsallaştırılmıştır.

John Locke siyasî toplumu oluştururken, yurttaşları yönetecek olan iktidarın meşruluğunu halkın, özgür, eşit ve bağımsız bir şekilde yönetime rıza göstermesine dayandırır. Locke'un özgür, eşit ve bağımsız yurttaş tanımlamaları ve bu ilkeleri iktidarın belirlenmesi sırasında meşruiyet kaynağı olarak görmesi, gerek anayasacılığın gerekse halkın yönetimi belirlemesi işlevini içeren modern demokrasi kavramlarının gelişiminde katkıda bulunmuştur.

Thomas Jefferson tarafından kaleme alınan ve 4 Temmuz 1776 yılında kongre tarafından kabul edilen “Amerikan Bağımsızlık Bildirisi” üzerinde John Locke'un anayasacılık ve demokrasi bağlamında etkilerini görmek mümkündür. Bağımsızlık Bildirgesi'nde geçen; “*Hükümetler adil iktidarlardan yönetilenlerin onaylamalarından alırlar.*” ilkesi bu bildiriye imza atan Jefferson tarafından John Locke'tan alınmıştır.³⁶⁷

Anayasacılık bilindiği gibi devleti hukuk kuralları ile sınırlandırma işlevi görür. Demokrasi iktidarın kaynağını halka dayandırmak yönüyle, siyasal gücü kendiliğinden sınırlar.³⁶⁸ Anayasacılık ve demokrasi, iktidarı sınırlandırmak yönünden birbirine paralel bir yapı arz eder. Bu anlamda John Locke, iktidar tarafından halka karşı yapılacak hukuksuzluklar ve devletin kuruluş amacına karşı zedeleyici hareketler nedeniyle iktidarın ortadan kaldırılması ya da değiştirilmesi hakkını tanımıştır. İktidarı halkın iradesi ile sınırlayan Locke, anayasacılığın ve demokrasinin temel işlevine öncülük etmiştir.

³⁶⁵ Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.24.

³⁶⁶ Frederich, s.73.

³⁶⁷ Parkinson, s.184.

³⁶⁸ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.25.

Anayasacılık-demokrasi ilişkisinin açmazlarından biri çoğunlukçuluktur. Çoğunluk ilkesi bir kişi, bir grup ya da bir düşünce için toplanmış oyların, o kişi, o grup veya o düşünceye üstünlük sağlayan niceliğini ifade eder.³⁶⁹ Radikal çoğunlukçular genellikle Rousseau'ya atıfta bulunmuşlardır. Rousseau, “*Toplum Sözleşmesi*” adlı eserinde egemenin oluşmasını oy birliği ile belirlerken, bu konuda aynen şu ifadeleri kullanmıştır.

*“Gerçekten de, daha önce böyle bir sözleşme olmasa ve seçim oybirliği ile sonuçlanmadığı sürece azınlık için, çoğunluğun tercihine uyma zorunluluğu nasıl doğardı; Kendilerine bir efendi isteyen yüz kişinin, efendi istemeyen on kişi adına oy verme hakkı nereden doğardı? Oy çokluğu yasasının kendisi bile, bir anlaşmanın ürünüdür ve en azından bir kez olsun, oy birliğini gerektirir.”*³⁷⁰

Anayasacılığın temel amaçlarından birisi azınlığın, çoğunluğun diktası altında ezilmemesidir. Burada akla, “gerçekten de çoğunluk her şeyi yapmaya muktedir midir?” sorusu gelmektedir. Sorunun cevabı Rousseau'ya göre, çoğunluğun iradesinin herkesi sürekli bağlayacağıdır.³⁷¹ Rousseau, oy birliğinin bir kez olsun gerekli olduğunu dile getirse bile, oy birliğinin sağlanması pratikte imkânsıza yakın bir oran ifade ettiğinden, Rousseau oy çokluğunu genel iradenin oluşumunda yeterli görür. Onun felsefesinde azınlıklar, çoğunluğun genel iradesi içerisinde sayılır. Egemenlik kolektif iradeye ait olduğuna göre, bu kolektif irade halkın iyiliğini isteyeceğinden azınlığın iradesi de çoğunluğa tabi olacaktır. Rousseau'nun bu fikirleri, hükümdarın mutlak iktidarına son vermek isteyen Fransız ihtilalcilerine cazip gelmiştir. Rousseau, ihtilalcilere esin kaynağı olmuş, ihtilal ertesinde toplanan kurucu meclis genel irade kavramı yerine “millî irade” kavramını kullanmıştır.³⁷²

Demokrasiyi çoğunluğun yönetimi olarak görenler, çoğunluğun iktidarını, azınlık üzerinde bir baskı unsuru olarak göstermekte ve bu durumu anayasacılığa aykırı olarak değerlendirmektedir. Bu Konu anayasacılık-demokrasi kavramları açısından değerlendirilecek olursa, Locke'da da Rousseau'ya benzer bir durumla karşılaşılır. Locke'a göre herhangi bir sayıdaki insan topluluğu hükümet oluşturmak için anlaştığından, o anda

³⁶⁹ Mehmet Turhan, “Anayasacılık Açısından Çoğunluk İlkesi”, 401.

³⁷⁰ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.16-17.

³⁷¹ Frederich, s.71.

³⁷² Kapani, s.71-72.

siyasal bir bütün oluşturmuş olurlar. Bu siyasal bütün içindeki çoğunluk, diğerleri adına eylemde bulunur ve aynı şekilde karar verme hakkına sahip olur.³⁷³

*“Çünkü çoğunluğun onayı, aklın gereği olarak, bütünün eğilimi ve her biri için karar verici kabul edilmezse, her bireyin onayı dışındaki hiçbir şey herhangi bir şeyin bütünüün eylemi olmasını sağlayacaktır.”*³⁷⁴

Bütün bu açıklamalardan sonra Locke’un iktidarı oluştururken kullandığı “çoğunluk” kavramı, çoğunluğun egemenliğinin sınırsız olduğu anlamına gelmediği anlaşılmalıdır. Locke’un kuramında anayasacılığın ve anayasal demokrasinin nüvelerini bulmak mümkündür. Turhan’ın çoğunluk ilkesini sınırlayan bir mekanizma olarak sınıflandırdığı kuvvetler ayrılığı prensibi, zaten Locke’un Anayasacılığa kazandırdığı önemli kavramlardan biridir.

Locke, bireye verdiği önem ve kuvvetler ayrılığı prensibini benimsemesi ile anayasacılığın, hem kişiyi ön plana çıkarması (birey olarak) hem de iktidarı sınırlandırma isteğini yerine getirmiş olur.

Locke, çoğunluğun egemenliğini ileri sürerken azınlığın haklarının baskı altına alınmasına karşı bir duruş sergilemiştir. Gerek bireye verdiği önem, gerekse kuvvetler ayrılığı prensibiyle anayasacılığın olduğu kadar, modern demokrasinin gelişimine önemli katkı sağlamıştır.

Rousseau için aynı şeyi söylemek mümkün gözükmemektedir. Rousseau, ciddi ve önemli sorunlarda nitelikli çoğunluk düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Ancak azınlığın korunmasına dair anayasal fikirler ileri sürmemiştir. Demokratik uygulamalara karşı daha az ihtiyatlı davranan Rousseau birçok “ciddi ve önemli bir sorunda”, kapsayıcı sonuçları olan genel yasalarda dahi, basit çoğunluğun bulunmasını yeterli kabul etmiştir.³⁷⁵ Kısaca Rousseau’nun demokrasisi mutlakiyetçi ve sınırlandırılmamış bir demokrasidir. Dolayısı ile anayasacılığa uzaktır.

Halkın, hükümeti değiştirme ve ortadan kaldırma konusundaki artık iktidarı, yani kurucu iktidar, 17. yüzyılda anayasal mücadeleler sonucunda doğmuştur. Ortaçağ’a kadar götürebileceğimiz bu düşüncenin kökleri, John Locke tarafından İngiliz devriminden sonra, son derece etkili bir biçimde ifade edilmiştir.³⁷⁶

³⁷³ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.81.

³⁷⁴ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.83.

³⁷⁵ Frederich, s.72-75.

³⁷⁶ Frederich, s.72.

Konu ile ilgili değerlendirilmesi gereken bir kavram da “sivil toplum”dur. Çağdaş demokrasinin en önemli unsurlarından biri olan sivil toplum, bireyin devlet karşısında kendini koruması ve geliştirmesine yönelik organizasyonel bir faaliyettir.³⁷⁷ Sivil toplum kavramı, Aristoteles’e kadar eskilere götürülebilirse de, “toplum sözleşmesi” teorileri etrafında fikirlerini öne süren Hobbes, Locke ve Rousseau ile çatışmacı teorilerin temsilcileri olan Marx, Hegel ve Gramsci’nin fikirleri sonucunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Hobbes, sivil toplum ile siyasal toplumu aynı anlamda kullanırken Locke, devleti siyasal toplumun amaçlarını gerçekleştiren bir aracı olarak görür. Rousseau ise, bireysel iradenin genel irade içerisinde kaybolması sonucu ortaya çıkacak olan, egemen ile birlikte sivil toplumun doğacağını ileri sürer.³⁷⁸

“Devlet alanını sınırlı tutmayı amaçlayan” sivil toplum kavramı, anayasacılığın amacına da hizmet etmektedir. Demokrasinin vazgeçilmezleri arasında olan sivil toplum, iktidarı denetleme ve sınırlandırma yönünden olumlu anayasal katkılar içerirken, toplum sözleşmesi kuramcılarında Hobbes, Rousseau ve Locke’un sivil toplum kavramına, dolayısıyla bu bağlamda anayasacılığın gelişimine katkı sundukları görülmektedir.

Ortaçağ’da feodal dönemin yapısı burjuvazinin gelişmesini engellerken, ekonomik ve toplumsal alanda köklü dönüşümlerin oluşmasına katkıda bulunmuştur. İnsanların birey olarak adlandırılmaları ve örgütsel yapıya kavuşmaları yine bu döneme rastlayan gelişmelerdir. Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürlerin ortaya koydukları “Sosyal Sözleşme” kuramları bu gelişmelerin çatısını oluşturmuştur.³⁷⁹

Yıldırım’a göre, sosyal sözleşme kuramlarının geliştirilmesi, sivil toplum kavramlarının da belirginleşmesine katkı sağlamıştır. Bu kurumlar sivil veya siyasal toplumun ortaya çıkışını doğa durumu kavramı ile açıklamaya çalışmışlardır. Hobbes, doğa durumunu “insan insanın kurdudur” (homo homini lupus) yaklaşımı ile açıklamaya çalışırken, Locke ve Rousseau ise, doğa durumundan “barış dolu bir ortam” olarak söz etmişlerdir. Doğa durumu tasvirleri ne olursa olsun toplum sözleşmesi kuramcılarının amacı, doğal ortamdan siyasal düzene geçişin farklı argümanlarla göz önüne sermek olmuştur.³⁸⁰

³⁷⁷ Abay, s.273.

³⁷⁸ Abay, s.273.

³⁷⁹ Murat Yıldırım, “Sivil Toplum ve Devlet”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), Aralık 2003, 226-242.

³⁸⁰ Yıldırım, s.229.

Sivil toplum, sosyal sözleşmelerle ortaya çıkan bir kavramdır. Devlet olmadan sivil toplumun olamayacağı düşünülürse, Hobbes ve Locke'un zikrettikleri devlet/sivil toplum kavramı, anayasacılığın ve demokrasinin olmazsa olmazı olan sivil toplumun³⁸¹ insan hak ve özgürlüklerini gerçekleştirme, bireyi öne çıkarma, iktidarı sınırlama, yönetim üzerinde söz sahibi olma gibi amaçlarına hizmet etmiştir.

“Sivil toplum” kavramı, filozof John Locke'un eserlerinde sık sık ifade edilmiştir. Örneğin insanların, doğa yasasını ve kendilerinde olan yürütme iktidarını kamuya bırakması neticesinde, belirli sayıda bireyin düzenli bir toplum içerisinde birleşme iradesi gösterdikleri her durumda siyasal ya da sivil toplumun varlığı görülür³⁸² fikri Locke'un devlet/sivil toplum düşüncesini yansıtmaktadır.

“Sivil toplumun, devletle özdeşleştirilen niteliğinden sıyrılması”, John Locke'un fikir babalığını yaptığı klasik liberalizmin gelişimi ile olmuştur. Bütün bu gelişmeler neticesinde, bireyi ön plana çıkaran insan hakları bildirgeleri ve Fransız Devrimi gibi iktidarın temeline halkı koyan demokratik gelişmelerin odak noktasında Locke ve Rousseau gibi sözleşmecî filozoflar vardır. Anayasal ve demokratik yönetimlerin oluşması özellikle John Locke'un siyasî fikir ağacının meyveleridir.

Liberal anayasacılığın temel unsurları olan kuvvetler ayrımı, hukukun üstünlüğü ve hak ve özgürlükler kavramları üzerinde, toplum sözleşmecilerinden John Locke'un olumlu katkılar sunduğunu ifade etmek gerekir.³⁸³ Özellikle, “halkın yönetimi” yerine “özgür halkın yönetimi” görüşünü benimseyen “anayasal demokrasi” bağlamında düşünüldüğünde Locke, bireye ve onun özgürlüğüne önem vermekle, anayasacılığın ve modern demokrasinin gelişimi üzerinde önemli yarar sağlamıştır.

3.2.4. Locke'da Egemenlik Anlayışı ve Anayasacılık

Siyasal iktidar/devlet ve bunların meşruiyeti üzerine yaşanan tartışmalar, modern devlet süreci ile yoğunluk kazanmıştır. Bu süreçte, siyasal iktidar olgusu ile birlikte mutlak, bir, bölünemez ve sürekli gibi nitelemelerle “egemenlik” kavramı tartışılmıştır. Modern devlet düşüncesi, önceki dönemde iktidarın meşruiyet aracı olan dinsel, mitolojik ve geleneksel meşruiyet kavramları yerine rasyonel temeller üzerinde bir devlet modeli

³⁸¹ Yıldırım, s.229.

³⁸² Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.79.

³⁸³ David Beetham/Kevin Boyle, *Demokrasinin Temelleri*, (2. Baskı), (Çev. Aslıhan Zeynep Kopuzlu), Adres Yay., Ankara 2005, s.14.

geliştirmeye çalışmıştır.³⁸⁴ Egemenin tek, mutlak, bölünemez, devredilemez ve sürekli olduğunu savunan görüşlerin temsilcileri: Machiavelli, Bodin, Hobbes ve Rousseau'dur.

Egemenliğin mutlaklığı üzerinde duran ve egemene dokunulmaz bir alan yaratan bu düşünürlerde, günümüz demokrasi anlayışının en can alıcı özelliği olan “siyasî iktidarın sınırlandırılması” düşüncesi görülmez. İktidar, korumakla görevli olduğu yurttaşların hayatlarına müdahale edemeyeceği gibi, iktidarı bazı haklardan men eden görüşler varsa da, anayasacılık anlamında siyasî iktidarın kısıtlanması ve bunların anayasal etkileri üzerinde durulmamıştır. Anayasacılığın en önemli ilkesi olan ve bununla minimal devleti amaçlayan iktidarın sınırlandırılması düşüncesi gerçek anlamda Locke'un siyasî felsefesinde belirir.

Çetin, meşruiyetin yani siyasal iktidarın düşün ve eylemliliklerinin her aşamasında aranması gereken toplumsal mutabakatın kaynağının toplumsal rıza ve siyasal katılım olduğunu söyleyerek bu ilkeleri, siyasal kuramın merkezine oturtan kişinin John Locke olduğunu belirtir.³⁸⁵

Locke'un; “*siyasal iktidar kökenini, sadece anlaşma ve sözleşme ile topluluğu yaratanların karşılıklı onayından alır.*”³⁸⁶ ifadesi, iktidarın kaynağının toplum ve toplumun rızası olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bütün bunların yanında Locke iktidarı, bireylerin güvenliğinin sağlanması ve toplumun korunması ile sınırlamıştır. Yani devletin kuruluş amacı, aynı zamanda onun sınırıdır. Locke, toplumu koruma amacını gerçekleştiren iktidarın, insanların “*yaşamları ve talihleri üzerinde mutlak keyfî bir iktidar*”³⁸⁷ olamayacağını özellikle belirtmiştir.

Anayasacılığın temel hedeflerinden biri, siyasal topluluğun üyesi olan kişiyi, kendi özel alanına yapılacak saldırılardan korumaktır.³⁸⁸ Bu saldırıyı yapan siyasî iktidar da olsa birey o iktidardan korunmalıdır.

Locke'un bakış açısına göre egemen, halka karşı ve halkın aleyhine hiçbir hak ileri süremez.³⁸⁹ Egemenin otoritesinin mutlak olmadığını belirten Locke, egemenliği sınırlamakla anayasacılık kavramının gelişmesine önemli katkılar sunmuştur.

³⁸⁴ Halis Çetin, “Egemenlik ve Hukuk ilişkisi Üzerine”, s.2.

³⁸⁵ Çetin, “Egemenlik ve Hukuk ilişkisi Üzerine”, 6-7.

³⁸⁶ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.145.

³⁸⁷ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.145.

³⁸⁸ Hakan Uzun, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 2005, 145-162.

³⁸⁹ Aydın/ Ayhan, s.80.

Anayasacılık anlamında siyasî iktidarın mutlak egemenliğini ilk defa eleştiren Locke'dur.³⁹⁰ Locke, iktidarın mutlaklığını savunan Hobbes'a karşı çıkar. "Hükümet Üzerine İkinci İnceleme" adlı eserinde insanların, otorite vermiş oldukları kişilerin aşırılıklarını sınırlama ve hükümet iktidarının ayrı bölümlerinin farklı ellere verilmesi suretiyle bu iktidarın dengelenmesi yönetiminden³⁹¹ bahseden Locke, anayasal yönetim üzerine önemli katkılarda bulunur.

Locke'un siyasî düşüncesi incelendiğinde, egemenliği meşrulaştıran başlıca iki ilke görülür. Bunlar, "mülkiyet" ve "kamunun iyiliği"dir. Bu meşruiyet ilkeleri, hem Locke'un hem de liberal geleneğin egemenliği sınırlayan iki önemli argümanıdır.³⁹²

Egemenliğin kaynağını insanlara, bu egemenliğin meşruluğunu ise rızaya bağlayan liberal düşünür Locke'un, inkâr edilemeyecek düzeyde anayasacılığa ve onun gelişimine katkısı mevcuttur. Locke eserinde, yönetim şekli her ne olursa olsun, meşru bir hükümetin başlamasına imkan veren şeyin, siyasal birleşme ve bütünleşme isteğinde olan, bu isteği birleştirecek kudretteki belli sayıdaki özgür insanın onayı olduğunu dile getirmiştir.³⁹³ Bu ifadeler buraya kadar anlatılanları adeta özetlemektedir.

Egemenliğe bakış, devlet erkine yüzyıllardır getirilen yaklaşımların odak noktasını oluşturmaktadır. Devlet iktidarını çeşitli yöntemler kullanarak "denetimsiz ve sınırsız" bir boyuta taşıyan mutlakiyetçi görüşler yerine, ulusal devletlerin ortaya çıkmasıyla devleti yöneten iktidarın meşruiyet sorunu, egemenliğin temeline halkı koyarak giderilmeye çalışılmıştır. İktidarın kaynağını halka dayandıran görüşler bu meşruiyet sorununu çözmeye çalışırken, "birey ve toplum" haklarını göz ardı etmişlerdir. Özellikle Locke ile başlayan aydınlanma çağı ardından liberal politikaların ortaya çıkması, anayasal demokrasi alanında öncelikle eşitlik ilkesinin gelişmesine öncülük ederken, anayasal demokrasinin hâkim olduğu bir devlet yönetiminin ve insan hak ve hürriyetlerinin gelişmesinin itici gücü olmuştur.³⁹⁴

"Millî egemenlik" görüşü ile dünyanın ilk yazılı anayasalarının oluşturulmasında, halkı iktidara ortak ederek demokratik sistemin gelişmesinde ve buna paralel olarak

³⁹⁰ Çetin, "Egemenlik ve Hukuk ilişkisi Üzerine", s.7.

³⁹¹ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.89.

³⁹² Çetin, "Egemenlik ve Hukuk ilişkisi Üzerine", s.7.

³⁹³ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.84.

³⁹⁴ Aydın, Ayhan, s.81-82.

kendisinden sonraki dönemlerde anayasacılık hareketlerinin mesafe kat etmesinde Rousseau'nun rolü de yadsınamaz.

Rousseau, “Toplum Sözleşmesi” adlı eserinde genel iradeye yüklemiş olduğu mutlaklık, bölünemezlik, devredilemezlik gibi demokratik anayasacılığa zıt nitelikleri kullansa da, özellikle Fransız İhtilali ve ardından gelen İnsan Hakları Bildirgesi'nde Rousseau'nun etkisi sezilmektedir.

Fransız devrimcileri, iktidarın meşruluk sorununu Rousseau'dan aldıkları fikri ışık çerçevesinde somutlaştırmışlardır. Halk egemenliğine dayalı yönetim oluşturma fikri Locke'un yanında Rousseau'nun katkılarıyla gerçekleşmiştir. Meşru yönetim, haklı olan yönetime ön ayak olurken, anayasacılığın gelişmesine modern bir zemin hazırlamıştır.³⁹⁵

Buraya kadar anlatılan ifadelerin sonucunda, Locke'un ve Rousseau'nun egemenliğin kaynağını halkın iradesine dayandırdıkları düşüncelerinin, anayasal demokrasinin mesafe almasına önemli katkılar sundukları çok açık bir şekilde görülmektedir.

3.2.5. Locke'da Kuvvetler Ayrılığı ve Anayasacılık

Kuvvetler ayrılığı doktrininin modern anlamda en erken teorisini John Locke'un eserinde bulmak mümkündür. Locke yasama, yürütme ve federatif erk adını verdiği üç temel gücün varlığından söz etmiştir.³⁹⁶

John Locke, ünlü yapıtı olan “Hükümet Üzerine İkinci İnceleme” adlı eserinde imparatorluğun küstahlığından ve mutlak iktidarın aşırılıklarından sakınmak için, insanların otorite vermiş oldukları kişilerin aşırılıklarını sınırlamak ve iktidarın ayrı organlara veya farklı ellere verilmesi suretiyle iktidarın dengelenmesi gerektiğinden bahseder. Yine eserinin bir başka yerinde iktidarın, toplum üyelerinin mülkiyetlerini koruma amacından bahsettikten sonra, sivil toplumu oluşturan insanların, doğa yasasına karşı yapılan saldırıları, kişisel yargılarına göre cezalandırma iktidarını bıraktıklarını dile getirir. Locke sivil toplumla birlikte, *“kişi, kendisinin yargıca başvurabildiği ve yasamaya bıraktığı, bütün durumlar için saldırıları yargılama yetkisi ile birlikte, devlete, kendisinden talep edildiğinde kendi gücünü kullanma hakkını da, devletin kararlarının yürütülmesi için*

³⁹⁵ Frederich, s.171.

³⁹⁶ Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, s.145.

vermiş bulunmaktadır”³⁹⁷ der. Locke’a göre yasama ve yürütmenin kökenini, insanlar tarafından mutabakatla oluşturulmuş sivil toplumda bulmak mümkündür.

Devlet iktidarının keyfi olarak kullanılmaması için, iktidarın sınırlandırılması gerekmektedir. Bu nedenle modern anayasacılık kuramsal ve pratik boyutlarıyla iktidar sorunuyla ilişkili olmuştur. Anayasacılık teorisyenleri, monarkların iktidar tanımlamasının ve sınırlamasının önemi üzerinde durmuşlardır. Frederich’e göre Hobbes, iktidarın yoğunlaşmasının rasyonel yapısını tanımlayıp, bunu iktidarın gerçek düşünsel boyutu olarak geliştirirken, Locke ise bu olguyu görüp, her ne kadar iktidarın kaynağında halk olsa da, önceden yapılmış bir plan doğrultusunda iktidarın bölünmesini istemiştir.³⁹⁸

Bu anlamda klasik liberalizmin kurucusu olan Locke için kuvvetler ayrılığı prensibi, liberalizmin egemenlik ilkesini korumak için geliştirdiği araçlardan biridir. Liberal demokrasilerde kuvvetler ayrılığı iktidarın özerk, doğal bir biçimde, bireylerin özgür iradeleri sonucunda ortaya çıkan kararların uygulanmasını ve bu uygulayıcıların farklı organlar olması gerektiğini salık veren bir kavramdır.³⁹⁹ Kuvvetler ayrılığı ilkesi ile ilgili Oktay şunları kaydeder:

*“Siyasî örgütlenme modeli olarak kuvvetler ayrılığı ilkesinin üzerinde bulunduğu zemin, farklılaşmış toplum katlarının, yakın görünüme geçmiş özerk birey anlayışının ve ara grupların oluşturduğu sivil toplumun birlikte dokudukları bir örgüdür.”*⁴⁰⁰

Frederich, Batı anayasacılığının temeli olan duyguyu John Locke’un ifade ettiğini belirtirken, Locke’un iktidar fikrinin yönetimde olan bazı insanların kendilerinde olan düşüncelerden kaynaklanmadığını, daha çok grubu birlikte bağlayan ve bu grubu topluluk haline getiren ilişkiler sonucunda, kendisinde doğal olarak bulunan bir şey olduğunu savunur.⁴⁰¹

İktidarın sınırlandırılması düşüncesi her ne kadar eskilere götürülebilir olsa da, çağdaş anayasacılığın çekirdeğini oluşturan kuvvetler ayrılığı fikrinin, günümüz anlamına uygun gelecek şekilde ortaya konması John Locke’un siyasî fikirlerinin yansımasıdır. Locke, İngiliz siyasî tarihinde kuvvetlinin çekişmesi ve sonunda ayrılması deneyimini yaşamış olsa da, kuvvetler ayrılığı üzerine ileri sürdüğü fikirlerle sınırlı iktidarın

³⁹⁷ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.72-89.

³⁹⁸ Frederich, s.30-31.

³⁹⁹ Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, s.232-233.

⁴⁰⁰ Cemil Oktay, “Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Yargı Açısından Anlamı ve Türkiye Örneği”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, (1), 1984, 215-242., Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2010, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/onyargi/Oktay.pdf>

⁴⁰¹ Frederich, s.33.

kurulabileceği düşüncesini ve mutlak iktidarın yerine, parlamenter sistemi uygulamak amacıyla devleti yasama, yürütme ve federatif erklerden oluşan bir sisteme dayandırmıştır.⁴⁰²

İktidarın bölünmesi fikri Locke ve Montesquieu tarafından ortaya atılmıştır. Montesquieu, Locke'un kuramını alarak, bu kuramı büyük bir hünerle değişikliğe uğratmıştır.⁴⁰³ Locke'un kuvvetler ayrılığı şeması, merkezi bir öneme sahip olduğunu düşündüğü yasama iktidarı etrafında şekillenmektedir. Locke'un anayasacılığın temel ilkesi olan kuvvetler ayrılığı fikrinin yerleşip gelişmesinde, büyük ölçüde topluluğun iktidarını görmüş olması son derece önemlidir. Çünkü Locke'a göre iktidar genel kabul sonucu ortaya çıkmıştır. Montesquieu'nun, Locke'un kuvvetler ayrılığı şemasını değişime uğratmasının altında, Locke'da "rıza" kavramının ağır basmasının yanında, Montesquieu'nun iktidar kavramıyla daha çok ilgilenmesinin payı vardır. Montesquieu, Locke'un yürütme kavramını yargıya dönüştürmüş, federatif erki de yürütme içerisine koymuştur. Bu iki düşünür arasında pek fazla bir fark olduğu söylenemez. Locke'un ortaya attığı modern anlamda kuvvetler ayrılığı fikri Montesquieu tarafından geliştirilmiş, nihayetinde özgürlük ve modernizm anlamında anayasacılık düşüncesi yeşermeye başlamıştır.⁴⁰⁴

Flanz, "kuvvetler ayrılığı teorisi" ile ilgili, Clement Walker, John Locke, Algernon Sidney, Sir Humphrey Mackworth, Bolinbroke ve Daniel Defoe gibi yazarlara bakıldığında Montesquieu'nun bu teorisinin yeni bir fikir olmadığını görüleceğini iddia eder.⁴⁰⁵

Bir iktidarı anayasacılık açısından değerlendirebilmek için, toplumu yöneten gücün tek elde toplanıp toplanmadığına bakılmalıdır. İktidarı farklı organlar vasıtasıyla bölen anlayış "anayasacılık" olarak isimlendirilirken; iktidarın tek elden yürütülmesi ise otokratik bir yönetimi işaret eder. Bu anlamda (kuvvetler ayrılığı) modern anayasacılığın gelişmesi Locke'un fikirlerinin etkisinde kalmıştır.

Frederich'e göre, modern anayasacılık içerisinde değerlendirilen iktidarın bölünmesinin ve ayrılmasının yanında, vatandaşlara kendi düşüncelerini

⁴⁰² Kutlu, s.109.

⁴⁰³ Frederich, s.35.

⁴⁰⁴ Frederich, s.36-40.

⁴⁰⁵ Flanz, s.16.

gerçekleştirebilecekleri özerk bir alanın tanınması da kuvvetler ayrılığı olarak nitelendirilebilir⁴⁰⁶.

Sartori'ye göre bir iktidar karşısında, onu dengeleyecek başka bir iktidar bulunmuyorsa bu gerçekte mutlak bir iktidardır. Buna göre mutlakıyet, iktidar toplaşması ile ilgilidir. İkinci olarak Sartori, kurallara bağlı olmayan ve hukukla sınırlanmayan bir iktidarın mutlak bir iktidar olacağını belirtir. Bu anlamda mutlak devlet, anayasal olmayan devlettir.⁴⁰⁷

Kuvvetler ayrılığı prensibi, mutlakıyetçiliğin zıddı bir anlayışın ürünüdür. Anayasacılık ise sadece iktidarı çeşitli organlara dağıtmak suretiyle iktidarı dengelemez, aynı şekilde iktidarı hukuk kuralları ile bağlar ve onu sınırlar. Kuvvetler ayrılığı ve sınırlı devlet ilkeleri anayasacılık açısından ayrılmaz iki parçadır.

Nitekim Locke mutlak monarkın, yasama ve yürütme iktidamlarına tek başına sahip olmasının, adaletsizliğe ve taraf tutmaya yol açacağını belirtir. Güvenlik kaygısı nedeniyle doğal durumdan siyasal topluma geçen insanlar doğal haklarını, kendileri adına kullanmak üzere egemen iktidara devretmiştir. İktidar sahibi olan her kimse, Locke'a göre, önceden planlanmamış, düşüncesizce hazırlanmış kararnamelerle değil, bilakis planlı, yayımlanmış ve herkesçe bilinen kurumsallaşma sürecini tamamlamış sürekli yasalarla yönetmekle yükümlü kılınmıştır.⁴⁰⁸ Locke egemen iktidarın tarafsız ve dürüst olması, halkın kamusal iyiliğinden, barış ve güvenliğinden başka bir amaca bağlı olmaması gerektiğini vurgular.⁴⁰⁹

Modern anayasacılığın itici gücü olan Locke, kuvvetler ayrılığı fikrinin, yönetilen açısından daha adil ve tarafsız olacağını düşünmüş ve iktidarın yasa ile bağlı ve sınırlı yetkilerinden söz etmiştir. Locke'un, yasama ve yürütmeyi birbirinden ayırmadaki amacı, yürütme gücünü elinde tutan kişi veya kurumların kendi şahsî menfaatleri için yasama erkini kötüye kullanma tehlikesini önlemektir.⁴¹⁰

Locke, kuvvetler ayrılığı prensibini özellikle “*yasama*” erki üzerine kurgulamıştır. Yürütme ile yasama kuvvetlerini birbirinden ayıran Locke, “yargı” erkine yer vermemiştir. Ona göre yargı bir kuvvet olarak kabul edilmez.⁴¹¹ Bir erk olarak “yargı”dan, modern anlamda ilk bahseden kişi Montesquieu'dur. “Kanonların Ruhu Üzerine” adlı eserinde

⁴⁰⁶ Frederich, s.40.

⁴⁰⁷ Sartori, s.209.

⁴⁰⁸ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.107.

⁴⁰⁹ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.107.

⁴¹⁰ Bouillon, s.26.

⁴¹¹ Kutlu, s.111.

Kuvvetler ayrılığı prensibinden bahsederken, her devlette üç çeşit yetki olduğundan bahseder. Bu yetkiler yasama, yürütme ve yargı yetkileridir. Bu yetkilerin ikisinin aynı ellerde toplanması, devletin yıkılmasının nedenidir.⁴¹² Her şeyden önce Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı kuramı üzerinde Locke'un etkisi görülmektedir. Montesquieu, bu fikri Locke'dan almıştır.

Genel olarak kuvvetler ayrılığı kuramını hukuksal açıdan ortaya koymak, anayasacılık hareketinin temel amaçları ile paralellik göstermektedir. Anayasacılık hareketi iktidarı birbirinden ayırarak, devlet gücünü sınırlar. Anayasacılık düşüncesi, iktidara güvensizlik ve insan haklarını üstün kılma gibi düşünceler üzerinde şekillenir. Amerikan Anayasası'nda ve Fransız Bildirisi'nde kuvvetler ayrılığı fikrinin benimsenmesinde Locke'un etkisi yadsınamaz. İktidarın sınırlandırılması ve bireyciliği esas alan kuvvetler ayrılığı prensibi, sınırlı devlet anlayışıyla da hukuk devletinin öncül yapılarından biri olmuştur.⁴¹³

3.2.6. Locke'da Direnme Hakkı Kuramı ve Anayasacılık

4 Temmuz 1776 yılında yayımlanan “Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi”nde hükümetler insanların hayat, özgürlük ve mutluluk haklarını koruma görevi ile hükümlü kılınmıştır. Herhangi bir hükümet bu amaçları zedeleyecek olursa, hükümeti değiştirmek ya da ortadan kaldırmak bir hak olarak halka verilmiştir.⁴¹⁴

1775 yılında Amerika Bağımsızlık Savaşında eylemci olarak bulunan Tom Pain, siyasal mutluluk ve ulusal refah ilkeleri üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Pain'in “Fransız İnsan Hakları Bildirisi”nin ilk üç ilkesinde imzası vardır. Bu ilkelere birinde siyasal birliklerin amaçlarını insanların özgürlük, mülkiyet ve güvenlik haklarının korunması olarak saymıştır. Bütün bunların yanında ilkelerine, “baskıya karşı direnme” hakkını da eklemiştir.⁴¹⁵

Baskıya karşı direnme ya da sadece direnme hakkı diye ifade edebileceğimiz kavram, insanlık tarihi boyunca ele alınan konulardan biridir. Baskıya karşı direnme kavramının ilk izlerine Antik Yunan'da rastlanır. Yunan felsefesinin ilk temsilcilerinden olan sofistler siyasî düşüncelerinde, her insanın doğal güçsüzlüğünden dolayı hukukla bağlı

⁴¹² Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine I.*, (2. Baskı), (Çev. Fehmi Baldaş), Kuram Yay., İstanbul 1998, s.234-235.

⁴¹³ Kutlu, s.115-116.

⁴¹⁴ Parkinson, s.184.

⁴¹⁵ Parkinson, s.187.

bir siyasî düzen içerisinde yaşamalarının zorunluluğundan bahsederler. Doğa gereği güçsüz olan insanlar bir araya gelerek, içlerinden en güçlü olana yönetimi vermek üzere siyasî toplumu oluştururlar.⁴¹⁶ Buna göre zaten güçsüz olan insanlar, yönetimin hukuksuz eylemlerine ve kendilerine ait olan haklara bir saldırı görürlerse bunu savacaklardır.

Kutlu, baskıya karşı direnme kavramının tarihsel kökenlerinden bahsederken Hristiyanlığın doğuşuyla direnme arasındaki tarihsel bağa vurgu yapmaktadır. Hristiyanlığın ortaya çıkışıyla, siyasî iktidarın meşruluk temellerinin değişmeye başladığını belirten Kutlu, Hristiyanlıkla birlikte siyasî iktidarın meşruluk temelini ruhani kaynağa dayandığını söyler. Devletin dünyevi güçleriyle birleşen ruhani ilişkiler zamanla baskı ve keyfilik yöntemlerine dönmeye başlamıştır. Kilisenin etkisiyle geçerli olan dinsel anlayış ile oluşan diğer dinsel anlayışlar arasındaki mücadele kanlı bitmiştir. Bu çatışma kamusal haklar türeterek, baskıya karşı direnme hakkının ilk örgütsel nüvelerini oluşturmuştur.⁴¹⁷

Reform hareketi ve sonraki dönemlerde, kişi hak ve özgürlüklerini savunmak amacıyla, özellikle Luther öncülüğünde, Tanrı'nın buyruklarına karşı verilmiş olan emirlere itaat edilmemesi yönünde bir direnç gösterilmiştir. Hak ve adalet için, siyasî sözleşme hükümlerine uymayan iktidara karşı, halkın kendi varlığını ve güvenliğini koruma maksadıyla bazı temel haklarının olduğu fikrine Suarez de katılmıştır⁴¹⁸. Suarez, kurulmuş olan iktidar ilişkisinde, ortak yararı gözetmeyen veya zorbalığa kaçan yöneticinin yasallığını yitireceğinden bahsederken, siyasî iktidarın bu anlamda kötüye kullanılmasının direnme hakkını doğuracağını ifade eder.⁴¹⁹

Daha sonra 17. ve 18. yüzyıllarda monarşinin keyfi ve baskıcı uygulamalarına karşı girişilen özgürlük savaşlarının temelinde doğal hukuk bulunmaktadır. Bu dönemde doğal hukuk, kaynağını doğrudan insan aklından almaktadır. Doğal hukuk düşüncesinde iktidarın emretme gücünün kaynağında kişinin akıl ve iradesinin olduğu görülür. Doğal hukuk ve doğal haklar kavramı sosyal ve siyasal sözleşme görüşü ile kişinin baskıcı yönetimlere karşı direnme hakkı, kişinin doğuştan sahip olduğu bir hak olarak kabul edilmiştir. Zamanla egemenliğin kaynağını almaya başlayan halk düşüncesi, devlet sistemleri üzerinde etkili olmuştur. 19. Yüzyılda uluslararası alanda patlak veren savaşlar sonucunda harabeye dönen Avrupa'da insanlığın, tekrar aynı şekilde, savaşarak yara almaması için, devletin

⁴¹⁶ Kutlu, s.87-88.

⁴¹⁷ Kutlu, s.88.

⁴¹⁸ Kutlu, s.88-89.

⁴¹⁹ Cemal Bali Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu*, (3. Baskı), Dost Kitabevi, Ankara 2003, s.209.

sınırlandırılması ve toplumun özgürleştirilmesi amacı ile sivil bir karşı güç oluşturulması yoluna gidilmiştir. Sivil toplum örgütleri, ekonomik ve siyasî gruplaşmalar, çıkar birlikleri v.s. savaş tehlikesini önlemeye ve uluslararası alanda barışı sağlamaya yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Ulusal hukuk sisteminden uluslararası hukuk sistemine geçilmesi ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi bu anlayışın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. 10 Aralık 1948 yılında yayımlanan bildirgede, insanların zulüm ve baskıya karşı ayaklanmaya mecbur kalmaması için, insan haklarının hukukî bir rejim ile korunması kararı alınmıştır.⁴²⁰

Baskıya karşı direnme hakkı, hukukî temelini siyasî sözleşme kavramında bulmuştur. Bu görüşe göre, iktidarın kaynağı Tanrı'dır. Yeryüzündeki yöneticiler, Tanrı'dan kaynaklanan iktidar yetkisini kullanırken, bu gücü siyasî sözleşmenin amaçları doğrultusunda gerçekleştirmek zorundadır. Eğer bu görevlerin yerine getirilmesi sağlanamıyorsa veya aykırı tutumlar halka dayatılıyorsa, halkın yöneticiye karşı direnme hakkı ortaya çıkar. Bu hak, siyasî sözleşmeden kaynaklanan yasal bir haktır.⁴²¹ Siyasî sözleşme sonucu bireylere tanınan baskıya karşı direnme hakkı, Aydın'a göre, 19. Asırda milletleri hükümdara karşı ayaklandıran bir kuramın yansımasıdır.⁴²²

Erdoğan, hukuk dışı yönetimlere karşı halkın direnme hakkına sahip olmasının, anayasacılığın gelişiminde etkili olduğunu belirtir.⁴²³

John Locke da siyasî sözleşme kuramından hareket ederek, baskıcı yönetimlere karşı direnme hakkını kabul etmiştir. Bireylerin hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarını korumakla görevli olan yönetici, yetkilerini kötüye kullandığı zaman halkın, yöneticinin elindeki yönetme yetkisini almak üzere direnme hakkı vardır. Locke, yasanın ya da egemen otoritenin, gündelik keyfî kararlar alamayacağına vurgu yapar.⁴²⁴

Eğer yasa, bir başkasının zararına olmak üzere ihlal edilirse yasanın olmadığı yerde tiranlık başlar. Yönetimde bulunan kişi kendisine verilen yetkiyi aşarsa, bu yetkiyi yasanın izin vermemesine rağmen halk aleyhine kullanırsa, başka birinin hakkına elindeki iktidar gücüyle tecavüz ederse, bu durumda kendisine karşı gelinebilir. Locke'a göre direnme hakkı, insanların kendilerini savunma haklarıdır. İnsanlar, yasaları ile birlikte servetleri ve

⁴²⁰ Kutlu, s.89-92.

⁴²¹ Kutlu, s.89.

⁴²² Hakkı Aydın, "İslam Hukuku, Devlet ve Ahkâm-ı Sultaniye İlişkisi", 2001, Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2010, Cumhuriyet Üniversitesi Ağ Sitesi:

<http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/312.pdf>

⁴²³ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.8.

⁴²⁴ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.170-174.

yaşamlarının tehlikede olduğunu görürse kendilerini iktidara karşı savunacaklardır.⁴²⁵ Bu hak onlara verilmiş meşru bir haktır. Bu hakkı meşrulaştıran şeyse sözleşme hükümlerine aykırı davranan yöneticinin artık meşruluğunu yitirmesidir. Yani iktidarın meşruiyetinin geçersizliği, insanların direnme hakkını meşrulaştırmaktadır.

Locke'un düşüncesine göre halk, iktidara karşı reaksiyon göstermeden önce sabırlı davranır. Fakat eğer halk, vicdanı tarafından zorlanarak eyleme geçerse, bu gayr-i meşru otoriteye karşı koyma hakkını Allah'a karşı duyduğu mesuliyetten dolayı yapar.⁴²⁶

John Locke'un direnme hakkı yasal olmayan bir yönetime karşı bir duruştur. Anayasal devletlerin kabul ettiği sivil itaatsizlik gibi, örnek her ne kadar direnme hakkını tam olarak karşılamasa da, anayasal olmayan bir devlete karşı yapılacak direnme hareketi de anayasal bir harekettir. Direnme hakkı özünde, devletin keyfi tasarruflarına karşı bir protesto hareketidir. Anayasacılık, devletin keyfi yönetimlerini ortadan kaldırmaya çalışan fikir hareketleri olduğuna göre, gerek iktidarın sınırlandırılması gerekse anayasacılığın önem verdiği insan hak ve hürriyetlerinin korunmasına yönelik yansımalarını, Locke'un direnme hakkı kuramında görebiliriz.

Anayasacılığın gelişiminde önemli bir unsur da, hükümete karşı halkın direnme hakkının oldukça yaygın olmasıdır.⁴²⁷ Devletin varlığını kabul eden her siyasî teori, devlete haksız olmayan fakat; meşru bir zorlama kategorisi ayırmaktadır.⁴²⁸ Locke'un direnme hakkı kuramı meşru bir otoriteye değil bilakis haksız bir yönetime karşı uygulanmaktadır.

1789 "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" yalnızca Fransızlar için değil bütün insanlar için evrensel olma amacı taşımaktadır. Bu bildiri bir şekil deklarasyondur. Bu yüzden bazı haklara ilişkin kısa formül ve ilkeler içermektedir. Bu ilkelere bazıları "*özgürlük, mülkiyet, güvenlik gibi haklardır.*" Bu haklar insana sıkı sıkıya bağlı, doğal ve zaman aşımına uğramayan haklardır.⁴²⁹ Fransız Bildirgesi'nde yer alan baskıya karşı direnme hakkı ve diğer temel haklar Locke'un siyaset felsefesinin temel taşlarını oluşturmaktadır.

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin güttüğü amaçlardan biri insanlara, kendilerine ait olan kutsal ve zaman aşımına uğramayan hakları öğretmek sureti ile baskıcı

⁴²⁵ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.170-174.

⁴²⁶ Bouillon, s.29.

⁴²⁷ Frederich, s.48.

⁴²⁸ Anthony De Jasay, *Tercih, Sözleşme, Rıza: Liberalizme Yeni Bir Bakış*, (Çev. Alişan Oktay), Liberte Yay., Ankara, s.20.

⁴²⁹ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, (6. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 1999, s.61.

ve keyfi iktidarın kurulmasını önlemektir. Devletin amacı, bireylerin zaman aşımına uğramayan haklarını korumaktan ibarettir. Liberal devletin hak ve özgürlük anlayışı en açık şekilde Fransız Bildirisi'nde görülmektedir.⁴³⁰

Ne anayasacılık; ne de direnme hakkı, iktidarı etkisizleştirip yok etme amacı taşırlar ancak, iktidarı sınırlandırır. Siyasal iktidar ilişkisinde yöneticiler ve yönetenler, amaçlarını gerçekleştirmek için kısmen rıza ile kısmen zorla bir araya gelirler. Anayasacılık bu manada iktidarın keyfi uygulamalarını ve yönetimin kötüye kullanılmasını önler.⁴³¹

John Locke'un bu teorisi, devletin var oluş nedenini ve meşru temelini özgür bireylerden oluşan toplumun korunmasına bağlayan ve devlet organları vasıtasıyla iktidarı dağıtmak suretiyle kuvvetler ayrılığını öngören, bir bakıma devleti uysallaştırmaya veya devletin ehlileştirilmesine yönelik girişimlerdir.⁴³²

3.2.7. Locke'da Rıza Kavramı ve Anayasacılık

Rıza, Toplum Sözleşmesi kuramlarında iktidarın veya egemenin meşruluğunu belirleyen önemli bir unsurdur. "Rıza" kavramı bireysel bir tercihin yansımasıdır. Bir şeye razı gelme, olup olmayacağına "onay" vermedir. Toplum Sözleşmesi kuramcılarında John Locke, meşruluğun temelini rızaya dayandırarak gerek "bireysel tercih" anlamında, gerekse siyasal iktidarın meşruluğunu belirleyen bir ölçü olarak anayasacılık gelişmelerinin itici bir gücü olmuştur.

John Locke insanların özgür, eşit ve bağımsız kılındıklarından bahisle hiç kimsenin kendi onayı olmadıkça, kendi servetinden yoksun bırakılamayacağı ve herhangi bir siyasal iktidarın hâkimiyetine konulamayacağını savunur.

*"Kişinin, kendisini, doğal özgürlüğünden yoksun kılmasının ve sivil toplumun sınırları içerisine koymasının tek yolu, insanların birbirleri ile rahat, güvenli ve barışçıl bir yaşam sürdürebilmeleri için, başkalarıyla, insanların mülkiyetlerinin güvenli bir kullanımının ve sivil toplumun üyesi olmayanlara karşı daha büyük bir güvensizliğe sahip oldukları bir topluluğa katılma ve birleşme konusunda anlaşmasıdır."*⁴³³

⁴³⁰ Ayferi Göze, *Liberal, Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet*, (4. Baskı), Beta Yay., İstanbul 2005, s.8.

⁴³¹ Turhan, *Anayasal Devlet*, s.84-85.

⁴³² Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s.15.

⁴³³ John Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.81.

1690 yılında “Hükümet Üzerine İkinci İnceleme” adlı kitabını yayımlayan John Locke, bu eserinde yönetimlerin, halkın rızası sonucu meşruluk kazanacaklarını belirtmiştir. Kurulan otorite, sadece halkın amaçları için hareket etmelidir. Bu fikirlerin sahibi olan John Locke, Lipson’a göre, bununla bilerek ya da bilmeyerek yönetimin belirlenmesinde “oy hakkı”na vurgu yapmıştır. John Locke’un rıza görüşü, o devrin İngilteresi başta olmak üzere birçok bölgede önemli bir etkiye sahip olmakla filizlenmiştir.⁴³⁴ Anayasacılık, yönetimin adil ve meşru sayılabilmesini, kişinin rızasını açıkça ifade etmesine bağlarken, insanın ferdi şahsiyetinin nihai bir gaye olduğunu söyler.⁴³⁵ Anayasacılık bu anlamı ile yönetimin meşru koşulu olan rızanın dili ve ifadesidir.

Kişinin rızası olmadan, sadece o kişiyi ilgilendiren maddi manevi eylemlerde bulunulması insan haklarına aykırıdır. Anayasacılık ve insan hakları çalışmalarının temel hedefi bireyin mutluluğunu ve özgürlüğünü sağlamaktır. Locke “rıza” kavramı ile aslında bireyin tercihlerine verdiği değeri göstermektedir. Bu aynı zamanda, iktidarı kişinin rızasıyla sınırlaması da kabul edilebilir. İnsanların rıza göstermedikleri hükümet meşru değildir. Dolayısıyla bu hükümet iktidar gücüne de sahip değildir. Eğer devletin amacı vatandaşlarının ortak iyiliği için siyaset geliştirmek ve bunu uygulamaksa, bu görevi o iktidara tevcih etmek halkın rızasıyla olur.

Locke’un “rıza” veya “onay” diye tabir ettiği ve bireysel tercihleri gösteren kavram, Rousseau’da “genel irade” adı altında ifade edilmiştir. Rousseau, yönetimi meşrulaştıracak şeyi önce sorgulayıp sonra da onun cevabını verir. Rousseau, özgür doğan insanın her yerde zincire vurulduğunu, kendisini diğerlerinin efendisi olarak görenlerin bile diğerlerinden daha fazla köle olmaktan kurtulamadığını ve bunu meşrulaştıran şeyin ne olduğunu bildiğini ifade eder.⁴³⁶

Toplumsal düzenin “kutsal bir hak” olduğunu iddia eden Rousseau, bu hakkın kaynağının doğa olmadığını, bu hakkın uzlaşma üzerine kurulu bir hak olduğunu belirtir.⁴³⁷ Rousseau’nun işaret ettiği “uzlaşma” kavramı, halkın genel iradesidir. Frederich’e göre, Rousseau’nun meşruluk anlayışı “halkın genel iradesi”nde gizlidir. Çünkü yalnızca halk, kendisini yönetecek olan kişiyi seçme hakkına sahiptir.⁴³⁸

⁴³⁴ Lipson, s.247-248.

⁴³⁵ Flanz, s.11.

⁴³⁶ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.7-8.

⁴³⁷ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.8.

⁴³⁸ Frederich, s.171.

Sınırlı ve meşru devleti savunan anayasacılık, devleti meşrulaştırmak için çeşitli yöntemler kullanır. Ancak, buradaki temel sorun meşru yönetimin anayasal olup olmadığıdır. Locke bireylerin rızası sonucu oluşacak devleti meşru görürken, Rousseau bireycilikten biraz daha uzaklaşarak “genel irade” sonucu oluşacak yönetimi meşru görür.

Meşru yönetimi haklı yönetim olarak gören Frederich, hükümetin evrimi sırasında, meşruluk ile ilgili birçok farklı gerekçeye inanıldığı fikrini ileri sürmüştür. Ona göre anayasacılık, meşruiyet sorununa özel bir zemin hazırlamıştır. Siyasî bir rejimin veya yönetimin meşruluğu ancak, halkın hür iradesine dayanmakla sağlanabilir.⁴³⁹

Demokratik olarak, halkın iradesine dayanan rejimlerin meşru olarak görüldüğü belirtilmektedir. Meşruluk ile yasallık arasında her ne kadar ayırım yapmak kolay değilse de iki kavram farklı anlamlar ifade etmektedir. Bir kuralın yasallığı, o kuralın yürürlükteki kanuna uygun olup olmaması ile ölçülür. Eğer meşru hükümetten kasıt, yönetme hakkının yasalara uygunluğu ise, bu durumda meşruluk ile yasallık aynı şeyi ifade edecektir. Bunun aksi her yasal yönetimin meşru olmayacağı anlamına gelir.⁴⁴⁰

Hayek, sınırsız yetkilere sahip bir meclisin, insanların çoğunluğunun arzu ettiği şeyleri yerine getirmeye; ne gücünün yettiğini; ne de bunu yapmaya mecbur olduklarını dile getirir.⁴⁴¹ Daha önce belirttiğimiz gibi meşru bir yönetim ile yasal bir yönetim arasında fark vardır. Hayek’in belirttiği hükümet, insanların amaçlarına hizmet etmediği için gayr-i meşru sayılmaz ancak, yasallık açısından sorgulanabilir.

John Locke’un rıza görüşü, yönetimleri meşruluk açısından bir ölçüye tabi tutar. Anayasacılık açısından yönetimin meşruluğunu halkın özgür kararlarına dayandıran Locke, rızaya dayalı yönetim modelinin yanında, zorba ve keyfi iktidara karşı direnme hakkını, toplumun daha özgür yaşaması adına düşünmüştür. Locke, iktidarı halka dayandırmakla; hem iktidarın meşruiyet sorununu çözmüş; hem de iradesinin yansımaya uygun zemin hazırlayarak anayasal demokrasinin gelişmesine kapı aralamıştır.

3.2.8. Locke’da Özgürlük Düşüncesi ve Anayasacılık

Özgürlük hoşgörü, tolerans, özel hayat gibi değerlerin; anayasacılık, kanun hâkimiyeti gibi kurumsal yapılaşmaların kaynağıdır.⁴⁴²

⁴³⁹ Frederich, s.171.

⁴⁴⁰ Frederich, s.175.

⁴⁴¹ Frederich A. Hayek, *Hukuk, Yasama ve Özgürlük*, (Çev. Mehmet Öz), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1997, s.207.

⁴⁴² Yayla, *Liberalizm*, s.163.

Sosyalizmden faşizme neredeyse bütün sosyal terimlerin “özgürlük” kavramını benimsediği; ancak her bir teorinin özgürlüğe verdiği anlamın farklı olduğu görülmektedir. Özgürlük kavramının anlamı ve muhtevası çeşitli teorilere göre farklılık arz etse de, Locke’un özgürlük anlayışı negatif özgürlük anlayışıdır. Locke’dan başlamak üzere liberalizm çizgisindeki pek çok yazar negatif özgürlüğü tanımlamıştır. Buna göre özgürlüğün esası bireyin, kendisi dışında gelişen keyfi bir baskı altında kalmaksızın davranabilmesi ve serbestçe hareket edebilmesidir. Buna bağlı olarak insanın dış müdahaleye maruz kalmadan davranabildiği alan ne kadar geniş ise özgürlük alanı da o kadar geniştir.⁴⁴³

Özgürlük, Locke’un özellikle üzerinde durduğu, devredilemez, insana sıkı sıkıya bağlı ve doğuştan gelen bir haktır. Günümüz anayasacılığının ve insan hakları alanında yapılan çalışmaların temel taşlarından biri de özgürlüktür.

Anayasacılığın, insan eliyle yaratılan bir kurum olmasının yanında, anayasacılık insanların değişen inançlarından ve umutlarından etkilenmektedir.

Anayasacılığın başlangıcından gelişimine kadar bilinen alan içerisinde, anayasal kararların temelindeki inançlara ulaşılacak bazı noktalar vardır. Anayasanın temel özelliklerine bakıldığında, yani insan onuru ve buna bağlı olarak gelişen haklar, iktidar arzusu ve bunun sınırlandırılması gibi özellikler, anayasacılığın bir inanç olduğunu gösterir.⁴⁴⁴ John Locke’un siyasal fikirleri, bireye verdiği önem ve onun “özel alan” vurgusu, anayasacılığın gelişimine önemli katkılar sunmuştur. Anayasacılık ve insan haklarının gelişiminde Locke’un özgürlük düşüncesi boy göstermiştir.

Bireyin özgürlüğüne müdahale edilmemesi ve bu nedenle bireyin özel alanının her türlü dış müdahalelerden korunması anayasacılık düşüncesinin odak noktasıdır.⁴⁴⁵ Locke eserinde özgürlükten, herhangi bir üst iktidardan bağımsızlık ve insanların iradesi ya da yaşama otoritesinin hâkimiyetinde olmayıp, tamamen doğa yasasına tabi olmak şeklinde bahseder. Locke’un bahsettiği özgürlük doğal özgürlüktür. Toplumsal özgürlük ise, toplum içerisinde uzlaşmayla kurulmuş yasama iktidarı dışındaki başka bir iktidarın hâkimiyeti altında olmamaktır. Toplumsal özgürlük aynı şekilde, yasama organının, kendisine bu hakkı verenlerin güvenine layık olacak bir şekilde belirlediği sınırların dışında, başka bir

⁴⁴³ Yayla, *Liberalizm*, s.164-165.

⁴⁴⁴ Frederich, s.185.

⁴⁴⁵ Frederich, s.187.

yasal sınırlama altına girmemektir. Özgürlük istediğini yapmak veya bir yasaya tabi olmamak değildir. Hükümet altındaki insanın özgürlüğü, her insan için kurulmuş yasama iktidarı tarafından çıkarılan kurala sahip olmaktır.⁴⁴⁶

John Locke, insanların doğal haldeyken özgür ve eşit olduklarını, doğa yasalarına aykırı hareket etmek sonucu ortaya çıkan kargaşa ve ortak yargıç eksikliği nedeniyle kendi özgürlüklerini, hayatlarını ve mülkiyetlerini korumak amacı ile siyasal toplumu oluşturduklarını ifade eder. Zaten, siyasal toplumun amacı da insanların yaşam, hürriyet ve mülkiyet haklarını korumaktır. Locke, iktidarı bireye has olan hakların korunması ile sınırlandırmıştır. Locke'un bu fikri daha sonra dünyanın ilk anayasalarına girmiş, anayasacılık fikrini ateşlemiştir.

Amerika Anayasası nice tartışmaların ardından içeriğine bir haklar bildirisi ekleyerek, insan hak ve özgürlüklerinin evrensel olduğunu ancak, kendiliğinden uygulanabilir olmadığını göstermiştir. Çünkü haklar uygulanabilirlik anlamında doğal olmayıp, hakların anayasaca tanımlanıp güvence altına alınması gerektiği görülmüştür.⁴⁴⁷

John Locke'un insanın özgür doğduğu fikri, modern siyasal düşüncenin, özellikle Amerika ve Fransa devrimlerinin yücelttiği bir düşüncedir. Bu düşünce 1776 yılında Amerikan Kongresi'nin üyeleri tarafından, özgürlüğün mutluluğu arama ve yaşam hakkının yanında vazgeçilmez bir hak olarak yer aldığı açıklanmıştır. Aynı şekilde özgürlük düşüncesi ve anayasacılık, İngiliz düşüncesinde de hâkimdir. Burada siyasal anlamda özgürlük her zaman, anayasal güvence kapsamında olan özgürlük anlamına gelmiştir.⁴⁴⁸

Smith, Hooker ve Locke'un etkisiyle gelişen anayasal özgürlük düşüncesi, dolaylı olarak iktidarın sınırlandırılmasına da etki etmiştir. İktidarın yoğunlaşması özgürlük açısından büyük tehdit olduğundan, iktidar ister özel alanda olsun ister kamusal alanda, özgürlüklerin yaşatılabilmesi için iktidarın sınırlandırılması düşüncesi belirlemiştir.⁴⁴⁹ Nitekim 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi, insan haklarının ve kuvvetler ayrılığının belirlenmediği toplumların anayasaya sahip olmadığına vurgu yapmıştır.⁴⁵⁰

Şüphesiz ki siyasal iktidarlar amaçlarını gerçekleştirmek için harekete geçerken, bireyin hak ve özgürlüklerine saygılı olmak zorundadırlar. 1789 devrimini yapanlar ve

⁴⁴⁶ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.21.

⁴⁴⁷ Frederich, s.105.

⁴⁴⁸ Frederich, s.47.

⁴⁴⁹ Vergin, s.72.

⁴⁵⁰ Turhan, *Anayasal Devlet*, s.71.

Locke gibi liberal felsefenin temel ilkelerini koyanlar, krallıkların mutlak iktidarı karşısından bireyin özgürlüklerini savunmuş ve onu maddi-manevi baskılardan sıyırmayı ilke edinmişlerdir.⁴⁵¹

Liberal düşünce sonucu oluşan “anayasacılık ” anlayışında, özgürlük ile iktidar arasında karşıtlık mevcuttur. İktidarın gücü arttıkça, özgürlük alanı daralır.⁴⁵² Anayasal devletin iktidarın denetlenmesi gerektiği düşüncesi de buradan gelmektedir. Minimal devlet anlayışı devletin denetimini kolaylaştırmakla birlikte özgürlük alanını genişletmektedir.

Daha önce belirtildiği gibi özgürlük kavramı, sadece Locke’un literatüründe yer almaz. Toplum Sözleşmesi kuramcılarında Hobbes da özgürlüğe değinmiştir. Ancak, bireyi, üstün bir iktidarın hâkimiyetine koyan Hobbes, bireysel özgürlüğü rafa kaldırmıştır.

Locke’un özgürlük anlayışına yakın sayılabilecek bir isim de Grotius’dur. Özgürlüğü, siyasal yapılar oluşmadan önce, insanların doğal hakkı olarak gören Grotius, özgür bir yaşam için özgür bir ortamın var olmasından bahseder. Ancak, Grotius, bireyin özgürlüğünü devlet karşısında hiçe saymıştır. Ona göre, insanlar doğaları itibari ile köle değildirlere. Ancak bu durum, insanın devlete rağmen özgür olacağı anlamına da gelmez.⁴⁵³

Diğer bir kuramcı olan Rousseau, vatandaşların gücünün ve özgürlüğünün artmasını, devletin gücünün artmasına bağlamıştır.⁴⁵⁴ Birey-devlet dengesi içerisinde devlete ağırlık veren Rousseau’nun fikirleri Fransız Devrimini ve ardından gelen İnsan Hakları Beyannamesi’ni etkilemiştir.

Tam olarak, anayasacılık anlamında özgürlüğü savunan isim Locke’dur. Lipson, “Jefferson’ın Bağımsızlık Bildirgesini hazırlarken karşılaştığı sorun, Locke’un bir yüzyıl önce karşılaştığı soruna benzemektedir.”⁴⁵⁵ derken, Bağımsızlık Bildirgesi üzerinde Locke etkisine vurgu yapar. Barry ise bununla birlikte, kanun ve özgürlüğün belirli bir şekilde anlaşılmasının, bu iki kavramın birbirine zıt bir şekilde anlaşılmasını zorunlu kılmayacağını ifade ederken bu düşüncenin, hukukun amacının özgürlükleri sınırlandırmak veya kaldırmak olmadığını, onu korumak ve genişletmek olduğunu söyleyen Locke’un fikirlerine dayandığını belirtir.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Göze, Liberal, Marxiste, Faşist, Nasyonal, Sosyalist ve Sosyal Devlet, s.9.

⁴⁵² Turhan, Anayasal Devlet, s.172.

⁴⁵³ Torun, s.105.

⁴⁵⁴ Erdoğan, Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm, s.188.

⁴⁵⁵ Lipson, s.248.

⁴⁵⁶ Barry, s.225.

Bir özgürlüğün hak olarak tanınıp kabul edilmesi anayasal devlet için hayati önem taşımaktadır. Devletin özgürlüklere müdahale etmemesi buna bağlıdır. İktidarın kullanımını sınırlayan anayasal devlet bununla özgürlüklerin korunmasını gerçekleştirmektedir.⁴⁵⁷

İnsan onurundan kaynaklanan eşitlik ve özgürlük, Batı anayasacılığının temelini oluşturmuştur. Anayasacılık Locke ve Montesquieu'nun, siyasal düzenin temeline bireysel özgürlükleri koymalarından güç almaktadır.⁴⁵⁸

Locke, doğa durumunu tam bir özgürlük ve eşitlik hali diye nitelerken, devletin amacının insanların özgürlüklerini korumak olduğunu⁴⁵⁹ belirterek insan hak ve özgürlüklerine verdiği önemi göstermektedir.

3.2.9. Locke'un Anayasacılığa Etkisi

John Locke, siyasî fikirleri ve insan hak ve hürriyetlerine verdiği önemle modern anayasacılığın gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Anayasacılığın temel ilkeleri olan hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, insan hakları gibi birçok alanda fikir üretmiştir. Avrupa'da aydınlanma çağı ile başlayan anayasacılık çalışmaları, o güne kadar devam eden siyasal sistemi değiştirmiştir. Avrupa'da yaşanan kanlı devrimler ve iç savaşların ardından birer birer yayımlanan İnsan Hakları Bildirgeleri John Locke, Montesquieu ve Rosseau gibi düşünürlerin fikirleri öncülüğünde kaleme alınmıştır. Şüphesiz Locke, dünyanın ilk anayasal metnlerinin yapılmasında ilham kaynağı olarak fikirlerinden yararlanan ve anayasacılık gelişmelerine yön veren en önemli düşünürlerden biridir.

İngiliz Parlamentosu tarafından kaleme alınan 1689 tarihli Bill Of Rights, John Locke'un fikirlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. O dönemde seçim usulüyle oluşturulan Parlamento tarafından alınan kararlarla oluşturulan İnsan Hakları Bildirisi'nin 1. maddesinde Parlamantonun onayı olmadan doğrudan Kral'ın yetkisine dayanarak mevcut yasaları ve bu yasaların uygulanmasını iptal etmenin yasadışı bir eylem olduğu belirtilmiştir.⁴⁶⁰ Locke'un kuvvetler ayrılığı ilkesi anlatılırken vurgulan ve Locke'un yasama erkini üstün tutmasını içeren görüşlerinin, İngiltere İnsan Hakları Bildirisi'nde

⁴⁵⁷ Turhan, *Anayasal Devlet*, s.175.

⁴⁵⁸ Tahsin Fendoğlu, "Özgürlük ve 1982 Anayasası", (t.y.), Erişim Tarihi: 09 Eylül 2010, <http://www.hasantahsinfendoglu.com/akademik/makaleler/%C3%B6zg%C3%BCr%C3%BCk%20ve%201982%20anayasas%C4%B1.pdf>

⁴⁵⁹ Müzeyyen Eroğlu "John Locke'un Devlet Teorisi", *Akademik Bakış Dergisi (E-Dergi)*, 2010, 21(Temmuz-Ağustos-Eylül), Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2010., <http://akademikbakis.org/21/07.pdf>

⁴⁶⁰ Veysel Gültaş, *Geçmişten Günümüze İnsan Hakları (Belgeler, Bildirgeler, Sözleşmeler)*, Bilge Yayınevi, Ankara 2004, s.44.

benimsendiği göze çarpmaktadır. İngiltere parlamentosu üyelerinin seçimle işbaşına geldiği düşünülürse, bildirinin ilk maddesinde Kral'a rağmen parlamentonun ve dolayısı ile halkın iktidarının üstünlüğü görülecektir. Millet iradesinin ülke yönetimine yansması Locke'un İngiltere'de anayasal demokrasinin gelişmesine önyak olduğunun kanıtıdır.

1689 tarihli İngiltere İnsan Hakları Bildirisi'nin 2. maddesinde ise Kral'ın yetkisini dayanarak kendisini yasalardan ve bu yasaların icrasından muaf tutmanın sözde kalacağı ve yasadışı olduğu⁴⁶¹ yazılıdır. Locke, "Hükümet Üzerine İkinci İnceleme" adlı eserinde siyasal iktidarın sözleşmeye aykırı hareket edemeyeceğini, yasama organı tarafından oluşturulan yasalara bireylerin olduğu kadar iktidarın da uyması gerektiğini ifade etmiştir. Locke'un aleni etkisinin görüldüğü İnsan Hakları Bildirisinin 2. maddesinin aynı zamanda keyfi iktidarı önleyici ve yasanın genelliği ilkesini benimseyen bir anlam barındırdığı göze çarpmaktadır.

John Locke'un teorisi İngiliz yönetimi dışında diğer Batılı ülkelerde de etkisini göstermiştir.⁴⁶²

12 Haziran 1776 yılında yayımlanan Virginia İnsan Hakları Bildirisi'nde de Locke'un açık etkisi görülmektedir. Bildiri, Virginia halkının eksiksiz ve özgürce bir araya gelen temsilciler tarafından ilan edilen bir haklar bildirisi metnidir. 16 maddeden oluşan Virginia İnsan Hakları Bildirisi'nin 4 maddesinde Locke'un etkisi göze çarpmaktadır.

Virginia İnsan Hakları Bildirisi'nin 1. maddesi, tüm insanlar doğuştan eşit, özgür ve bağımsızdır diyerek başlar. İnsanların doğuştan edindiği bazı haklara vurgu yapan bu madde, siyasal bir topluluk kurulması halinde bile insanların doğuştan sahip oldukları bu hakların yapılacak olan anlaşmalarla yok sayılamayacağını, bu haklara yaşama ve özgürlük haklarıyla mülk edinme, mutluluk ve güvenlik arama haklarının da dahil olduğunu belirtir.⁴⁶³ Locke'un temel felsefesinin temelini oluşturan yaşam, hürriyet ve mülkiyet haklarının Virginia İnsan Hakları Bildirisi'nde yer aldığı görülür. Locke'un, "...akıllı doğduğumuz gibi özgür de doğarız"⁴⁶⁴ görüşü bu bildiriye girmiştir.

Virginia İnsan Hakları Bildirisi'nin 2. maddesi, tüm gücün halkta toplandığını ve halktan geldiğini, yetkili kılınmış kişilerin halkın birer vekili olduklarını ve halk için çalışıp onlara karşı sorumlu olduklarını dile getirir. Locke siyasal toplumun amaçlarını

⁴⁶¹ Gültaş, s.44.

⁴⁶² Doğan, s.255.

⁴⁶³ Gültaş, s.46.

⁴⁶⁴ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.51.

belirtirken iktidarın halkın huzuru, mutluluğu ve güvenliği için halka karşı sorumlu olduğundan bahsetmiştir. Bildirinin 4. maddesi ise yönetimin halkın ortak mutluluğunu, güvenliğini ve yararını koruma amaçlarının bulunduğunu ifade ederken bu amaçlardan sapma gösteren, kötü bir yönetim sergileyen iktidarın halk tarafından ıslah edilmesi, gerekirse ilga edilmesi hakkını halka vermiştir. Locke'da siyasal toplumun amacı, herkes için ortak iyinin ve güvenliğin sağlanmasıdır. Bu güvenliğin tehlikeye girmesi ise halk tarafından iktidara karşı direnme hakkını doğurur. Locke, iktidarın amacının hürriyeti kaldırmak ya da engellemek değil, tersine hürriyeti korumak ve genişletmek olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁵

Bu bildirinin 5. maddesi ise Locke tarafından ilk defa ortaya atılan kuvvetler ayrılığı ilkesinden bahseder. Bütün bu maddeler ışığında Virginia İnsan Hakları Bildirisi'ne bakıldığında, John Locke'un siyasî teorisinin bu bildirede kabul gördüğü ve Locke'un fikirlerinin dünyanın ilk anayasal metinlerine somut olarak girdiği açıktır.

4 Temmuz 1776 yılında yayımlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi de John Locke'un fikrinin bir yansıması olarak göze çarpar.

Nisan 1775 yılında Amerikalılar ile İngiliz kuvvetleri arasında ufak çaplı çatışmaların ardından, Mayıs 1775'te Philadelphia'da ikinci büyük kongre yapılır. Kolonilerden Boston Eyaletine gelen askerler, kongre tarafından gönüllü ordu olarak değerlendirilir. Aralık 1775 yılında İngiltere A.B.D.'ye karşı girişimde bulunur ve ablukaya alır. Nisan 1776 yılında koloniler tarafından kongreye gönderilen delegelere tam yetki verilir. Daha sonra kongre kolonilerden kendi hükümetlerini kurmalarını ister. Kolonilere karşı savaşan İngilizlerin tüm yetkileri kaldırılır. 7 Haziran 1776 yılında kongre tarafından koloniler özgür ve bağımsız birer devlet olmaya hak kazanır. Nitekim Jh Adams'ın, Jefferson'ın ve B.Franklin'in de yer aldığı 5 kişilik bir komisyon Bağımsızlık Bildirgesi'ni hazırlamak üzere kongre tarafından görevlendirilir. 4 Temmuz 1776 yılında bildiri yayımlanır.⁴⁶⁶

Bildiride bütün insanların eşit yaratıldıkları, Yaratıcı'larının onlara devredilmez haklar verdiği, bu hakları gerçekleştirmek üzere devletlerin kurulduğu gibi siyasal ve bireysel haklara ait maddeler yayımlanmıştır.

⁴⁶⁵ Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, s.48.

⁴⁶⁶ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.480-481.

“Şu gerçekleri açık olarak kabul etmekteyiz. Bütün insanlar eşit yaratılmışlardır. Yaratıcı'ları onlara devredilemez haklar vermişlerdir. Bunlar arasında hayat, özgürlük ve mutluluk arama hakları vardır. Bu hakları sağlamak için insanlar arasında hükümetler örgütlenmiştir. Hükümetler adil iktidarlarını yönetilenlerin onamalarında alır. Herhangi bir hükümet adil biçimi bu amaçları zedeleyecek duruma geldiği zaman, hükümeti değiştirmek ya da ortadan kaldırmak halkın hakkıdır.”

Bildiride geçen ifadeler, bildiriye hazırlayanlardan biri olan Jefferson tarafından Locke'dan alınmıştır.⁴⁶⁷ Bildiri neredeyse tamamen Locke'un görüşlerinden doğmuştur. Locke insanların doğuştan eşit ve özgür yaratıldıklarını onların, kaynağını Tanrı'dan alan bir takım haklara sahip olduklarını bu hakların insana sıkı sıkıya bağlı, devredilemez haklar olan hayat, özgürlük ve mutluluk hakları olduğunu ifade etmiştir. Locke'un tasnif ettiği haklar Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'ne yerleştirilmiştir. Bunun yanında özgürlüğün kural, sınırlama düşüncesinin ise istisna olduğunu bilmek gereklidir.⁴⁶⁸ Locke'un ve Locke'dan etkilenen Amerikan Bildirgesi'nin amacı budur.

Locke, hükümetlerin insanlar tarafından kendi özgürlüklerini, hayatlarını ve mülkiyetlerini koruma amacıyla oluşturulduklarını ifade etmektedir. Kurulan hükümetler halkın rızasına dayanacağından, amaçlarını yerine getirmeyen ve keyfi eylemler içerisine giren hükümetlere karşı direnme hakkının doğacağından bahseder. Locke'un siyasî fikirlerinden biri olan direnme hakkı kuramı da Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki yerini almıştır.⁴⁶⁹

John Locke'un anayasal demokrasinin gelişimini nasıl etkilediğini, Ebenstein çarpıcı sözlerle ifade etmiştir. O'na göre Locke'un, devletlerin sahip oldukları kanunlardan daha yüce bir kanunun olduğu düşüncesindeki ısrarı, demokratik milletlerin sahip oldukları gelenek ve kültürleri derinden etkilemiştir. Kanuna itaat yüce bir fazilet olmasına rağmen, medeni hayatın üstünde daha yüce bir fazilet değildir.⁴⁷⁰

Locke'un direnme hakkı kuramı sadece zorba yöneticilere karşı bir isyan olarak geliştirilmemiştir. İnsanların emekleri sonucu elde ettikleri mülkiyetlerin korunması için de aynı fikir geçerlidir. Konuyla ilgili Timuçin benzer fikirler öne sürer. Locke'da direnme hakkı geniş anlamda mülkiyet için de geçerlidir diyen Timuçin, özellikle bu konu ile ilgili

⁴⁶⁷ Parkinson, s.184.

⁴⁶⁸ Kaboğlu, s.60.

⁴⁶⁹ Parkinson, s.184.

⁴⁷⁰ Ebenstein, s.230.

17. yy. düşünce yapısı içindeki değerlendirmelerin, ulusçuluğun gelişimi içinde mutlak yönetim düzeninin gelişimi ve serveti koruma çabası çerçevesinde ortaya çıktığını söyler.⁴⁷¹

Locke'un direnme hakkı kuramı, bireyleri zorba ve yasa dışı yönetenlerden korumak adına, dönemin İngiliz ve Amerikan yönetimleri tarafından kabul edilmiştir. Ebenstein, Locke'un isyan hakkını tanıyan İngiliz ve Amerikan sistemlerinin, bu hakkı tanımakla, dünyanın en başarılı toplumları olduklarını ifade eder. Bunun tersi ise, yani düzen ve istikrar uğruna direnme hakkının reddedildiği ülkelerde, "Coup d'etat'lar", kan dökmele kısaca totaliter rejimler ve militarist diktatörlükler oluşur.⁴⁷²

Locke'un teorileri anayasacılığı olmak üzere, özellikle İngiliz ve Amerikan yönetimlerinin alacağı kararları etkilemiştir. Ebenstein, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin baştan aşağı Locke'a ait olduğunu ifade eder. Aynı şekilde Amerikan siyasi sistemi Locke'a kadar götürülebilir. Ebenstein bu tezi, teorileri Locke'a ait olan mülkiyeti dokunulamaz kılmasına, yönetimin sınırlandırılmasına ve bireylerin müdahale edilemez haklarına⁴⁷³ bağlamakla güçlendirir.

Her şeyden önce John Locke'un direnme hakkını savunması, Amerikan ihtilalini yapanların yaptıklarını meşru gösterici bir zemin oluşturmuştur. Rasyonalist bir hürriyet düşkünü olan Thomas Jefferson, Locke'un direnme hakkıyla ilgili hürriyet ağacının zaman zaman vatanperverlerin ve zorbaların kanlarıyla sulanması gerektiği ifadelerinde bulunmuştur.⁴⁷⁴

Locke öğretisinde direnme hakkı, bireyler üzerinde yaratılacak baskı ile açığa çıkacak bir durum değildir. Direnmenin gerçekleşmesi ancak bu baskıyı toplumun hissetmesine bağlıdır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde Locke'un konuyla ilgili sesi yankılanır. Kötüler dayanılabilir bir hale büründüğünde, insanlar kendileri için alışık oldukları biçimleri değiştirmek yerine, acı çekmeye daha heveslidirler.⁴⁷⁵ Locke'un her zaman ılımlılıktan yana olması Bağımsızlık Bildirgesi'ni yazanları etkilemiştir.

⁴⁷¹ Timuçin, s.79.

⁴⁷² Ebenstein, s.231.

⁴⁷³ Ebenstein, s.231.

⁴⁷⁴ Ebenstein, s.231-232.

⁴⁷⁵ Arnhart, s.267.

Frederich, John Locke'un ünlü devrimden sonra halkın hükümeti değiştirme ve ortadan kaldırmaya yönelik fikirlerinin anayasal mücadelelerden doğduğunu, Amerikan anayasa koyucularının bu fikirlerden etkilendiğini belirtmiştir.⁴⁷⁶

Aynı ilkeler 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde de yer almaktadır. Bildirgenin ikinci maddesi özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme haklarından, insana doğal olarak bağlı haklar olarak söz eder. Bu bildiri üzerinde Rousseau'nun etkisi yadsınamaz. Rousseau'ya ait olan "ulusal egemenlik", "genel irade" gibi kavramlar, Rousseau'nun Fransız bildirgesine katkılarıdır.⁴⁷⁷

Bildirinin 6. maddesine, ulus egemenliği ile birlikte genel irade ve ulus devlet kavramları, "yasa, genel iradenin ifadesidir" şeklinde yansımıştır. Rousseau düşüncesinden hareket eden bu bildiri, genel iradeyi yasanın oluşumunun nedeni veya kaynağı olarak göstermiştir. Genel irade karşısında herkesin eşit olması anayasacılığa uygun bir fikir olarak algılanmıştır. Ulusal egemenlik yoluyla yasaya öncelik tanınması beraberinde yasal yönetimi getirmiştir. Ulusal devletin yasal devleti benimsemesi, şüphesiz genel iradenin ürünüdür.⁴⁷⁸

Bildirinin 16. maddesinde erkler ayrılığı ile hakların güvence altına alınması, 17. maddesinde mülkiyetin dokunulmaz ve kutsal bir hak olduğu ifadelerinin yanında, bireye özgü bir özerk alan sağlayan düşüncelerin yansıdığı maddeler de mevcuttur. Bildirinin 2. maddesinde geçen, "Özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve direnme hakkı", 11. maddesinde geçen, düşüncelerin ve görüşlerin özgür ifadelerine yönelik haklar buna örnektir.⁴⁷⁹

Daha önce 1776 yılında Amerikan Devrimi sırasında bireysel hak ve özgürlüklere yer verilmiştir. Liberal izler taşıyan Amerikan Bildirileri, kişiyi ve haklarını siyasal iradeye karşı koruma amacı gütmüşlerdir. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin bu noktada Amerikan Bildirisi'nden etkilendiği açıktır.⁴⁸⁰

Amerikan Haklar Bildirgesi ise doğal hukuk öğretisine dayanmakla birlikte, Fransız geleneğine daha yakındır.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ Frederich, s.72.

⁴⁷⁷ Kaboğlu, s.61.

⁴⁷⁸ Kutlu, s.46-47.

⁴⁷⁹ Ağaoğulları, s.218-220.

⁴⁸⁰ Ağaoğulları, s.219.

⁴⁸¹ Kaboğlu, s.62

Bağımsızlık bildirgelerinin kabulünün ardından, kongrenin çağrısı ile her devlet kendi anayasasını yapmıştır. Göze, bu anayasaların doğal hukuk ve sosyal sözleşme görüşlerinden etkilendiğini ifade eder.⁴⁸²

Locke'un fikirleri, yaşadığı dönemi olduğu kadar kendisinden sonraki dönemi de önemli derecede etkilemiştir. Dünyanın ilk yazılı anayasalarına ve insan hakları bildirilerine damgasını vuran Locke, liberal siyaset felsefesinin de ilk büyük temsilcisi olarak tarihe geçmiştir.⁴⁸³

Locke'un siyasî fikirleri 18. yüzyılda siyasetin vazgeçilmez kaynakları arasında yer almıştır. Monarşik ve mutlakiyetçi rejimlerin çökmesinde fikirlerinden faydalanılan Locke, daha sonraki yüzyıllarda devletlerin siyasî rejimlerini belirlemede teorisinden etkilenilen bir düşündürüdür. 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanmış olan İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimlerinin köklerini John Locke'da ve onun doğal hukuk doktrinin de aramak gereklidir.⁴⁸⁴

Locke, kendisinden sonraki yüzyıllarda özellikle liberal alandaki siyasî gelişmeleri etkilemiştir. Locke için liberalizm hukuk devleti ve anayasal demokrasi anlamına gelmektedir. Locke'da liberal siyasal sistemin savunulmasının amacı, onun insanlarda doğuştan varolduğunu söylediği hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarının savunulmasının, yalnızca bu sistemde yeterli olacağının mümkün gözükmemesidir.⁴⁸⁵ İnsanların doğuştan özgür olduğunu dile getiren Locke, bu anlamda kendisinden sonraki liberal siyasî felsefeye yön vermiş, insan hak ve özgürlüklerinin dillendirildiği anayasacılık çalışmalarına katkı sağlamıştır.

Montesquieu, Rousseau, Voltaire ve Diderot gibi düşünürler, özgürlük fikirleri ile Fransız devriminin önünü açmış ve devrim sonrası anayasal gelişmelere etki etmişlerdir. İngiltere'de ve A.B.D.'de meydana gelen devrimler özgürlük ve eşitlik düşüncelerini etkilemiş, Fransız ulusunun ve cumhuriyetinin temel taşlarını toplumsal bir zihniyete dönüştürmüştür.⁴⁸⁶ İngiltere'de başlayıp Amerika'yı kasıp kavuran ve daha sonra dünyanın bir çok ülkesinde esen bu özgürlük ve eşitlik rüzgârının kaynağı ise John Locke'tur.

⁴⁸² Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.482.

⁴⁸³ Toku, s.148.

⁴⁸⁴ Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s.172.

⁴⁸⁵ Toku, s.150-151.

⁴⁸⁶ Kutlu, s.35.

SONUÇ

Araştırmalar göstermektedir ki, “devletin” kökenine ilişkin ileri sürülen fikirler arasında bilimsellik ifade edebilecek kesinlikte bir yargıya ulaşılamamaktadır. Kurumsallığı tamamlanmış siyasal iktidarı anlatan “devlet” aygıtı, tarihsel olduğu kadar farazi olarak da incelenmiştir. Devletin oluşumunu açıklayan hipotetik teoriler “toplum sözleşmesi kuramları”dır.

Toplum sözleşmesi kavramına ilk olarak V. yüzyılda Antik Yunan’da rastlanmaktadır. Sofistler tarafından ortaya atılan bu kavram, devletin insan ürünü bir aygıt olarak insanlar tarafından sözleşme sonucu oluşturulduğu tezini tanımlar. En ünlü sofist düşünürlerden olan Protagoras, insan yaşamı ile doğadaki gelişmelerin paralel ilerlediği fikrini ortaya atarak, insanın gelişiminin doğal sonucu olarak toplumsal bir akit ile siyasî örgütlenmeye gidildiği tezini ileri sürmüştür. Siyasal toplumun insan ürünü bir yapı olduğu tezinin, Sofistlerin insanın her şeyin ölçüsü olduğu ve hemen her alanda değişimin yaşanabileceği fikirleri ile örtüştüğü sonucuna ulaşılmaktadır.

Toplum sözleşmesi kavramının felsefî ve tarihî gelişimi Antik Yunan’la sınırlı değildir. Ortaçağ siyasal düşüncesinde kurumsal anlamda olmasa da bazı düşünürler tarafından kavramın işlendiği görülür. Özellikle John Locke’un toplum sözleşmesi kuramının başat konularından biri olan direnme hakkı kavramı Ortaçağ’da Salisbury’li John tarafından ortaya atılmıştır. Bununla birlikte, modern devletin kuruluşunu açıklamada her ne kadar yetersiz kalsa da, dünyevi ve dinî otoritenin kaynağını ikiye ayıran Manegold ve dinî iktidarın siyasî iktidara bağlı olması gerektiği fikri ile birlikte tüm kurum ve kuruluşların kökenini insana dayandıran Padua’lı Marsiglio bu alanda çalışma gösteren haleflerine yol gösterici olmuşlardır. Her şeyden öte, devletin sistematik olarak oluşumunu ortaya koymanın zorluğuyla karşılaşıldığı Ortaçağ siyasal düşüncesinin en büyük handikabı “egemenlik” kavramının yokluğudur. Devletin olmazsa olmazı olan egemenlik kavramı ve Ortaçağ’ın düalist yapısı toplum sözleşmesi kuramı ile ilgili ortaya atılan fikirleri kısırlaştırmıştır.

Reformasyon hareketi sonucu ivme kazanan ulus devlet süreci, Lutherizm ve Calvinizm kaynaklı düşüncelerin tesiriyle kilise karşısında güç kazanmaya başlamıştır. O dönemde Jean Bodin’in ortaya koyduğu “egemenlik” kavramı modern devlete giden yolu açmıştır. Althusius, Grotius ve Suarez gibi düşünürler tarafından işlenmeye başlanan

toplum sözleşmesi kuramları, ilk defa Yeniçağ'da Thomas Hobbes tarafından sistemli olarak kurgulanmıştır.

İktidarın merkezine Tanrı'yı alan görüşler, Hobbes'un toplum sözleşmesi kuramı ile değişim göstermiştir. Hobbes, insanlar arasındaki sözleşme sonucu devletin var olduğu görüşünü savunurken, oluşan devlete aşkın bir güç yüklemekten geri durmamıştır. İnsanların doğal halde eşit oldukları tezinden yola çıkan Hobbes, bu eşitliğin savaş sebebi olduğunu, ölümün ve tehlikenin kol gezdiği bu durumdan kurtulmanın yolunun ise insanların üstün bir güç olan devleti oluşturmalarından başka bir şey olmadığını dile getirmiştir. Çünkü iyi niyetin olmadığı, insanların birbirleri ile savaş halinde oldukları bu doğal durumda çaresizlikten bunalan insanların üstün siyasî yapıyı tesis etmeleri aklın emridir.

Hobbes'a göre insanlar, egemen güç olan devlete itaat edeceklerini bir sözleşme ile bağtılamışlardır. Sahip oldukları hakları devlete devretmek sureti ile siyasî yapının çatısı altına giren insanlar bu şekilde yaşama güvencesi elde etmişlerdir. Hobbes'un devlete yüklediği bu aşkın misyon hiç şüphesiz insan hak ve özgürlüklerinden uzak ceberrut bir yönetimi akla getirmektedir. Hobbes her ne kadar bir yeryüzü Tanrısı yaratmak gayretinde ise de modern devlete giden yolu sistemli bir şekilde inceleyen ilk düşünür olması hasebiyle siyasal düşünceler tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

Devletin kökenini toplum sözleşmesine dayandıran ve modern devletin oluşumu konusunda insanlığı aydınlatan Jean Jaques Rousseau tıpkı Hobbes gibi doğa durumu tasviri ile işe başlamıştır. Rousseau'da devlet, insanın biyolojik ve tarihî gelişiminin doğal bir sonucudur. Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramı incelendiğinde doğanın insanın yaşamı ve gelişimi üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılır. İnsanlar doğal halde yaşarlarken doğayı ve hayvanları taklit etmişlerdir. Doğanın zor koşulları karşısında mücadele veren insan nihayetinde fiziki güç elde etmiştir. İnsanlar uygarlaşmadan önce gelecek kaygısı taşımayan, hayatlarını sürdürmeye yeter derecede basit gereksinimler elde etmeye çalışan, kıskançlıktan ve cimrilikten uzak yaşayan bir durumdadırlar. Hobbes'un aksine Rousseau'nun doğal insanı özgürdür, bu özgürlük özel mülkiyet ile yitirilir.

Rousseau her ne kadar doğal eşitsizliği kabul etse de O, doğal eşitsizliğin yaşlılık ve hastalık gibi insan fitratına has kavramlar olduğunu ileri sürmüştür. Asıl önemsenmesi gereken toplumsal eşitsizliktir. Toplumsal eşitsizliğin ve dolayısıyla nice olumsuzlukların

temel sebebi özel mülkiyettir. Doğal hayatla mücadele içerisinde olan insanlar bu süreçte deneyim kazanmışlar, bu deneyimlerini nesilden nesile aktarmak sureti ile yeni gelişmelerin önünü açmışlardır. Tarımın ve maden sanayinin bulunması ile uygarlaşan insan aynı zamanda köleleşmiştir. Gerek doğal hayat tasviri gerekse siyasal toplumun amaçları göz önüne alındığında Rousseau, kapitalizmin olmazsa olmazı olan özel mülkiyetin insanlar arasındaki çatışmaların asıl kaynağı olduğu görüşündedir.

İlk toplumsal ve siyasî yapının aile olduğunu dile getiren Rousseau, aile ile devlet arasında benzetme yaparak babayı devlet başkanına çocukları ise halka benzetmiştir. Ona göre bir insan topluluğunun “halk” olarak isimlendirilebilmesi için siyasal bir yapının varlığı gereklidir. Siyasal yapıdan uzak, birinin veya birilerinin tahakkümü altında yaşayan insanlar halk değil köledirler. Bu anlamda Rousseau’nun, devletin varlığının insanlar için bir güç olduğu ve kölelik ile halk kavramlarını birbirinden ayıran temel argümanın ise “devlet” olduğu fikrini ileri sürdüğü savunulabilir. Böylelikle, siyasal topluma ulaşmak için sözleşme yapan insanlar, doğal özgürlüklerini kazanmışlardır. Devlet kurma istenciyle sözleşme yapan insanlar genel iradeyi oluşturmakla yine kendi iradelerine boyun eğecekleri bir yola girmişlerdir. Çünkü genelin iradesi bireyin iradesinden üstün olduğundan, genel iradeye dahil olan insan, oluşturduğu bu genel iradeye uymak zorundadır.

Toplum sözleşmesi kuramı ile devleti bireysel hak ve özgürlükler lehine sınırlayan, bu anlamda devleti farklı bir mecraya taşıyan düşünürlerden biri de John Locke’tur. İleri sürdüğü toplum sözleşmesi kuramı ile bireyi devletin merkezine koyan, bireyin güvenliğini ve mutluluğunu devletin temel amacı haline getiren, tezimizin de asıl konusunu oluşturan John Locke’tur.

Locke’un siyasal toplum öncesini tasvir ettiği doğa durumuna bakıldığında, devletin bireylere hizmet eden bir aygıt olarak tasarlandığı sonucuna ulaşılır. Locke, doğa durumunda insanların tam bir özgürlük ve eşitlik içerisinde olduğunu savunmuştur. Karşılıklı anlayışın ve yardımlaşmanın olduğu bu durum, olağanca bir özgürlüğün olduğunun ifadesidir. Bütün bu özgürlüğe rağmen doğal hayat tesadüfi gelişmelerle değil, ilahî yasalarla yönetilir. Bu yasalar aklın yasalarıdır. Aklın yasalarına göre insanlar Tanrı’nın mülkiyetindedir.

Locke, Hobbes’un aksine doğa durumundan savaşı, adaletsizliği, şiddeti ve kötü niyeti arındırır. Locke, bütün kötülüklerden vareste olan doğa durumunda, iyi niyetin

hâkim olmasına rağmen kimi insanlarca doğal hukukun çiğnendiğini ifade etmiştir. Locke’a göre doğal hukuku ihlal eden insana verilmesi gereken ceza nefretten ve kinden arındırılmalıdır. Suçluya verilecek ceza onu yeni bir suç işlemekten sakındırma ve böylelikle toplumu koruma ve onları güvence altına alma amacı taşımalıdır. Ortak bir yargıcın olmadığı doğa durumunda suçlu olan kimseye hakkaniyetle ceza verecek bir aygıtın olmayışı, güvenlik arayışı içerisinde olan insanları siyasal toplumu kurmaya iten temel gerekçe olmuştur. Başka bir anlatımla insanın kendi kendisinin yargıcı olması durumu, doğa durumunu güvensiz kılmakla insanları devleti kurmaya iten güvenlik kaygısı yaratmıştır.

Doğa durumunda özgür ve eşit yaşayan insanların her zaman başkalarının da özgürlük ve eşitlik haklarına saygı göstermeleri beklenemez. Bu durum insanların hayatlarına karşı olduğu kadar, onların sahip oldukları mülkiyet üzerinde de tehlikeler yaratmaktadır. Mülkiyet mefhumu geniş anlamı ile irdelendiğinde Locke, mülkiyet kavramına salt sahip olunan mülkleri değil, aynı zamanda onlara sahip olan insanların yaşam ve özgürlük haklarını da yükler. Bu anlamda düşünüldüğünde insanları siyasal topluluk halinde yaşamaya iten asıl aktörün mülkiyetin korunması olduğu anlaşılmaktadır. Devletin oluşturulmasının temel nedeni olduğunu söylediğimiz mülkiyetin korunmasına, haksızlığa uğrayan insanların kendi davalarının yargıcı olmaları durumu -ki bu durum insanlar arasındaki çatışmaların temel sebebidir- doğa durumunda suç işleyene karşı verilecek cezaların arkasında duracak ve bu cezaları infaz edecek iktidar eksikliği de eklenirse “insanların neden siyasal birlikteliğe gittikleri?” sorusunun cevabı bulunmuş olacaktır.

Locke’da vazgeçilmez bir kavram olan rıza, devletin kurulmasının önşartıdır. Kurulacak olan devletin meşruluğu ancak, o devletin rızaya dayalı olarak kurulması ile izah edilebilir. İnsanlar doğal özgürlüklerini güvence altına almak amacı ile gönüllü olarak ortak bir mutabakat sonucu yapılan sözleşmeyle siyasal topluma adım atmışlardır. Locke’a göre, oluşturulan devletin amacı bireysel çıkarları korumak, onların huzurlu ve güvenli yaşamaları için gerekli olanakları yaratmak ve bu uğurda onların gereksinimlerini karşılamakla sınırlıdır. Kendi rızaları sonucu oluşturulan siyasal toplumun üyesi olan insanlar, kuruluş amacının aksi yönde kendi canlarına ve mallarına saldırı içerisinde olan bir siyasal iktidara karşı direnme hakkına da sahiplerdir.

Locke’u selefleri ve halefleri arasında yükselten şey, özellikle insan hak ve özgürlükleri alanında ve sınırlı devletin inşasında bıraktığı miraslardır. Siyasal topluma geçişle birlikte devredilen bazı hakların yanında, insanla bütünleşen ve ona sıkı sıkıya bağlı olan hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarını savunması da Locke’u diğer toplum sözleşmecilerinden ayıran en önemli özelliklerdendir. Günümüzde de müşahhas olarak uygulanan ve hukuk devletinde ifadesini bulan yasama, yargı ve yürütme erklerinin farklı organlar vasıtasıyla işletilmesini öngören kuvvetler ayrılığı prensibinin fikir babası olması da onun fikirlerinin günümüze nasıl damga vurduğunu gösteren çok ciddi bir saik olarak değerlendirilmelidir.

Locke’un siyasî fikirleri modern devlete giden yolu açmakla kalmamış, aynı zamanda anayasal devletin de nüvesini oluşturmuştur. Locke’un insan hak ve özgürlüklerine ve mülkiyete verdiği değerin tesiriyle modern anayasacılık alanında atılımlar yaşanmış, Hobbes’un karşı konulamaz devleti, sınırlı devlet anlayışına evrilmeye başlamıştır. Bu anlamda Locke’un sözleşme kuramı bir devrim niteliğindedir.

Günümüz modern devletlerinin kökeninin aydınlatılması bağlamında yol gösterici olan bu kuramlar, doğrudan sınırlı devlet ilkesini savunan anayasacılık fikri ile de bağlantılıdır. Locke’un liberal fikirlerinden etkilendiği görülen anayasacılık çalışmaları kavramsal köken olarak tartışmalıdır. Anayasacılığın kökenini Antik Yunan’a dayandıran düşüncelerin yanında, o dönemi bireysel hak ve özgürlüklerden uzak gören dolayısıyla kavramın kökenini 16. ve 17. yüzyıllara dayandıran fikirler de mevcuttur.

En genel anlamı ile sınırlı devleti tesis etmeye çalışan anayasacılığın kökenini Reynolds, Wormuth, Elliot ve Flanz gibi kimi düşünürler Antik Yunan’a dayandırmışlardır. Bu tezi ileri sürenlerce referans alınan nokta Antik Yunan’da siyasî özgürlük düşüncesinin var olduğunun kabulü, Aristo’nun “karma hükümet” fikri gibi dayanakların yanında, Roma Cumhuriyeti’nde Consul, Comitia, Centuriata ve Sanatus gibi siyasî yapıların kuvvetler ayrılığı ilkesini çağrıştırmasıdır.

Bütün bunların aksine modern anlamı ile anayasacılığı 17. Yüzyıla dayandıran kimi düşünürler de yok değildir. Carl J. Frederich, Antik Yunan’da bireyin aksine toplumun esas alındığından bahisle anayasacılığı Antik Yunan’a dayandıran görüşleri eleştirmektedir. Sartori de aynı fikirdedir, Antik Yunan’da “bireycilik” ve “özgürlük” kavramlarının

“siyasal haklara sahip olmak” anlamına gelmediğini bu itibarla anayasacılığın gelişimini araştırmak için çok da uzaklara gidilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Her ne kadar anayasacılığın gelişimine zemin hazırlayan siyasî, felsefî ve hukukî kimi gelişmeler Locke’un öncesinde yaşansa da, birey odaklı ve sınırlı devlet anlayışı ile bütünleşmiş anayasacılık kavramı asıl değerine Locke’un siyasî fikirleri ile ulaşmıştır. Anayasacılığı özgürlük, sınırlı devlet, birey odaklılık, insan hakları, hukuk devleti ve demokrasi gibi siyasî kavramların doldurduğu kabul edilecek olursa, bütün bu değerlerin orijininin Locke olduğu inkar edilemeyecektir. Çünkü Locke, toplum sözleşmesi sonucu oluşan siyasal iktidarın amacının bireyin can ve mal güvenliğini korumak, cana ve mala gelebilecek her türlü tehlikeyi bertaraf etmek olduğunu dillendirmiştir. Bu da Locke’un birey odaklı devlet anlayışını savunduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bütün bunlarla birlikte siyasal iktidar kendi vatandaşlarının özgürlüklerini yok edecek herhangi bir eylem içerisinde olamayacaktır. Kendi asli görevini terk eden ve apaçık bir tehdit unsuru olarak görülen iktidara karşı halkın direnme hakkı vardır. Locke ortaya attığı bu düşüncelerle devleti sınırlandırmakla kalmamış, devletin hukuk tanımaz eylemlerine karşı direnilebileceği tezini savunmuştur. Bütün bu fikirler anayasacılıktan başka bir şey değildir.

Sınırlı yönetimi öngören bir kuram ileri süren Locke’un bu fikirleri, başta Amerikan Bağımsızlık Bildirisi olmak üzere, dünyanın ilk yazılı anayasalarına ilham kaynağı olmuştur. Nitekim 4 Temmuz 1776 yılında yayımlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirisi’nde Locke etkisi önemli derecede hissedilmektedir. Locke tarafından sık sık dile getirilen insana sıkı sıkıya bağlı haklardan olan hayat ve özgürlük hakkı, siyasal iktidarın meşruluğunun halkın rızasına (onaylarına) dayanması fikri ve kuruluş amacı dışında halkını tehliye düşürecek iktidara karşı direnme hakkı gibi unsurlar, Bağımsızlık Bildirisi’nin özünü oluşturmuştur. Bununla birlikte bu düşünceler İngiliz yönetimi tarafından da kabul edilmiştir. Locke ile birlikte İnsan hak ve hürriyetlerinin korunmasını devletin görevi ve amacı kılan fikirler dalga dalga yayılmaya başlamıştır. Amerikan Bağımsızlık Bildirisi’nde yer alan bu düşünceler, ilk yazılı anayasa olan 1787 Amerikan Anayasası’nın yapıcılarını da etkilemiştir. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nde de Locke etkisini görmek mümkün gözükmekle birlikte, Fransız İhtilali’ni öncelleyen fikirlerde, ulusal devletin

ortaya çıkmasında ve Fransız devriminden sonra yayımlanan bildirilerde Rousseau'nun önemli derecede etkili olduğu sonucuna da varılmaktadır.

En nihayetinde Locke'un insan hak ve özgürlüklerine verdiği önem, devlet güçlerinin farklı ellerde toplanmasını gerektiren kuvvetler ayrılığı tezi, siyasal ya da sivil toplumun oluşturulmasında rıza kavramını ön şart koşması, zorbalığa ve baskı rejimine karşı direnme hakkını tanıması onu yalnızca klasik liberalizmin kurucusu yapmakla kalmamış, Locke'un bu fikirleri modern anayasacılık fikrinin de muhteviyatını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Abay, Ali Rıza, *Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri*, 2004, Erişim Tarihi: 17 Eylül 2010, Osmangazi Üniversitesi Ağ Sitesi:

<http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06.04.pdf>

Ağaoğulları, Mehmet Ali/Köker, Levent, *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, (3. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 2004.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, Ankara 2006.

Akad, Mehmet/Dinçkol, Bihteri Vural, *Genel Kamu Hukuku*, (3. Baskı), Der Yay., İstanbul 2004

Akal, Cemal Bali, *Sivil Toplumun Tanrısı*, (2. Baskı), Engin Yay., İstanbul 1995

Akal, Cemal Bali, *Modern Düşüncenin Doğuşu*, (3. Baskı), Dost Kitabevi, Ankara 2003

Akbay, Muvaffak, “Devletin Menşei İçtimai Mukaveleye İstinat Ettiren Nazariyeler”, *AÜHFD*, 2(4), 1945, 85-109

Amittay, Jacob Ben, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay/Levent Köker), Savaş Yay., Ankara 1983

Arnhart, Larry, *Siyasî Düşünce Tarihi*, (Çev. Ahmet Kemal Bayram), Adres Yay., Ankara 2004

Atak, Ahmet, “J.J. Rousseau’nun İnsan Yaşamına Bakışı”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7, 2006, 119-126.

Aydın, Hakkı, “İslam Hukuku, Devlet ve Ahkâm-ı Sultaniye İlişkisi”, 2001, Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2010, Cumhuriyet Üniversitesi Ağ Sitesi:

<http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/312.pdf>

Aydınlı, Halil İbrahim/Ayhan Veysel, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 2004, 67-84.

Bakırcı, Fahri, “Hobbes’ta Sözleşmenin Kökeni Akıl mıdır?”, *AÜSBFD*, 3 (63), 2008, 1-48

Başgil, Ali Fuad, *Hukukun Ana Mesele ve Müesseseleri*, İstanbul 1946, s. 12; Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri*, İstanbul 1969

- Baumgold, Deborah, “*Hobbes’s Political Sensibility: The Menace of Political Ambition*”, Edited By Mary G. Dietz, Thomas’s Hobbes and Political Theory, University Press of Kansas, Kansas 1990
- Beetham, David/Boyle, Kevin, *80 Soru 80 Cevap Demokrasinin Temelleri*, (Çev. Aslıhan Zeynep Kopuzlu), Adres Yay., Ankara 2005
- Bouillon, Hardy, *John Locke*, (Çev. Ali İbrahim Savaş), Liberte Yay., Ankara 1998
- Bozkurt, Enver, *İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü*, Nobel Yay., Ankara 2003
- Brandon, Eric, *The Coherence of Hobbes’s Leviathan*, Continuum International Publishing Group, First Published, London 2007
- Ceylan, Ayhan, *Ahdü’l-Emân ve Kanunu’d-Devle*, Kitaplık, İstanbul 2007
- Colins, Jeffrey R., *The Allegiance of Thomas Hobbes*, Oxford University Press, New York 2005
- Çetin, Halis, “Egemenlik ve Hukuk İlişkisi Üzerine”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 2002, 1-16
- Çetin, Halis, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1).
- Çetin, İsmail, *John Locke’da Tanrı Anlayışı*, Vadi Yay., Ankara 1995
- Çuhadar, Cengiz, “Bazı Filozofların Düşüncesinde Devlet Kavramı”, http://ilahiyat.firat.edu.tr/makaleler/12-2_007/06_cengiz.cuhadar_Devlet.pdf.
- Çüçen, A.Kadir, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (İlke)*, Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2004, 25-34.
- Demirci, Fatih “John Locke’un Toplum Sözleşmesi Kuramı Tarihsel-Siyasal Bağlam”, *Sivil Toplum*, 2004 (Nisan-Eylül) , Sayı 6-7
- Doğan, Aysel, “Hobbes’un Mutlak Egemenlik Hakkındaki İkilemi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 9(35), 2004.
- Doğan, İsmail, *Modern Toplumda Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları-İnsan Haklarının Kültürel Temelleri*, (5. Baskı), Pegem Yay. , Ankara 2004
- Ebenstein, William, *Siyasî Felsefenin Büyük Düşünürleri*, (4. Baskı), (Çev. İsmet Özel), Şule Yay., İstanbul 2005

- Ekici, Ekrem, “Hobbes ve Rousseau: Toplumsal Sözleşme Kuramı” *Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi (Kaygı)*, Bahar(6), 2006,78-89.
- Erdoğan, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, (6. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara 2004
- Erdoğan, Mustafa, *Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm*, Orion Yay., Ankara 2006
- Eroğlu, Müzeyyen, “John Locke’un Devlet Teorisi”, *Akademik Bakış Dergisi (E-Dergi)*, 2010, 21(Temmuz-Ağustos-Eylül), Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2010., <http://akademikbakis.org/21/07.pdf>
- Fendoğlu, Tahsin, “Özgürlük ve 1982 Anayasası”, (t.y.), Erişim Tarihi: 09 Eylül 2010, <http://www.hasantahsinfendoglu.com/akademik/makaleler/%C3%B6zg%C3%BCrl%C3%BCK%20ve%201982%20anayasas%C4%B1.pdf>
- Flanz, Gisbert H., *XIX. Asır Avrupasında Anayasa Hareketleri*, (Çev. Necat Erder, Şerif Mardin, Aydın Sinanoğlu), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Müşterek Yayınlar Serisi No:2
- Friedrich, Carl J., *Sınırlı Devlet*, (Çev. Mehmet Turhan), Gündoğan Yay., Ankara 1999
- Furtun, Ayşen, *Thomas Hobbes ve Doğa Kanunları*, Asil Yay., Ankara 2005
- Gough, J.W. , *The Social Contract*, Second Edition, Oxford At The Clarendon Press, 1963
- Gönenç, Levent, “Ortaçağ Avrupası’nda Anayasacılığın Düşünsel ve Kurumsal Temelleri”, Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan, *Anayasa Hukuku*, Cilt II, Ankara 2008
- Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, (9. Baskı), Beta Yay., İstanbul 2000
- Göze, Ayferi, *Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet*, (4. Basım), Beta Yay, İstanbul 2005
- Gülsoy, M. Tevfik, “John Locke’un Siyaset Teorisinin Temel Kavramları ve Yasama Gücü”, *AÜEHFD*, 4(1-2), 2000, 275-296.
- Gülsoy, M. Tevfik, “Milletin Temsili” [Elektronik Sürüm], *KHuka*, (Eylül 2006), 71-86.
- Günay, Mustafa Kemal, “Hobbes’ta Doğa Durumu Çözümlemesinin Eleştirisi”, *Ethos: Felsefe ve Toplum Bilimlerde Diyaloglar*, 1(4), 2009,1-14
- Güriz, Adnan, “Hobbes: Şahsiyeti ve Siyasî Fikirleri”, *AÜHFD*, 12(1-2), 1955, 298-315., 17 Kasım 2009, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhd-arsiv/AUFH-1955-12-01-02-341>
- Hayek, A.Friedrich, *Hukuk Yasama ve Özgürlük*, (Çev. Mehmet ÖZ), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1997
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, (8. Baskı), (Çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010

- Işıқтаç, Yasemin, *Hukukun Kaynağı Olarak Sözleşme*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2007
- Jasay, Anthony De, *Tercih, Sözleşme, Rıza: Liberalizme Yeni Bir Bakış*, (Çev. Alişan Oktay), Liberte Yay., Ankara
- Kaboğlu, İbrahim O., *Özgürlükler Hukuku*, (6. Baskı), İmge Yay., Ankara 2002
- Kadioğlu, Şevket, “Rousseau’nun “Yalnız Gezegenin Düşleri”nde Mutluluk Arayışı”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), (Aralık 2007), 181-203.
- Kapani, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, (14. Basım), Bilgi Yay., Ankara 2002
- Karataş, Kayhan, “Thomas Hobbes: Toplum Sözleşmesi”, (t.y), Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2008, <http://kayhankaratas75900.blogcu.com/thomas-hobbes-toplum-sozlesmesi/2677499>
- Kutlu, Mustafa, *Kuvvetler Ayrılığı: Temelleri-Gelişimi Hukuk Devletinin Kökenleri*, Seçkin Yay., Ankara 2001
- Kymlicka, Will, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, (2.Baskı), (Çev. Ebru Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yay, İstanbul 2006
- Libson, Leslie, *Siyasetin Temel Sorunları*, (Çev. Fügen Yavuz), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1997
- Locke, John, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, (Çev. Fahri Bakırcı), Babil Yay., Ankara 2004
- Locke, John, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, (Çev. Melih Yürüşen), Liberte Yay., Ankara 2005
- Locke, John, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, (Çev. İsmail Çetin), Paradigma Yay., İstanbul 1999
- Medina, Vicente, *Social Contract Theories Political Obligation or Anarchy?* , First Published, Rowman&Littlefield Publishers, Maryland 1990
- Mill, John Stuart, *Hürriyet Üstüne*, (Çev., Mehmet Osman Dostel, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara 2003
- Monk, Iain Hampsher, *Modern Siyasal Düşünce Tarihi*, (Çev. Necla Arat, Deniz Hakyemez, Tüten Anđ, Özge Özaydın, Yeşim Özer, Sanem Yazıcıoğlu, S. Ümit Arat, B. Oktay Yılmaz, Alev Tolga, Enver Orman, Lütfü Şimşek), Say Yay., İstanbul 2004
- Montesqueu, *Kanunların Ruhu Üzerine II*, (2. Baskı), (Çev.Fehmi Baldaş), Kuram Yay., İstanbul 1998

- Oktay, Cemil, “Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Yargı Açısından Anlamı ve Türkiye Örneği”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, (1), 1984, 215-242., Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2010, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/onyargi/Oktay.pdf>
- Özipek, Bekir Berat “Devlet”, Mümtaz’er Türköne (Ed.), *Siyaset*, Lotus Yay., Ankara 2008
- Özkıvrak, Özlem/Dileyici, “Devlet, Demokrasi ve Anayasa”, 2002 (İzmir), Erişim Tarihi:15 Eylül 2010. www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/ozkivrak-devlet-demokrasi.pdf
- P. Barry, Norman, *Modern Siyaset Teorisi*, (2. Baskı), (Çev. Mustafa Erdoğan/Yusuf Şahin), Liberte Yay., Ankara 2004
- Parkinson, C. Northcote, *Siyasal Düşüncenin Evrimi*, (2.Basım), (Çev. Mehmet Harmancı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1984
- Powell, G. Bingham, *Çağdaş Demokrasiler: Katılma, İstikrar ve Şiddet*, (Çev. Mehmet Turhan), S Yay., Ankara 1990
- Rosan, Michael, Wollf, Jonathan, *Siyasal Düşünce*, (Çev.Sevda Çalışkan-Hamit Çalışkan), Dost Kitabevi, Ankara 2006
- Rousseau, Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. Ali Alper), Oda Yay., İstanbul 2008
- Rousseau, Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006
- Rousseau, Jean-Jacques, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, (7. Baskı), (Çev. R. Nuri İleri), Say Yay., İstanbul 2002
- Russell, Bertrant, *Batı Felsefesi Tarihi 3*, (Çev. Muammer Sencer) Say Yay., İstanbul 2002
- Sartori, Giovanni, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev. Tunçer Karamustafaoğlu/Mehmet Turhan), Yetkin Yay., Ankara 1996
- Schefold, Dian, (1974). “Rousseau’nun Devlet Öğretisinin Tarihselliği ve Güncelliği”, (Çev. Nuşin Ayiter), *A.Ü.H.F.D.*, 31(1-4), 511-531.
- Şenel, Alaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, (10. Basım), Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2002
- Tannenbaum, Donald G.; Schultz, David, *Siyasî Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*, (Çev. Fatih Demirci), Adres Yay, Ankara 2005
- Timuçin, Ali, *John Locke ’un Siyaset Anlayışı*, Bulut Yay., İstanbul 2006

- Toku, Neşet, *John Locke ve Siyaset Felsefesi*, Liberte Yay., Ankara 2003
- Torun, Yıldırım, *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*, Kaknüs Yay., İstanbul 2005
- Tuck, Richard, "Thomas Hobbes, Kuşkucu Devlet", (Ed. Hikmet Özdemir), *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Alfa Yay., İstanbul 2001
- Tunaya, Tarık Zafer, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul 1975, s. 52-55.
- Charles Howard McIlwain, *Constitutionalism: Ancient and Modern*, Ithaca 1987, s. 21-22;
- Gisbert H. Flanz, *XIX. Asır Avrupasında Anayasa Hareketleri*, (çev. N. Erder-Ş. Mardin-A. Sinanoğlu), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1956
- Tunçay, Mete, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş yazılar (Der.)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul
- Turhan, Mehmet, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., No:9, Diyarbakır 1989
- Turhan, Mehmet, *Anayasal Devlet*, (4. Baskı), Naturel Yay., Ankara 2005
- Turhan, Mehmet, "Anayasacılık Açısından Çoğunluk İlkesi", *AÜSBF Dergisi*, 50(1), 1970, 401-413.
- Türkeri, Mehmet, "Etik Tarihindeki Temel "Doğal Yasa" Anlayışları ve Bu Anlayışlardaki Dinî Unsurlar", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 2005,135-164.
- Umut, Hatice, "*Yeniçağ'da Toplum Sözleşmesinin Felsefi Temelleri ve Namık Kemal'e Etkisi*", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. İlahiyat Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, İstanbul 2007
- Uzun, Hakan, "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 2005,145-162
- Wokler, Robert, "J.J. Rousseau: Ahlaki Çöküş ve Özgürlük Arayışı", (Çev. Mimar Türk Kahraman), *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, (Der. Brian Redhead), Alfa Yay, İstanbul 2001
- Wormuth, Francis D., *The Origins of Modern Constitutionalism*,
<http://www.constitution.org/cmt/wormuth/wormuth.htm>
- Vergin, Nur, "Anayasacılık ve Dinsel Özgürlükler", *Anayasa Yargısı Dergisi*, (24), 571-574, 2007, Erişim Tarihi: 27 Haziran 2010.
http://anayasa.gov.tr/pdf/anayasa_yargisi/nur_vergin.pdf
- Yayla Atilla, *Siyaset Teorisine Giriş*, (2.Baskı), Liberte YayAnkara 2002
- Yayla, Atilla, *Liberalizm*, (5. Baskı), Liberte Yay., Ankara 2008

Yetkin, Çetin, *Siyasal Düşünceler Tarihi Cilt I*, Salyangoz Yay., İstanbul 2008

Yıldırım, Murat, “Sivil Toplum ve Devlet”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), Aralık 2003, 226-242.

Yıldız, Mesut, “Devlet ve Hukuk Bağlamında Hobbes, Rousseau ve Kant’ta Özgürlük Sorunu”, *Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi (Kaygı Dergisi)*, 2, Bahar 2003, 45-49.

Zabunoğlu, Yahya Kazım, “ Thomas Hobbes, Hayatı, Eserleri ve Hukukî Fikirleri”, *AÜHFD*, 14 (1-4), 1957, 219-240.

Kamu Hukuku, Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2010, (t.y),

http://www.turkcebilgi.com/toplum_s%c3%B6zle%C5%9Fmesi/ansiklopedi

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ercan ÖZÇELİK
Doğum Yeri ve Tarihi	Adana-28.10.1982
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi- Kamu Yönetimi
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	ozcelik_ercan@hotmail.com
Tarih	